T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ÖLÜME HAYATA VE HASTALIĞA İLİŞKİN KUŞAKLARIN ANLAM ÜRETİMİ

GÜLSEN ÇANKAL

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:

PROF. DR. AHMET KOYUNCU

KONYA-2024

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülsen Çankal
	Numarası	20810301002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	PROF. DR. Ahmet KOYUNCU
	Tezin Adı	Ölüme Hayata ve Hastalığa İlişkin Kuşakların Anlam Üretimi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ölüme, Hayata ve Hastalığa İlişkin Kuşakların Anlam Üretimi başlıklı bu çalışma 11/11/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Ünvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ahmet KOYUNCU	[redacted]
2	Doç. Dr.	Faruk KARAARSLAN	
3	Doç. Dr.	Uğur ÇAĞLAK	
4	Prof. Dr.	Reşat AÇIKGÖZ	
5	Prof. Dr.	Mehmet Ali AYDEMİR	

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülsen Çankal
	Numarası	20810301002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Doktora
	Tezin Adı	Ölüme Hayata ve Hastalığa İlişkin Kuşakların Anlam Üretimi

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Gülsen ÇANKAL

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülsen ÇANKAL
	Numarası	20810301002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU
	Tezin Adı	Ölüme Hayata ve Hastalığa İlişkin Kuşakların Anlam Üretimi

Bu doktora tezi ölüm, hayat ve hastalık kavramlarının bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığına odaklanmaktadır. Ölüm, hayat ve hastalık, insanın her daim üzerine düşündüğü, anlamını sorguladığı ve farklı kültürel, coğrafi ve tarihsel bağlamlarda çeşitli biçimlerde yanıt aradığı meselelerdir. Bu kavramlar, kültürden kültüre, toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içinde kuşaklar arasında farklı şekillerde inşa edilmektedir. Bu çerçevede tezde, ölümün, hayatın ve hastalığın sosyolojisini sistematize ederek kuşaklar özelinde analiz etmek amaçlanmaktadır. Kuşakların ölüm fenomeni etrafında toplumsal dünyayı nasıl algıladıkları, deneyimledikleri, yorumladıkları ve ürettiklerini ortaya çıkarmak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tezin katılımcıları Z, Y, X ve Baby Boomer olmak üzere her bir kuşakta yer alan toplamda 32 katılımcıdan oluşmuştur. Veri toplama sürecinde ölüme ve hastalığa ilişkin deneyimi olan bireylerle çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, kuşakların ölüm, hayat ve hastalıklara yönelik anlamlandırmalarında hem değişmeyen sabitler hem de zamanla dönüşen dinamikler olduğunu ortaya koymaktadır. Değişmeyen sabitler insan doğasına dair evrensel deneyimleri yansıtırken, değişen unsurlar toplumsal, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin kuşaklar üzerindeki etkisini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Hastalık Algısı, Kuşak, Baby Boomer Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı.

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Gülsen ÇANKAL
	Student Number	20810301002
	Department	Sociology
	Study Programme	Doctoral Degree (Ph.D.)
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU
	Title of the Thesis/Dissertation	Generational Meaning Production Regarding Death, Life and Illness

This dissertation focuses on how individuals make sense of the concepts of death, life and illness. Death, life and illness are issues that human beings have always thought about, questioned their meaning and sought answers to in various ways in different cultural, geographical and historical contexts. These concepts are constructed differently from culture to culture, from society to society and even between generations within the same society. In this framework, the thesis aims to systematize and analyze the sociology of death, life and illness in terms of generations. Qualitative research method was used to reveal how generations perceive, experience, interpret and produce the social world around the phenomenon of death. The participants of the thesis consisted of a total of 32 participants from each generation, including Z, Y, X and Baby Boomers. During the data collection process, studies were conducted with individuals who had experience with death and illness. The results of the research reveal that there are both unchanging constants and dynamics that transform over time in the generations' interpretations of death, life and illness. While unchanging constants reflect universal experiences of human nature, changing elements show the impact of social, economic and technological transformations on generations.

Keywords: Death, Perception of Illness, Generation, Baby Boomer Generation, Generation X, Generation Y, Generation Z.

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU I
BİLİMSEL ETİK SAYFASI II
ÖZET III
ABSTRACT IV
İÇİNDEKİLER V
TABLOLAR DİZİNİ VII
ÖNSÖZ X
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 6
1. ÖLÜME İLİŞKİN SOSYOLOJİK PERSPEKTİFLER 6
1.1. Din, Kültür ve Modern Dönemde Anlam Krizi **6**
1.2. Ölüm ve Sonrası Üzerine Dinsel İnançlar **10**
1.3. Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Felsefi Yaklaşımlar **16**
1.4. Modern Dönemde Ölüm **20**
1.5. Modern Tıpta Ölüm ve Hastalık **26**
1.6. Ölümün Postmodern Görünümü **33**
1.7. Transhümanizm: Ölümde, Hayatta ve Hastalıkta Sınırları Aşmak **38**
1.8. Sosyal Teoride Ölüm **42**
1.8.1. Ölümün İşlevselliği 42
1.8.2. Güç İlişkileri, Eşitsizlik, İdeoloji ve Ölüm 46
1.8.3. Sembol, Ritüel ve Ölüm 48
İKİNCİ BÖLÜM 53
2. KUŞAK SOSYOLOJİSİ TARTIŞMALARI 53
2.1. Kuşaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme **54**
2.2. 1946-1964 Kuşağı: Baby Boomer **58**
2.3. 1965-1979 Kuşağı: X Kuşağı **60**
2.4. 1980-1999 Kuşağı: Y Kuşağı **62**
2.5. 2000 ve Sonrası: Z Kuşağı **64**
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 67
3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ 67
3.1. Araştırmanın Problemi **67**
3.2. Araştırmanın Yöntemi **68**

3.3. Araştırmanın Deseni 69
3.4. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri 70
3.5. Katılımcı Grubu 72
3.6. Katılımcıların Özellikleri 73
3.7. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 75
3.8. Geçerlilik ve Güvenilirlik 76
3.9. Nitel Veri Analiz Yöntemi 77
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 79
4. ÖLÜM, HAYAT VE HASTALIĞIN SOSYAL DOKUSU 79
4.1. Ölümün Gölgesinde Hayat 80
4.1.1. Hayatın Anlamı 80
4.2. Ölümün Hatırlatıcısı: Hastalık 88
4.2.1. Hastalığın Anlamlandırması 89
4.2.2. Ölümcül Hastalıklar 96
4.2.3. Tarihsel Sürecin Salgınları 101
4.2.4. Günümüz Salgın Hastalıkları 103
4.2.5. Salgın Hastalıkların Tedavi Yöntemleri 107
4.2.6. Modern Tıbbın Etkisi 112
4.2.7. Alternatif Tedaviler 116
4.2.8. Hastalığın Kişide Bıraktığı Etkiler 120
4.3. Ölümün Toplumsal Bağlamı 124
4.3.1. Ölüm ve Zihinlerde Uyandırdığı Anlam 125
4.3.2. Gündelik Hayatta Ölümü Düşünmek 130
4.3.3. Ölüm ve Gençlik 134
4.3.4. İdeal Ölüm: Sağlıklı Yaşlılık 136
4.3.5. Ölümün Toplumsal İnşası: Makbul Ölüm 139
4.3.6. Toplumsal Normların Dışında Yaşam, İçinde Ölüm 142
4.3.7. Ölümün Mekanı 146
4.3.8. Ölüm Sonrası Hayat 149
4.3.9. Ölümün Toplumsal Yönü 153
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 158
KAYNAKÇA 166

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1: Z KUŞAĞI KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ 73
TABLO 2: Y KUŞAĞI KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ..... 74
TABLO 3: X KUŞAĞI KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ..... 74
TABLO 4: BABY BOOMER KUŞAĞI KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ..... 74

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1: ÖLÜM, HAYAT VE HASTALIĞIN SOSYAL DOKUSU 79
ŞEKİL 2: KUŞAKLARA GÖRE HAYATIN ANLAMI 81
ŞEKİL 3: ÖLÜMÜN HATIRLATICISI: HASTALIK 89
ŞEKİL 4: BİREYLERİN HASTALIĞI ANLAMLANDIRMA BİÇİMLERİ 90
ŞEKİL 5: ÖLÜMCÜL HASTALIKLAR KARŞISINDA BİREYLERİN ÜRETTİĞİ ANLAMLAR 98
ŞEKİL 6: TARİHSEL SÜREÇTE SALGIN HASTALIKLARA İLİŞKİN ALGI VE ANLAMLAR 101
ŞEKİL 7: GÜNÜMÜZ SALGIN HASTALIKLARINA İLİŞKİN ALGI VE ANLAMLAR 104
ŞEKİL 8: SALGIN HASTALIKLARIN TEDAVİ YÖNTEMLERİNE DAİR YAKLAŞIMLAR 108
ŞEKİL 9: MODERN TIBBIN ETKİSİNE İLİŞKİN ALGI VE ANLAMLAR 112
ŞEKİL 10: HASTALIĞIN KİŞİDE BIRAKTIĞI ETKİLER 121
ŞEKİL 11: ÖLÜMÜN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE SOSYAL BAĞLAMI 125
ŞEKİL 12: ÖLÜM VE ZİHİNDE UYANDIRDIĞI ANLAM 126
ŞEKİL 13: GÜNDELİK HAYATTA ÖLÜMÜ DÜŞÜNMEK 131
ŞEKİL 14: ÖLÜM VE GENÇLİK 135
ŞEKİL 15: ÖLÜMÜN TOPLUMSAL İNŞASI: MAKBUL ÖLÜM 140
ŞEKİL 16: TOPLUMSAL NORMLARIN İÇİNDE VE DIŞINDA ÖLÜM 144
ŞEKİL 17: ÖLÜM SONRASI YAŞAM 150
ŞEKİL 18: ÖLÜMÜN TOPLUMSAL YÖNÜ: TÖREN VE RİTÜELLER 153

KISALTMALAR DİZİNİ

TDV : TÜRKİYE DİYANET VAKFI
TTB : TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ
DP : DEMOKRAT PARTİ
DPT : DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI
GDO : GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında, bilgi ve rehberliği ile sürecin her aşamasında katkılarını esirgemeyen, değerli danışmanım Prof. Dr. Ahmet Koyuncu'ya, tez izleme kurulumda yer alan ve bilgi birikimlerini paylaşarak çalışmamın gelişimine değerli katkılar sağlayan Doç. Dr. Faruk Karaarslan ve Doç. Dr. Uğur Çağlak'a, tez savunma aşamasında titizlikle değerlendirmelerde bulunarak çalışmama yapıcı geri bildirimler sunan Prof. Dr. Mehmet Ali Aydemir ve Prof. Dr. Reşat Açıkgöz'e de içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte, 100/2000 YÖK bursiyerliği sürecinde akademik iş birliği ve dayanışma içerisinde olduğum Yasemin Demirel ve Ayşe Şahin'e, ayrıca destekleriyle Muhammet Said Topal'a teşekkür ederim.

Akademik hayatım boyunca bana güç veren ve her zaman yanımda olan kıymetli aileme ise sonsuz minnettarım.

GİRİŞ

Yoğun bakım ünitesinin kapısında ne olduğunu, neden olduğunu anlamaya çalışırken doktorun sesiyle irkildik. Kısık ama bir o kadar güçlü bir ses iliklerimize kadar buz kestirdi. “Sabaha hazırlıklı olun!”. Bu sözler ne anlama geliyordu? Ölüm mü? Bunu nasıl duyabilirdik? İnanmak istemedik. İnanmak mümkün değildi. Saatlerce ağlayarak yalnızca dua edebildik, umutlarımız ve dualarımızla hayatın içinde kalmaya çalıştık. Hazırlıklı olun demek ne demekti ki?

Duruma birçok neden yükledik. Her birimizin nedeni ve açıklaması bir diğerinden farklıydı. Teselli için gelen her bir eş, dost, akraba bizleri teselli etmek için farklı yol yöntem uyguladı. Kimi kendisine dikkat etmedi dedi, kimi olacağın önüne geçemezsin dedi, kimi vardır bir hikmeti dedi... En acı teselli de “neyse ki bekardı” sözleri oldu. Her defasında ok gibi saplandı bu söz yüreklerimize... Her duyduğumuzda öfkelendik ancak karşılık verecek gücümüz yoktu. Doğru ya neyse ki bekardı! Ölebilirdi. Ölseydi gerisinde ne bir eş, bir çocuk bırakacaktı. Bir eş, bir çocuk için daha yıpratıcı olurmuş ölüm bunu o gün öğrenmiş oldum. Peki ya annesi? Babası? Evlat kaybetmek ne demekti? Anne ve babam bu duruma çok yaklaşmıştı...

Her birimizin farklı bir düşüncesi, ortak bir yakarışı vardı. Nihayetinde, sadece Allah’a yalvararak, sürekli ve kararlı dualarla kendimizi güçlü hissettik. Biz sabahı atlattık. Ancak asla o günü unutmadık. Ölüm olmadan, cenaze kaldırmanın ağırlığını iliklerimize kadar hissettik. Yoğun bakımda geçen 57 gün içimizde büyük bir endişe ve korkuyla sadece beş dakika bile olsa görebilmek için sıraya girdik. Bekledik. Her günün sonunda hayatta kalmayı başardık ama aynı zamanda kendimizi de yeniden keşfettik. Bu zorlu süreçte yaşamın anlamını ve ölümün sırrını birçok kez düşündük ve sorguladık. Hep bir açıklama, hep bir neden aradık. Sonuçta içimizi ferahlatacak bir cevap bulduk ve yolculuğumuz böyle başladı.

Yolculuğumuz; hayatın anlamı, hastalığın yıkıcılığı ve ölümün sırrı ile insanın varoluşsal sancıları arasındadır. Bu kavramlar, insanın dünyadaki yolculuğunda karşılaştığı en büyük sınavlardan bazılarını oluşturur. Ve insan, hayatın akışında bu sınavlara sık sık maruz kalır. Ölüm, belirsizliği ve bilinmezliğiyle insana korku verir

ancak insanın varoluşu, bu bilinmezliğin içinde yatmaktadır. Ölüm, insanın yaşamına anlam katan bir kavramdır ve insanın ölümle yüzleşmesi, onun varoluşsal kaygılarını artırır. İnsan, bu kavram etrafında hayatın anlamını keşfetmeye çalışır. Hayatın anlamı ise insanın varoluşunu sorguladığı temel bir kavramdır. İnsan, hayatın anlamını bulmak için arayış içinde olduğunda ölümün sırrına da yaklaşır. Hayatın anlamı, insanın hayatındaki amaçlarını, değerlerini ve hedeflerini belirler. Ve insan, hayatın anlamını keşfederken, hayatın anlamsızlığını da keşfeder. Son olarak hastalık ise insanın varoluşunu tehdit eden bir niteliktedir. İnsan, hastalığın yıkıcılığı ile yüzleştiğinde, zayıflığını ve aczini fark eder. Ancak, insanın dayanıklılığı ve hayatta kalma mücadelesi, hastalığın yıkıcılığına karşı bir direnç oluşturur. İnsan, hastalıkla mücadele ederken hayatın kıymetini ve değerini sorgular. Nihayetinde ölüm, hayat ve hastalık gibi kavramlar insanın varoluşuna ve yaşamına anlam katan temel meselelerdir. İnsan, bu kavramları araştırarak, hayatın anlamını keşfeder ve varoluşsal sancılarına bir anlam kazandırır.

Ölüm, hayat ve hastalık birbiri ile ilişkili toplumsal ve kültürel bir gerçekliktir. Bu üç gerçeklik, insanın her zaman üzerine düşündüğü, nedenini sorguladığı ve farklı kültürlerde, farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda, farklı cevaplarla çözüme kavuşturduğu meselelerdir. Ölüm, hayat ve hastalık gelenekselden moderne, modernden postmodern olarak kabul edilen döneme, kültürden kültüre ve hatta aynı kültür içerisindeki kuşaklar özelinde birbirinden farklı olarak inşa edilmektedir. Ölümün, hayatın ve hastalığın ne olduğu, nasıl anlamlandırıldığı, nasıl olması gerektiği ya da nasıl olmaması gerektiği davranışları şekillendiren, üzerine sözler söylenen ve zihniyetle ilişkilendirilen meselelerdir. Birbiri ile ilişkili olan ve birinden yola çıkarak diğerine ilişkin algısal sürecin nasıl olabileceğine imkan veren bu kavramlar dini hayata, inanca, kültüre, sekülerleşmeye ya da modernleşmeye dair izler barındırmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ölüm, hayat ve hastalık biyolojinin olduğu kadar sosyolojinin de konusuna dahil olmaktadır. Dahası ölüme, hayata ve hastalığa sadece biyolojik bakış açısı ile yaklaşmak tek taraflı sığ sonuçlar üretecektir. Zira ölüm, hayat ve hastalık biyolojik olduğu kadar sosyolojik ve antropolojik bakış açılarına da zorunlu olarak ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle tez ölümün, hayatın ve

hastalığın nasıl farklılaştığı ve sosyoloji disiplininin bu meseleleri nasıl ele aldığı ile ilgilidir.

Bu doktora tezi, ölüm, hayat ve hastalık kavramlarının bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ve bu anlamların sosyoloji ile nasıl ilişkili olduğunu incelemektedir. Bu çerçevede tezin amacı ölümün, hayatın ve hastalığın sosyolojisini sistematize ederek kuşaklar özelinde analiz etmektir. Zira ölüm, hayat ve hastalık her biri sosyoloji disiplini içerisinde ayrı ayrı değerlendirilen olgulardır ancak bireylerin anlam dünyasında yarattıkları ölüm olgusu aynı zamanda hayata ve hastalığa ilişkin algısal süreci etkileyen, söylemlere ve pratiklere yansıyan özelliğe sahiptir. Bu nedenle meseleyi tam olarak özümsemek için her bir olguyu aynı çalışma içerisine dahil ederek analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu tezin bir diğer amacı ise elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye'ye özgü bir kuşak sosyolojisinin gerekliliğini tartışmaktır. Kuşaklar üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, mevcut araştırmaların çoğunlukla Batı odaklı bir perspektiften şekillendiği görülmektedir. Batı'nın kuşak tanımlamalarını doğrudan Türkiye'deki kuşaklara uyarlamanın her zaman yerel gerçekliklerle tam olarak örtüşmeyebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'ye özgü bir kuşak tanımlaması yapmanın olanakları ve sınırları bu araştırmanın ikinci amacı olarak ele alınmaktadır.

Türkiye'de kapsamlı bir kuşak sosyolojisi çalışması bulunmadığı gibi var olan çalışmalar Batı eksenli bir anlayışın yansımasını sunmaktadır. Kuşakların tek bir potada değerlendirildiği çalışmalardan ziyade hakim öze odaklı bir kuşak analizi eksikliği sosyoloji sınırları dahilinde hissedilmektedir. Bu araştırmanın önemi de bu ihtiyaca yanıt vermesinden kaynaklanmaktadır. İlk defa bir çalışmada ölüm-hayat-hastalık ile kuşaklar arasındaki anlam üretimi ele alınmaktadır. Bu sebeple kuşak sosyolojisine ilişkin genel geçer cümleleri tekrar etmek yerine elde edilen verilerle kuşakların ölüme, hayava ve hastalıklara ilişkin anlam üretimi doğrudan analiz edilmiştir.

Bu bağlamda tezin birinci bölümü kavramsal ve kuramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu bölümde, ölüm kavramını tarihsel ve sosyolojik bir perspektiften ele almaktadır. Bölümde, öncelikle hayat ile ölüm arasındaki iç içe geçmişliği ve

sonrasında yaşanan dönüşümler değerlendirilmiştir. Nihayetinde ölümden kaçan hayat içerisinde özellikle postmodern olarak nitelenen dönemde ölüm kavramının görünürlüğünü ve anlamını yeniden şekillendirdiği düşünülerek bu değişimlerin etkileri incelenmiştir. Bölümün devamında, sosyolojinin ölümle olan ilişkisi ve bu konudaki teorik yaklaşımlar tartışılmış ve kavgaya çeşitli kuramlar davet edilmiştir. Bu kuramlar ile birlikte ölümün toplumlar ve bireyler tarafından nasıl algılandığına dair önemli ipuçları elde edilmiştir.

Tezin ikinci bölümü, kuşaklar üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Baby Boomer kuşağından Z kuşağına kadar geniş bir spektrumda yer alan farklı kuşakların özelliklerine, literatürdeki tanımları ve betimlemeleri ışığında değinilmiştir. İlerleyen bölümler, bu genel değerlendirmeyi Türkiye bağlamında bir analize taşımıştır. Türkiye'deki kuşakların, özellikleri ve demografik yapılarının incelenmesi, kuşakların doğdukları yıllardan itibaren yaşadıkları dönemlerdeki toplumsal değişim ve dönüşümlerin etkilerini anlamaya yardımcı olmuştur. Böylece her bir kuşağın Türkiye'nin sosyoekonomik ve politik yapısında meydana gelen dönüşümlerle şekillenen deneyimlerini ve yaşam biçimlerini anlamak için kapı aralamıştır.

Üçüncü bölüm de araştırmanın metodolojisine yer verilmiştir. Tez, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup, kuşakların anlam üretimini fenomenolojik bir desenle analiz etmeyi tercih etmektedir. Veri toplama sürecinde, ölüm veya hastalık deneyimi olan bireylerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Araştırma, Z, Y, X ve Baby Boomer kuşaklarından toplamda 32 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların niceliğinde veri doyumu esas alınmıştır. Katılımcılar arasında referans yöntemiyle ulaşılmış ve veri kalitesini artırmak için bazı katılımcılarla tekrar görüşmeler yapılmıştır. Verilerin analizi tümevarımsal bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Verilerin önemli boyutları belirlenmiş ve kodlar oluşturulmuştur. Kodlamaların güvenilirlik düzeyini sağlamak için başka bir uzmandan destek alınarak benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Analiz sürecinde MAXQDA yazılımı kullanılarak kodlama, kategori ve tema oluşturma süreçleri gerçekleştirilmiştir.

Dördüncü bölüm araştırma bulgularına dönüktür. Bu bağlamda kuşakların farklı perspektifleri üzerinde odaklanmıştır. Z kuşağından Baby Boomer'a kadar farklı kuşaklardaki bireylerin ölüm, hayat ve hastalık kavramlarına yükledikleri anlamlar incelenmiştir. Böylece araştırmada farklı kuşakların yaşadığı dönemlerdeki toplumsal değişimlerin bu kavramların anlamlandırılmasına nasıl etki ettiğini de göstermektedir. Buna göre tezde, insanların yaşamlarının ölümün gölgesinde nasıl şekillendiği ve anlam arayışının nasıl belirlendiğini göstermek üzere üç ana başlık belirmiştir. "Ölümün Gölgesinde Hayat", "Ölümün Hatırlatıcısı Hastalık" ve "Ölümün Toplumsal Bağlamı" başlıklarıyla yaşamın ölüm ve hastalıkla olan ilişkisi, bireylerin bu deneyimleri anlamlandırma şekilleri ve toplumsal kültürel ve sosyal yapı içerisinde ölümün nasıl değerlendirdiğini kapsamıştır.

Araştırmanın sonucunda, kuşaklar arasında ölüm, hayat ve hastalıkla ilgili anlam üretiminin nasıl gerçekleştiği ve hangi kuşakların hangi referansları kullandığı ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda Baby Boomer kuşağının geleneksel değerlere bağlılığı, X kuşağında toplumsal rollerin baskınlığı ile Y ve Z kuşaklarının bireyselliğe odaklanması, ölüme, hayata ve hastalığa yönelik algılarında farklılıkların temelini oluşturduğu görülmektedir. Baby Boomer kuşağı için ölüm, ahiret inancına dayalı bir başlangıç olarak anlamlandırılmakta; hayat, toplumsal ve ahlaki sorumlulukların içselleştirilerek kolektif değerlere katkıda bulunulan bir dönem olarak görülmektedir. Hastalık ise sabır ve tevekkülle karşılanması gereken bir sınav ve aynı zamanda toplumsal yardımlaşma için bir vesile olarak değerlendirilmektedir. X ve Y kuşakları, ahiret inancına dair belirsizlikler nedeniyle ölümü bu dünyaya yönelik görevlerin tamamlandığı bir süreç olarak ele almakta; hayatı, toplumsal normlar ile bireysel sorumlulukların dengelendiği bir alan olarak görmektedir. Hastalık, kaçınılmaz bir yaşam gerçeği olarak toplumsal desteğin öne çıktığı bir deneyimdir. Z kuşağı ise ölümle ilgili rasyonel ve kanıta dayalı bir sorgulama süreci benimsemekte; hayatı bireysel performans ve başarı odaklı bir yolculuk olarak değerlendirmekte ve hastalığı tıbbi bilgi ve teknolojinin önemli olduğu bir olgu olarak görmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖLÜME İLİŞKİN SOSYOLOJİK PERSPEKTİFLER

1.1. Din, Kültür ve Modern Dönemde Anlam Krizi

İnsan, bedensel hayatın sınırlılıklarının ötesine geçmeye çabalasa da hayatın toprağın içine doğru ilerlediğini bilmek kaçınılmaz gerçekliği hep hatırda tutar. Hayatı, metaforik biçimlerde, ölümsüz değerlere atfedilen semboller aracılığıyla veya ortak anlaşmalarla belirlenen nesnelerle etkileşimde bulunarak şekillendirir. Toplum ise adetleri, alışkanlıkları ve rutinleri ile hayatın sonlu doğasına bir panzehir üretir. Toplum içinde var olmak, onaylamak, paylaşmak ve paylaşılanı yüceltmek ile insan mutlu bir yaşamın temel unsurlarına sahiptir (Bauman, 2018: 10). Her dönem baskın şekilde nevi şahsına münhasır anlam üretiminde bulunan kurumlara sahiptir. Din, aile, ideoloji, ya da kültür gibi anlam kalıpları dünden alınarak bugüne ve geleceğe ilişkin çeşitli anlam kodları ile davranışları yönlendirme gücüne sahiptir. Bu kurumlar içerisinde ise en nihai ve tatmin edici içeriklerden biri din kurumu tarafından sağlanmıştır (Hökelekli, 2010: 60). Din yokluğun anlamı üzerinden ölümün anlamını kazandırmış, böyle bir durum da hayata ve hayat akışı içerisinde meydana gelen hastalık gibi olguların nedenine yönelik anlam katmıştır. Ancak anlam kalıpları değişmez içeriklere sahip olmadığı gibi bir anda yeniden tecrübe edilebilecek nitelikte de değildir. Anlam kalıplarının kırılmalara en çok maruz kaldığı dönem ise modern dönemde gerçekleşmiştir. Modern dönemde geleneksel değerler ve normlar, yeni fikirler ve değerlerle yer değiştirmeye başlamış ve bireysellik ve kişisel özgürlük gibi kavramlar daha fazla önem kazanmıştır. Bu dönemde toplumun değerleri ve inançları çeşitlenmiş ve bireyler arasında farklı anlam dünyaları oluşmaya başlamıştır. Modern dönemde dinin toplumdaki rolü de değişmiştir. Endüstriyel devrimle birlikte sekülerleşme süreci hızlanmış ve dini inançların etkisi azaltılmıştır. Yeni bilimsel keşifler, aydınlanma düşüncesi ve felsefi akımlar, dini açıklamaların yerini bilimsel ve rasyonel açıklamalara bırakmasına yol açmıştır.

Berger ve Luckman'a göre (2016) bireylerin neyi, nasıl ve ne şekilde düşünmesi gerektiği üzerinde anlam üretiminde bulunan modern öncesi dönemin

kurumları doğru ve yanlış üzerinde değerlendirme ölçütü sunarak bireyi belirli bir anlam kalıbının içerisinde tutmuştur. Ancak modern dönemle birlikte anlam kalıpları yıkıcı bir etki ile karşı karşıya kalmış ve gerçekliğe ilişkin algısal sürecin değişimi ile modern dönem insanı anlam krizinin ortasında kalmıştır. Berger ve Luckmann'ın (2016) vurguladığı şey dinin toplumsal ve gündelik hayattan çekilmesi ile anlam krizinin meydana gelmesi değildir. Vurgusu daha çok modern toplumların asıl sorunu anlam üretiminde çoklu referanslara başvurmalarıdır. Eski güçlü kurumların etkisinin kırılması anlam krizine neden olmuş ve modern dönemde anlam krizi çoklu kurumların inşası ile sağlanmıştır. Ancak onlara göre (Berger ve Luckmann 2016) çoğulluk her zaman anlam krizine yatkın olarak değerlendirilmektedir.

Anlamın toplumsallığı her birey tarafından yeniden ve yeniden keşfedilmesinden ziyade verili kalıplar içerisinde aktarım yolu ile sağlandığı için Adler'e göre (2011) gerçek bir anlam toplumsal temeller üzerine inşa edilmelidir. İnsanlar verili anlam kalıplarının hakim olduğu yapılar içerisinde doğar ve ait olduğu toplumsal ve kültürel yapı içerisinde hayata ve varoluşa yönelik tutumları şekillenir. En genel anlamda anlam, varlığın nedenine yönelik değer atfetme sürecidir. İnsanlar, hayatın anlamını sorguladıklarında, hayatlarının bir değeri veya amacı olup olmadığını düşünür. Hayatın anlamıyla ilgili bu soruların birden çok şekilde yorumlanabileceği açıktır. Ancak değer, önem ve amaç kavramları birbirine yakın olsa da tamamen aynı anlama gelmez. Tüm amaçların eşit derecede değerli veya önemli olamayacağı açıktır. Dolayısıyla kişinin hayatının değeri, önemi veya amacı olup olmadığını sorgulaması arasında farklar vardır. Eğer kişi hayatın amacıyla ilgileniyorsa, tam olarak neyin kastedildiği de önem kazanır. Bu, kişinin dünyaya geliş amacıyla ilgili olabileceği gibi, dünyaya getirilen amaçlarla da ilgili olabilir. Önemli olan, kişinin hayatının hizmet ettiği amacı anlaması ve bu amaca yönelik bir anlam bulmasıdır (Banatar, 2022: 40). Meydana gelen olumsuz bir tecrübe ile hayatın anlamına yönelik neden arayışı birbirinden farklıdır. Bu yüzden değer atfetme süreci *genel* ve *durumsal* olaylar karşısında farklı şekilde tezahür eder. Genel anlam, hayata karşı tutumu belirleyen inanç ve amaçlardan oluşurken durumsal anlam hastalık ya da ölüm gibi belirli dönemlerde insanda strese neden olan spesifik olgulara yöneliktir (Vural, 2021: 7). Ölüm ve hastalık ile karşı karşıya kalan bireylerin üretimde bulundukları durumsal

anlamlar genel anlam kalıpları aracılığıyla şekillenir. Birey, genel anlam kalıpları aracılığıyla ölüm ve hastalığın ardından durumsal anlam çıkarımında bulunur. Ölüm ve hastalık ise insan hayatının her döneminde bir şekilde tecrübe etmesi muhtemel en temel iki olgudur. Ölümü bir diğerinde, hastalığı da ya kendisi ya da yakınlarının başına gelmesiyle tecrübe eden birey, strese ve sıkıntıya neden olan durumların üstesinden gelmek için verili anlam kalıplarını kullanır. Hayat ise inanç ve amaçlarla anlamlıdır. İnanç ile hayatın işleyişi ve düzeni, amaç ile motivasyonel düzlemi kastedilmektedir (Park & Folkman, 1997).

Ölüm, insanlığın yaşamı boyunca üzerine en çok düşündüğü, nedeni, sonucu ya da sonrası ile anlamaya çalıştığı olgulardan birisidir. İngilizcede "death", Fransızcada "mort", Arapçada "mevt" gibi kavramlara karşılık gelen bu olgu farklı gelenekler içerisinde farklı tanımlamalara sahip olduğu gibi aynı gelenek içerisinde zamana göre değişen bir dizi anlam kümesine sahiptir. Bir toplumsal grubun ölümü anlamlandırması, ölümün nedeni ya da ölüm sonrasına ilişkin açıklamalar getirmesi o toplumsal grubun dini düşünme biçimiyle, bilimsel etkinliğiyle, kültürel ya da ideolojik arka planıyla şekillenmektedir. Bilimsel, dinsel, kültürel, ideolojik ya da tarihsel tanımlamalar ise meseleyi kendi pencerelerinden ele almaktadır. Ölüme neden üzerinden yaklaşılması belirli bir duruşun göstergesi olduğu gibi nedene yönelik açıklamalar da benzer şekilde bir duruşun göstergesidir. Varlığın sonlu olduğu düşüncesinden hareket eden açıklamalar ölümü kabul ederken varlığın sonsuzluğu için mücadele eden yaklaşımlar için ölüm kabul edilemez bir içerik elde etmektedir. Batılı perspektifle geliştirilen açıklayıcı tavır bu noktada kendisini göstermektedir. Bilimsel devrimler, tıbbi ilerlemeler ölümün nedenini açıkladığı gibi ölümün üstesinden gelmeyi de amaç edinmiştir. Böylece ölüme ilişkin yeni bir algısal süreç inşa edilmiş ve modern dönemde tekli ölüm imajı çoklu ölüm imajına dönüşmüştür.

Ölüm ve ölüme ilişkin geliştirilen süreçler dayanışmanın, mücadelenin, çatışmanın, toplumsalın, değişimin ve dinamiğin en iyi anlatıcısı olduğu için sosyolojinin ilgi alanına girmektedir. Bu yüzden her disiplinin kendi çerçevesinden anlamlandırıldığı ya da açıkladığı ölüm olgusu sosyal bilimler içerisinde de tartışılmaktadır. Sosyolojinin ölümde keşfettiği şey sosyal olanın doğasını pekiştirmesi

ve yansıtması olmuştur (Prior, 1989: 7). Sosyoloji geleneği içerisinde ölüm olgusundan söz eden ilk isim Emile Durkheim'dir. Durkheim (2005) ölüm sonrasında sergilenen ritüeller üzerinden toplumsal grubun dayanışma ve bütünleşmeyi yeniden nasıl tesis ettiğini analiz etmektedir. Ölüm, ötenazi, kürtaj ya da idam cezası gibi diğer süreçlerle devreye girdiğinde bu sefer bütünleşmeden uzaklaşıp yapı bozucu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Durkheim çizgisinde hareket eden Parsons (2001) ölüm sonrasında arda kalan boşluğun nasıl doldurulduğu ya da bu boşluğun doldurulmasına yönelik ihtiyacın nasıl karşılandığı cevaplarken meseleyi modern insanın düşünme pratiklerinin değişmesi boyutunda tartışan isim Weber'dir. Weber'e göre (2000) modern dönemin sürekli gelişmeyi vurgulayan zihniyeti büyüsü bozulmuş bir dünya yaratmış ve bu dünya içerisinde insan artık ölüme karşı anlamsız bir olay gibi yaklaşmıştır. Weber anlam üretimi noktasında sekülerleşmeye atıfta bulunurken Berger ve Luckmann çoklu anlam stoklarına işaret etmektedirler. Berger ve Luckmann'a göre (2016) birey ile toplum arasında aracı bulunan ve bireyin neyi, nasıl, ne şekilde düşünmesi gerektiğini belirleyen ortak bilgi stoklarının çoğalması modern insanı anlam krizine sürüklemektedir. Acı, kötülük ya da ölüm gibi insan yaşantısını alt üst eden ve kurulu düzeni tehdit eden durumlar Berger için gündelik yaşantıda bir problemdir ancak bu probleme fiziksel olduğu kadar metafiziksel açıklamaların getirilmesi gerekmektedir. Bu noktada teoloji devreye girer ve Tanrıyı haklı çıkarma ya da Tanrıyı savunma girişimi olarak teodise, bir açıklama ve anlamlandırma tarzı olarak görünürlük elde eder (Berger, 2005).

Kötülük problemine çözüm olarak sunulan teodise, her şeye gücü yeten ve mutlak iyiliğe sahip bir Tanrı'nın varlığı ile evrendeki kötülüğün mevcudiyetini uzlaştırma çabasıdır. Bu yaklaşım, kötülük problemine teorik bir çözüm sunmayı amaçlayarak Tanrı'nın adalet ve iyiliğini savunmayı hedeflemiştir. Ancak, 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin Hristiyanlığa yönelik eleştirileri ve bu bağlamda teodisenin dayandığı dini temelleri sorgulamaları, teodisenin bir çözüm aracı olarak kullanılmasını olanaksız hale getirmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde, özellikle Schopenhauer, Kierkegaard ve Nietzsche gibi düşünürler, kötülük problemini teodise ekseninden koparak, kötülüğün kaynağı, nedeni ve insan yaşamındaki etkilerini varoluşsal bir bağlamda ele almayı tercih etmişlerdir. 19. yüzyıl itibarıyla, teodise,

kötülük probleminin merkezindeki rolünü yitirmiş ve sorun, kötülüğün bireysel deneyim ve varoluşsal anlamına ilişkin yeni bir perspektifle ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum, kötülük probleminin yalnızca teolojik bir tartışma değil, aynı zamanda insan varoluşuna dair temel bir mesele olarak görülmesine yol açmıştır (Kiriş, 2008: 93-94).

1.2. Ölüm ve Sonrası Üzerine Dinsel İnançlar

Spencer'a göre ölüm, dini duyguların merkezinde yer almaktadır. Ona göre uyku ve rüyanın ne olduğunu düşünen insan, bedenden ayrı bir ruhani varlık olabileceğini tasavvur etmiş ve ölümü ruhun bedeni terk etmesi olarak açıklamıştır (Spencer, 1876). Hiçbir zaman aynı anda bedende bulunmayan bu iki varlıktan biri (ruh) bedeni sonsuza dek terk ettiğinde ölüm gerçekleşmektedir (Kottak, 2002: 467). Bedenin ruhu terk ederek ölümün gerçekleştiği düşünce daha sonraları başka ruhların canlılar dünyasından ele geçirmeye çalıştıkları bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu nedenle Baudrillard'a göre bir diğerinin ölümü ile karşılaşan insan, şölen ve ritüeller aracılığıyla kötü güçlere kefaret ödeyerek simgesel bir değiş tokuş elde etmektedir. Ölümden öte bir dünya tasavvuru bulunmadığı düşünülen topluluklarda simgesel değiş tokuş sayesinde ölen ruhun ölmeden önce içinde yaşadığı topluluğa herhangi bir kötülük yapması engellenmektedir. Böylece ölen beden belirli bir statü elde ederken toplumsal grup bir kayıp vermekten ziyade başarı elde etmektedir (Baudrillard, 2002: 295)[1]. Ruhun ölümden sonra yaşamaya devam ettiği düşüncesi ata ruhlarına ibadet gibi dinsel ayinlerin yavaş yavaş oluştuğu dönemlere karşılık gelmektedir (Coşkun, 2014: 31). Daha önce ruhani varlıkların sonsuzluğuna ilişkin herhangi bir yargısı bulunmayan insanlar dinsel ayinler ve ibadetler aracılığıyla ruhun ölümsüzlüğünü ilan etmişlerdir. Bu ruhani varlıklar dünyasını temiz ve habis olarak ikiye ayıran insanlar kendi ata ruhlarını iyi ruhlar olarak tanımlarken başlarına gelen herhangi bir felaketin

[1] İlkel olarak nitelendirilen yamyam toplumlarda ölülerin yenme nedeni ölenin anlamsızlaştırılması adına gerçekleştirilen ritüel değildir. Aksine ölenin yenmesi, ölüye saygı çerçevesinde gerçekleşen toplumsal eylemdir. Biyolojik bir çürüme ile karşı karşıya bırakılan ölülerin içerisinde yer aldığı ya da öldürüldüğü gruba zulüm edeceği düşüncesi mevcuttur. Bu nedenle yamyam kabilelerin ölüleri yeme davranışı toplumsal ve simgesel bir eylemdir. Ayrıca onu yemek bir saygı gösterisinde bulunarak kişi kutsallaştırılır. Böylece insan yeme eyleminde yiyen ve yenilen arasında bir tür meydan okuma, onur ve karşılıklılık ilişkisi ve hatta yenilenin kazanabileceği bir meydan okuma ilişkidir (Baudrillard, 2002: 243-244).

nedenini kötü, habis ruhlara yüklemişlerdir (Kahraman, 2016: 49). Bu nedenle modern öncesi dönem insanı için ölüme neden olan yegane şey kötü ruhlardır[2]. Modern öncesi kimi düşünce sistemlerin de ruhani dünyada yalnız kalmak istemeyen ruh çeşitli hastalıklar göndererek canlılar dünyasında bulunan insanları yanına almak istemektedir. Bu nedenle modern öncesi dönem insanı için ölüm aynı zamanda statüsel bir değişime neden olmaktadır. Böylece canlılar dünyasındayken iyi olan birisinin ölümle birlikte kötü, kötü olan birisinin ise daha kötü olacağı bu toplumlarda beklenen bir durum olarak karşılık bulmaktadır.

Aries'e göre (1991) geleneksel dönemde ölümün evcil bir doğası vardır. Çünkü Aries için geleneksel dönem insanı, modern dönem insanı gibi ölüme karşı herhangi bir mücadele içerisinde olmadığı gibi ölümün sınırlarının geri çekilebileceğini ya da seyrine yön verebileceklerini de düşünmemiştir (Bauman, 2000: 129-130). Her dönemde olduğu gibi geleneksel dönemde de insanlar ölüme karşı mücadele içerisinde olmuştur. Geleneksel dönemde bu durum ölümün kaynağı olduğuna ilişkin ruhani varlıkları defetme üzerine şekillenmiştir. Ruhani varlıkları defetmek ise ruhun canlılar dünyasında sahip olduğu tüm eşyaları onunla birlikte gömmek olarak karşılık bulmuştur. Arkeolojik çalışmalarla elde edilen bulgular değerlendirildiğinde mezar içerisine tıpkı hayatta olduğu gibi ihtiyaç duyulan tüm araç gereç ya da gıda malzemelerin bırakılması ölüler dünyasının bu dünya hayatına benzeyen bir yaşantıya sahip olacağı şeklinde düşündüklerinin göstergesi[3] olarak karşılık bulsa da asıl nedenin ölülerin ihtiyaç duyacakları her şeye sahip olurlarsa dönmek için hiçbir neden bulamayacakları düşüncesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Kellehear, 2012: 71). Çin kaynaklarından aktarılan bilgiler değerlendirildiğinde eski Türklerin cenaze ve yas uygulamalarının ölen ruhun geri gelmemesi ve ait olduğu yere alışması adına yapılan uygulamalar olduğu anlatılmaktadır (Çoruhlu, 2004: 245). Böyle bir uygulama

[2] Freud'a göre insanın ölüme ilişkin geliştirmiş olduğu bu anlam üretimi, onun ileride ölüden korkmasının temel nedeni olmuştur (Freud: 1971).

[3] Mezara konulan eşyalar, bireylerin öldükten sonra orada yaptıkları işe devam edeceklerine dair bir inancın yansımasıdır. Bedenin dirilişine ilişkin kanıtlar ise mezar içerisine dökülen kırmızı topraklardır. Kırmızı toprağın, kanı simgelemesi ve bu sayede tekrar hayata döneceği düşüncesi modern öncesi dönem mezarlarında görülür bir içeriktir. Ayrıntılı içerik için Eliade, M., (2003). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Cilt:1, Çev: Ali Berktay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ile ölen kızgın ruh[4] geri dönmeyecek ve herhangi bir canlının ölmesine de neden olmayacaktır. Ruhun ölümsüzlüğünün belirli bir sınıfa ait olduğu görünümler ise Antik Mısıra uzanmaktadır. Antik Mısırın piramitleri, lahitleri ya da papirüslerinde yer alan metinlerde kral ya da kraliçe gibi firavun ailesine tanınan bir ölümsüzlüğün zaman içerisinde soylu olan diğer varlıklı gruplara verildiği görülmüştür (Badur, 2016: 93). Antik Mısır tarihinin tek döneminde ilk defa bir firavun zayıflıkla, ahlaksızlıkla suçlanarak fetret dönemini yaşamıştır. Geleneksel düzenin yıkıldığı bu fetret döneminde umutsuzluk içerisinde olan insanlarda intihar oranları yükselirken iç savaş ve mezar yağmalama gibi aykırı davranışlar sergilenmiştir. Tanrı-Kral döneminde meydana gelen bu kargaşayla birlikte ölümün dinsel değeri sorgulanmış, ölümsüzlük hakkı tüm insanlara tanınmıştır (Eliade, 2003: 128). Ölümsüzlüğün sadece bir kaç kişiye özgü ayrıcalık olmaktan çıkıp herkesin sahip olduğu bir hakka dönüşmesi ile birlikte ölümsüzlük demokratikleşmiştir (Baudrillard, 2002: 224). Baudrillard'a göre (2002), modern öncesi toplumlarda politik bir iktidara özgü yapının bulunmayışı kişisel anlamda da ölümsüzlüğün olmayışını göstermektedir. Büyük imparatorlukların oluşmasıyla birlikte aşkın bir iktidar anlayışının hakim olduğu despotik toplumlarda ölümsüzlük görülmeye başlamıştır. Ancak burada Baudrillard, ölüm sonrasında yaşam düşüncesinin ortaya çıkması durumunun iktidarın doğmasına neden olduğunu belirtmektedir. İktidardan sonra Tanrı, Tanrıdan sonra ise nihayet tüm insanlık bu ölümsüzlük hakkına erişmiştir.

Ruhların dünya yaşamlarına göre ödüllendirildikleri ya da cezalandırıldıkları bir dünya tasavvuru ise dinlerin animizmden politeizme, oradan da monoteizme doğru ilerlemesine bağlı olarak büyük siyasal birliklerin görülmesiyle başladığı ifade edilmektedir (Wach, 1987: 35-54; Baudrillard, 2002: 223). Tabiat üstü güçlere inanan modern dönem öncesi insan, yerini tanrı, günah, sevap gibi yeni kavramların hakim olduğu yeniden doğuş düşüncesine bırakmıştır (Wach, 1987: 35-54, Kurtkan, 1985).

[4]Özellikle Yakutlar için ölümün bir hastalıktan ya da yaşlılıktan kaynaklanması utanç verici bir durumdur. Onların düşüncelerine göre bedenin sağlıksız hale gelmesi sonucu ömrünü sonlandırdığı dönem kötü ruhlara yem olacağına işarettir. Kötü ruhlara yem olmak yerine çok yaşlanmadan yakınları tarafından öldürülmek Yakutların arzuladığı bir şeydir. Zira bir insanın yaşlanmasına ya da hastalığının sürmesine izin verilir ve bunun sonucunda o insan ölürse, öfkeli bir ruh olarak ait olduğu gruba felaketler getirecektir (Tryjarski, 2012: 95).

Ruhani dünyaya gönderildiği için iyi bir karaktere sahip olsa bile kötülük yapması beklenen ruh düşüncesi, tanrı inancının gelişmesiyle birlikte varoluşsal kimliği garanti altına alarak statüsel değişimin meydana gelmesini engellemiştir. Tanrı inancının gelişmesiyle birlikte ölümden sonra yaşamın tekrar mümkün olacağı şeklindeki düşünme biçimiyle belirginlik kazanan ölümsüzlük, artık ruhun ölümsüzlüğünden ziyade bedenin tekrar dirileceği şeklinde bir düşünce biçimine neden olmuştur. Yasa'nın da belirttiği gibi (2001: 48) özellikle ilahi dinlerde ruhu ve bedeniyle bir bütün olan insan için, bedensiz bir diriliş, ontolojik olarak başka bir varlıksal görünüm elde etmektedir. Asli bir varoluş ise ruh ve bedenin bir ve tekliğinde elde edilmektedir. Ruhun bedenle birlikte tekrar dirileceği düşüncesi ile birlikte daha önce bir son olan dünya hayatı artık asıl bir hayattan ziyade, asıl hayata giden süreçte ön hazırlık olarak algılanmıştır.

Yahudiliğin kutsal kitabında yer alan metinler incelendiğinde ilk dönem Yahudilerinin, ölümü, tanrının ilk insanın yasak meyve yemesi sonucu tüm insanları cezalandırdığı bir lanet olarak algılanması söz konusudur. Ancak daha sonraları siyasi anlamda yaşadıkları dönüm noktalarının hem inanç biçimlerinde hem de dünyayı anlamlandırma biçimlerinde birtakım değişikliklere yol açtığını söylemek mümkündür. Yahudiliğin ilk dönemlerinde, kutsal metinlerde herhangi bir ahiret inancının varlığı söz konusu değildir. Ele alınan ilk metinlere göre Yahudiler için hem ölü bedeni hem de ölene ait şeylerin pis olduğu inancı hakimdir (Say. 19:16/18). Yahudilikte pis olarak nitelenen ölü bedeni ve onu içerisinde barındırdığı mezar kirli olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle mezarla ya da ölü bedenle temasta bulunan bir insan da benzer şekilde bu kirlilikten etkilenecektir. Ölüye ya da mezara dokunan insanın bu kirlilikten arınması için ise yedi güne ihtiyacı vardır. Yedi günün sonunda temiz sayılan birisi kutsal kabul edilen suyu kirli insana ve onun tüm dokunduğu şeylere serperek arınmasını sağlayacaktır. Yahudilikte ölü bedenin kirli olarak nitelendirilmesi ve buna dokunan herkesin kirli olacağı inancı muhtemelen ölümün diğer insanlara bulaşacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu düşünceye göre ilk metinlerden hareketle ölüm Yahudilik için kaçınılması gereken bir olgudur.

Yahudilerin MS. 70 yılında hem bağımsızlıklarının ve tek tanrı inancının bir simgesi olarak kabul ettikleri mabedin yıkılışı hem de iki bin yıl sürecek olan bir sürgün[5] hayatının başlamasıyla birlikte ölümün bir son olmadığına ilişkin ahiret inancı daha sonraki metinlerde görülmeye başlamıştır (Aydın, 2018: 42). Sürgün sonrasında Tanah içerisinde İşaya (26:19), Hezekiel (37:12) kitaplarında yeniden dirilmeden söz edilmektedir (Meral, 2020: 90). Ayrıca daha önce kötü, pis, kaçınılması gereken bir olgu olarak tanımlanan ölüm bu dönemde arzulanan bir içeriğe dönüşmüştür (Eyüp, 3:26). Metinlerde (Eyüp, 3:16-22), ölümle birlikte eşitsizliklerin son bulacağı, yorgunların dinleneceği, kölenin efendiden üstün olacağı belirtilmektedir. Bu nedenle ölüm özlenen, arzulanan bir mahiyettedir. Hatta mezara gömülen ölü bedenin aslında sevinçli olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle Yahudilerin hem bu dünyaya hem de öte dünyaya ilişkin değişen anlam kümelerinin tarihsel süreçte yaşadıkları siyasi kırılmaların bir yansıması olduğu söylenebilir.

Hristiyanlığın fikir babası Pavlus'la[6] birlikte (MS 5-67) Hristiyanların ölümü, Tanrının tüm insanlara vermiş olduğu bir ceza olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Pavlus'a göre Adem ile Havva'nın işlediği suçun cezası tüm insanlığın günahı olmuştur. İnsan doğuştan günahkar olduğu için ölüm cezasına çarptırılmıştır (Gökberg, 2019: 133-134). Hristiyanlığın kutsal metinlerinde sadece İsa'nın ölümü üzerinden ölüm olgusunun mahiyeti anlaşılmaktadır. Metinlerden hareketle, yaratılmış düzende bulunan tüm ölümlü varlıklar içerisinde bir tek İsa'ya ölümü seçme özgürlüğü tanınmıştır[7]. İsa'ya tanınan ölümü seçme özgürlüğü ise kendi kurtuluşu amacıyla değil diğer insanların kurtarılması adına verilmiştir. Bu noktada Hristiyanlıkta ölüm, insanı dünya hayatından kurtarıp tanrıya (Baba) ulaştıran bir geçiştir (Yu 13: 1). Hristiyan düşüncesinde İsa, ölümden sonra tekrar dünyaya dönerek Havarileriyle buluşacaktır.

---

[5] Süleyman Peygamberin Kudüs'te inşa ettiği Bet ha-Mükdaş/beytü'l-makdis mabedinin I. yıkılışı ile mabet merkezli bir din anlayışı yerini inanç, kutsal metin ve tanrının israiloğullarına olan vaadinin gerçekleştirileceği mesih inancının merkezde olduğu bir din anlayışı ortaya çıkarmıştır. Mabed'in tekrar yapılması ve tekrar yıkılmasıyla birlikte iki bin yıllık sürecek olan sürgün başlamıştır. Babil sürgünü başlarında ise artık ölümün bir son olmadığı şeklinde ahiret inancı oluşmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın, F., (2018). Yahudilik, 3. Baskı, Mahya Kitap, İstanbul.

[6] Yeni ahiti meydana getiren inciller Markus, Matta, Luka ve Yuhannadır. Pavlus'un mektupları en eski incilden (Markus) daha önce kaleme alınmıştır. Bu nedenle Pavlus, Hıristiyanlığın fikirsel zemininde yer almaktadır (Hentsch, 2010: 254).

[7] "Canımı kimse benden alamaz; ben onu kendiliğimden veririm" (Yuhanna 10: 18).

Bu inanç sayesinde inanan insanlar kendilerinin de tekrar dirileceklerini ve sonsuz yaşamı elde edeceklerini düşünmüşlerdir (Paçacı, 2001: 267). Sonsuz yaşama giden imanlı süreç ise hem Tanrının buyruklarına itaat etmekle hem de Oğul'un yani İsa'nın sözünü dinlemeyle elde edilecektir (Yu.3: 36; Mat.19: 16-19).

Eski ve yeni ahitte tanrının insanlara bir ceza olarak verdiği ölüm, kuranda dünya hayatına ilişkin sonu temsil eden imtihan sürecidir. "*...Sonunda bize geleceksiniz...*" (Enbiya, 21/35), ayeti ahiret inancına gönderme yapmaktadır. Tanrının varlığını kabul eden bütün dinlerde mevcut olan ölümden sonraki hayat, İslam dininde ahiret inancı ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. İnananlar için dünya hayatı canlıların yaşadığı sonu olan bir alem iken ahiret hayatı son ve sonsuz alemdir. İnsanın dünyadaki varlığı, İslam dini açısından sonsuz hayata doğru çıkılan kısa bir yolculuktur. Bu yolculuğun sonunda gerçekleşecek olan ölüm ise tüm canlılar için kaçınılmazıdır. Kaçınılmaz bir durumla karşılaşacağı kesin olan insanoğlu için İslam dini insanların ölümü kabullenmesi ve ona hazırlıklı olmasını istemektedir. Bu bağlamda ölüm aslında bir hazırlık sürecidir. Ölüme hazırlıklı olmak ahiret inancı ile ilişkilidir. Ahiret inancı insanın dünyada yaptıklarının hesabını öldükten sonra verecek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ölüm bir son değil aksine başlangıçtır. "*Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir… Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir.*" (Al-i İmran, 3/185).

İslam'da ölüm, bir son ya da yok oluş olarak değil, ruhun dünya hayatından ayrılarak ahiret hayatına başlamasıdır. Hayatın sahibi olan Allah, bu hayatı verdiği gibi bir gün onu geri alacaktır (Hac, 66) ve bu nedenle ölüm Allah'ın takdir ettiği bir geçiş aşamasıdır. Ahiret hayatı ise kişinin dünya hayatı içerisinde yaptıkları iyilik ve kötülüklerin ödül ve cezalandırma ile karşısına çıkacağı hayattır. John Bowker The Meaning of Death (1993), adlı eserin "İslam" bölümünde, Kuran'da ölümün kendisinin değil ancak kaynağının Adem ile Havva'nın cennetteki yasak elmayı yılanın aldatması ile yemesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ancak Kuran'da ölümün bir ceza olarak verilip verilmediğinden çok imtihan olarak verildiğinden söz etmek mümkündür. İslam'a göre asıl hayat, öldükten sonra başlayacaktır. İnsanın

dünyadaki varlığı asıl hayatta nasıl bir konumda olması gerektiğini belirleyen imtihan yeridir. "*O, hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için, ölümü ve hayatı yaratandır*…" (Mülk, 67/2) ayetinde, hayat kavramından önce ölüm kavramının geçiyor olması ise farklı yorumların yapılmasını mümkün kılmıştır. Ölümün hayat kavramından önce gelmesi (Elmalılı VII, 5159'dan akt. Diyanet) hayatın arkasından ölümün, ölümün arkasından bir diğer hayatın karşıt olarak yaratılması, sonsuz bir yaşamı göstermektedir. Bu sonsuz yaşam ahiret hayatına geçiştir. Sonsuz ahiret hayatına geçişin tek şartı ise sonlu dünya hayatını tecrübe etmektir. Diğer bir yorum ise (Zemahşeri IV, 134'den akt. Diyanet ve TDV 2017: 2011) ölümle dünya hayatından ahiret hayatına geçiş halini, hayatla da ahiret değil dünya hayatının kastedildiği üzerinedir.

İslam'da insanın kendi hayatına son vermesiyle ilgili doğrudan bir ayet bulunmamakla birlikte, intiharın İslam inancına uygun olmadığı genel kabul görmüştür. Ancak bütünsel anlamda intihar etmenin İslam'a uygun olmadığını söylemek mümkündür. Hayatı insana veren ve insandan geri alacak olan Allah'tır (Hac, 66). Bu nedenle insan hayatını bir başka insanın insandan alması haramdır (En-am, 151). Ölmek ise gerçekleştiği nedenlere bağlı olarak ölen kişiye belirli bir merbete sağlar. İnsan ahiret hayatını dünya hayatına tercih eder ve bu uğurda savaşır, öldürülür veya galip gelirse bunun sonucunda bir mükâfat alır (Nisa; 74, Muhammed; 4, Hac; 58). Allah yolunda ölmek aslında bir ölüm değil (Al-i İmran; 169, Bakara; 154), yüksek bir makama ulaşmaktır.

1.3. Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Felsefi Yaklaşımlar

İnsanın varlığı ve anlamı üzerine uğraş veren felsefe ise uğraş verdiği alanlar üzerinde düalistik bir ayrım gözetmiştir. Gerçek ve yanılsama üzerine şekillenen bu ayrım Sokrat öncesinde bilgi alanında episteme-doxa, Platon'da idealar-gölgeler, Sokrates'de madde-form ayrımı şeklinde görülmektedir. Süreç içerisinde Skolastik dönemde bu düalistik ayrım dünya ve öteki dünya ayrımına evrilmiştir (Cevizci ve Küçükalp, 2014: 156). Bu bağlamda insan hayatına ilişkin bir süreç olan ölüm olgusu ve ölümün anlamı üzerine şekillenen konular etrafında insanın kendi varlığını

sorguladığı ilkçağ felsefe tarihinde ölüm ve ölümsüzlük ile ilgili düşünceler görülmektedir.

Ölümün arzulanan bir olgu olarak kabul görmesi ilk dönem filozofları arasında Sokrates'te görülmektedir. Sokrates varlığın mahiyetini sorgulayarak ruhu önceledeği gibi ruhun öncelendiği hayat içerisinde, hayatın kendisini ruhun kurtulmak istediği bir hastalık olarak görmüş ve ölüme giderken bu hastalıktan kendisini kurtaran tanrıya minnet duymuştur (Hafız, 2021: 389-390). Ölümsüz bir ölüm düşüncesini felsefeye kazandıran ise Epikuros olmuştur. Epikuros için korkunç bir hastalık olan ölümün insan nezdinde hiçbir anlamı yoktur. Çünkü ölüm insanın varlığında yoktur, ölüm geldiğinde ise insan yoktur (Epicurus, 1994). Bu nedenle ölüm ne yaşayanları ne de ölüleri ilgilendirir. Epikuros'un bu tanımlaması ölüm olgusunun içini boşaltan bir tanımlamadır.

Ölüm geldiğinde insanın olmaması ya da ölüm yokken insanın varlığı üzerinde şekillenen bu tanımlama varlık ile yokluk dışında herhangi bir seçeneğin olmayışını göstermektedir. Bu nedenle ne Sokrates'de ne de Epikuros'da ruhun ölümsüzlüğü görülmemektedir. Ruhun ölümsüzlüğü ise ilk kez Platon'un Phaedo'sunda görülmektedir. Felsefenin nihai görevinin ölümü düşünmek olduğunu ileri süren Platon'a göre ruh, maddi olmayan bir cevherdir (1951). Daha sonra Farabi, İbn-i Sina, Descartes gibi rasyonalist filozofları da etkileyen Platon'un ölümsüzlük düşüncesi bu cevheri oluş ve yok oluş sürecinden kurtaran, ebedi yaşamın kendisidir. Platon, hayat ile ölümün birbirine karşıt olarak geçiş süreci olduğunu, ölümden sonra hayatın tekrar karşılık bulacağını ve ruhun bedenden önce de var olup yaşayanlar dünyasında bir hatırlama pratiği ile bunu keşfettiğini düşünerek ruhun ölümsüzlüğüne ulaşmaktadır. Ruhun ölümsüzlüğü noktasında Seneca ise kısmi olarak Platon gibi düşünmektedir. Seneca için ölüm nedeni her ne olursa olsun insanlar için ayrım gözetmeksizin eşitlik aracıdır. Ancak Seneca'nın ölümde çizdiği eşitlik tablosu ölümsüzlükte görülmemektedir. Ona göre tüm insan ruhu belirli bir süre içerisinde ölümsüzdür ancak bilge ruhları daha uzun süre ölümsüzdür. Bilgenin ruhu sıradan ölümlülerden daha gelişmiş olacağı için ölümden sonra var olmaya devam edecektir ancak bilgenin ruhunun ölümsüzlüğüde mutlak değildir (Seneca, 1999).

Varoluşçu felsefenin mihenk taşı olan Kierkegaard (2010) ise ölüm üzerinden hayatın anlamını umut ve umutsuzluk kavramı ile açıklamaktadır. Eğer insan, hayatın anlamını bu dünya içerisinde ararsa umutsuzluğa düşer. Zira dünya içerisinde anlam kazandırılmaya çalışılan bir hayata ilişkin algı esas olarak tanrısal gücün yok sayılmasıyla ilişkilidir. İnsanın tanrı ile olan bağını koparması Kierkegaard için umutsuzluktan başka bir şey değildir. Bu nedenle Kierkegaard umutsuzluğu ölümcül bir hastalık olarak belirtir. Hristiyanlık üzerinden tartışma yürüten Kierkegaard, Hristiyanlıkta olduğu gibi ölümü yaşam için bir geçiş yolu olarak tasavvur eder. Bu nedenle inançlı bir Hristiyanın sonlu bir düşünceye sahip olması esas olarak tehlikelidir. Bu nedenle insanın dünya hayatı içerisinde karşı karşıya kalacağı hiçbir hastalığın ölümcül mahiyette karşılığı yoktur. Aksine ölüm hastalıkları sona erdiren sonsuzluğa geçiştir. Ölümcül hastalık ise kendisinden geriye hiçbir şey olmayacağına yönelik algıdır. Esas umutsuzluk da budur. Bir diğer varoluşçu filozof Heidegger'e göre ise ölüm insanın varoluşsal farkındalığını arttıran, insan hayatına yön veren yegâne güç olarak karşılık bulur. Heidegger için ölümün farkında olan insan varoluşunu gerçekleştirmede daha yüksek konuma ulaşacaktır (Gençtan, 1990: 182-183). Ölümün farkına varmak ise Heidegger için ölümü insanın gelecekte gerçekleşecek bir tecrübe olarak görmesi yerine her an karşılaşabileceği bir olgu olarak kabul etmesidir. Bu durum ise varlığın zorunlu bir parçası olan ölümün nasıl bir sorun haline geldiğini görmeyi mümkün kılmıştır (Polat ve Aşkın, 2017: 44). Ölüm olgusu ontolojik bir içeriğe ise Sartre'de ulaşır. Sartre için (1976) dünyada olmanın bir nedeni olmadığı gibi ölmenin de herhangi bir nedeni yoktur. Ontolojik olarak insan ise hep bir sonraki zamanın tasavvurunda bulunarak bu zamanlar içerisinde ölümü düşünmek istemez. Bu nedenle Sartre için ölüm, yaşamın değerini kaybettiren, insanda bulantıya ve kaygıya neden olan saçma, absürt bir şeydir.

Ölümün insanın kendini bilmesi ve kendini gerçekleştirmesi için bir yöntem olarak görülmesi tasavvufta görülmektedir. Tasavvufi gelenek de önemli olan ölmeden önce ölümü yaşamaktır. Ölmeden önce ölümü yaşamak ise insanın dünya hayatı içerisinde kendi iç dünyasına yolculuk yaparak kendini gerçekleştirmesidir. Kendi iç dünyasına yolculuk yapan insan doğasında bulunan ölümlülüğü ve ölümsüzlüğü keşfedecektir. İnsanın doğasında mevcut olan ölüm ve ölümsüzlük doğum, uyku ve

rüya kavramları ile şekillenmektedir. Gelenek içerisinde her doğum bir ölümü simgelediği gibi her ölüm bir doğum olarak karşılık bulmaktadır. Bu noktada doğum ile başlayan hayat ise esasında bir uyku[8] halidir ve insanı bu uykudan uyandıracak olan yegâne şey de ölümdür. İlk İslam felsefecisi Kindi, ölümü, insan tabiatını tamamlayan bir unsur olarak tanımlamaktadır (Çağrıcı, 2007: 36). Bu tanımlamaya göre ontolojik olarak ölüm ile ölümsüzlüğü bir bedende taşıyan insanın varlığı, varlığın zorunlu bir koşulu olan ölüm ile gerçekleşecektir. Tabiî ve iradî olmak üzere iki ölümün olduğunu söyleyen Fârâbî ise iradî ölümü, şehvet ve öfke gibi nefsî arzulardan kurtulmak, tabiî ölümü ise nefsin bedenden ayrılması olarak tanımlar ve insanların dünya hayatını yaşarken ölümü arzulamalarından ziyade dünya hayatında iyi davranışlar sergilemeleri gerektiğini belirtmektedir (Farabi, 1990). Farabi'nin dünya hayatında iyi davranışlar sergilenmesi gerektiği düşüncesi İbn-i Miskeveyh'de de görülmektedir. İbn-i Miskeveyh ahiret hayatının güzelliklerle dolu olduğunu ancak o güzelliklere ulaşabilmek için dünya hayatının erdemli bir şekilde geçirilmesi gerektiğini belirtir (2011). Kindi'nin varoluşsal ölüm portresinin yansıması, İbn-i Sina'da da görülmektedir. İnsanı yaşayan, idrak eden ve ölen bir varlık olarak niteleyen İbn-i Sina için önemli olan bu idrak sürecidir. Yaşam ile ölüm arasında geçen uyku süreci esasında insanın idrak halinde daha anlamlı rüya görülmesinin ahlaki zeminini oluşturmaktadır. İbn-i Sina ölüme giden süreçte, ölüm aracılığıyla ahlaklı bir hayatın sürdürülmesi gerektiği düşüncesinden hareket etmektedir. Bu sayede ölüm aracılığıyla ölümsüzlüğe ulaşacak olan insan tabiatın tutsaklığından kurtulacak ve kendi varoluşsal amacına ulaşacaktır (1959).

Yaratıcı üzerinden hareket ederek ölümün sürekli olarak hatırlanması gereken bir olgu olduğu düşüncesi ise en çok Gazali tarafından vurgulanmaktadır. Gazali için ölüm insanı yaratıcısına kavuşturan, arzulanması gereken bir gerçekliktir. Ölümü, yaratıcı-sevgili ile buluşma zamanı olarak betimleyen Gazali (2005) için ölümün geç gelmesi elem verici bir durumdur. Onun düşüncesine göre dünyadan ayrılacağına üzülen insan Allahtan uzaklaşan insandır. Bu nedenle dünya hayatına gereğinden fazla önem veren insan, Gazali için hiç şüphesiz sapkın insandır (2019: 81). Gazali'nin

[8] Tasavvufi gelenekteki bu yaklaşımının kaynağı "İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanacaklardır." anlamına gelen hadistir (Kemikli, 2008: 54).

çizmiş olduğu elem verici yaşam Mevlana ve Yunus Emre gibi mutasavvıflarda görülmemektedir. Gazali'de olduğu gibi Mevlana ve Yunus Emre'de de ölüm bir ayrılık değil sevgiliye kavuşulan düğün gecesidir.

1.4. Modern Dönemde Ölüm

Aklın tüm sorunlar karşısında tek yetkili otorite olarak kabul edildiği Aydınlanma düşüncesi ile birlikte eski düşünme biçimlerini şekillendiren inançlar eleştirilere maruz kalmıştır. Kant'ın Latin şair Horace'den (Holt & Hond, 2013: 1587) ödünç aldığı "*Aklını kullanma cesaretini göster*" anlamına gelen "*Sapere Aude*" sözü Aydınlanma düşüncesinin sloganı haline gelmiş ve akıl, birey, ilerleme gibi kavramlar etrafında şekillenen Aydınlanma düşüncesi ile birlikte doğaüstü doğalla, din bilimle, tanrısal buyruk doğa yasasıyla yer değiştirmiştir. Yeni bir tarih, yeni bir zaman ve insan anlayışından hareket eden modern dünya bilen ve düşünen özneyi öne çıkarıp insanın özünü matematiği model kabul eden akla indirgemiştir (Cliteaur, 2010: 252-253). Böylelikle daha önce merkezi bir konumda yer bulamayan insan, merkezi bir konum elde etmiştir. Tabiatın kanunları arasında bütünlüğü olan, otoriteyi kiliseden alan aklın gücün kurucusu ve merkezi hale gelmesiyle akılcı pozitivist ruhun ve temellerin üzerinde yükselen Aydınlanma felsefesi hakikat ya da gerçeklik bilgisinin tekelini kiliseden almış ve bireyin aklına vermiştir. Artık kilisenin hâkimiyetinin oluşturduğu cemaatleşme olgusu değil bireyin önemli olduğu rasyonalist bir düşünce sistemine geçilmiştir. Zamanla araçsal hale gelen akıl, kilisenin ve geleneğin dogmalarına meydan okuyan, deneyleyen, sorgulayan, bilimsel olmayana itibar etmeyen ve aklını kullanma cesareti ile eriştiği yasalar eşliğinde dünyayı algılayan hale gelmiştir (Dağ, 2011: 46).

Bacon (1999), bilime gereken önemin verilmediğini düşündüğü dönemde, insanın doğaya egemen olabilmesi için doğayı ve yasalarını bilmesi gerektiğini savunmuştur. Bilgiye ulaşmanın yolu olarak bilimsel yöntem benimsenmiş, özellikle zihnin önyargılardan arındırılması ve tümevarım yaparak doğa yasalarının anlaşılması gerektiği vurgulanmış ve nihayetinde doğa insanın yönetimi altına girmeye başlamıştır. İnanç ve dinin felsefi dışlanması ile pozitivizmin ilerleme anlayışı devamında modern dönem gelişme göstermiştir. Modern dönem eski ile yeninin

karşılaştırıldığı zamansal bir ifadedir. Bu zamansal ifadede yeni olan eski olanın sahip olduğu tüm değerler karşısında yeni değerler üretmiş ve kendi değerlerinin eski değerlerin üzerinde olduğunu iddia etmiştir. Adorno ve Horkheimer'a göre (2014: 16) aydınlanma düşüncesinin nihai hedefi insanları korkudan arındırarak tek yetkin otorite konumuna gelmektir. Zira ilkel dönemde korku üzerine şekillenen düşünme biçimlerinin otoritesi belirli birtakım olay ve olgulara ilişkin geçerli açıklamalar getiremediği şeklinde suçlamalarla karşı karşıya kalmış, bu durum bilimsel ilerlemelerin gelişmesini mümkün kılmıştır. Böylelikle modern dönemde akıl tek yetkili otorite olarak kabul görmüştür. Bu çerçevede modern dönemin akli unsurları olan bilim ve bunun sonucunda ortaya çıkan teknoloji, hastalık ve salgın gibi tehditlerden kurtulmayı taahhüt etmiş ve bunu bir ölçüde başarmıştır. Bu sayede bilim, tıpkı dinin yaptığı gibi mitsel bir biçim kazanmış ve kendine ait yöntemi somutlaştırmıştır (Allan, 2020: 50).

Tıbbi alanda gelişmelerin elde edilmesi ile birlikte ölüme yüklenen anlam ve ona yönelik davranış pratikleri de bir dizi değişime uğramıştır. Özellikle Batı kültürü çerçevesinde gelişen tıp uygarlığıyla birlikte Batının anlamlandırdığı şekilde ölüm anlayışı yayılmış diğer pek çok toplumda ve kültürde karşılık bulmuştur. Modern öncesi dönemde ölüm ile herhangi bir kavgası olmayan insanoğlu modern döneme geldiğinde ölümü mücadele etmesi gereken bir düşman olarak tasvir etmiştir. Aslında modernitenin mücadelesini verdiği tüm kavga ölümsüzlük arzusudur. Bilimsel devrimler, teknik ilerlemeler, tıbbi gelişmeler gibi pek çok alanlarda başarı elde eden insanoğlu, ölümü de üstesinden gelinebilecek bir şey olarak görmüş ancak ölüm karşısında mutlak bir başarı elde edememiştir. Bu nedenle ölüm, modernitenin tek ve belki de en büyük yenilgisi olarak bir başarı elde etmiştir. Bauman'ın (2000: 174) bahsettiği şekilde ölüm yaşamın ötekisi olduğu kadar modern yaşamın da ötekisi olmuştur. Modern Batı kültürü ölüm karşısında mutlak bir başarı elde edemediği için ölümü gözden düşürmek ya da düşüncelerden uzaklaştırmak için çabalar vermiştir (Becker, 2015). Bir noktada Aries'in (1991) modern öncesi dönemde evcil olarak nitelediği ölüm olgusu modern döneme gelindiğinde evden kapı dışarı edilmiştir. Ölüme karşı verdiği mücadelede yenik düşen modernite ölümden bahsedilmesini rahatsız edici bulduğu gibi ölüme karşı zihinlerde bir başarı elde etmek adına ölümü

çirkin, pis, kötü ve utanılacak bir şey olarak nitelemiştir (Bauman, 2000, Aries, 1991: 85).

17. yüzyılda başlayan ve devam eden süreçte ölümün anlamında kırılmalar yaşanmıştır. 17. yüzyıl tıp teknolojisi hem ölümün zamanına hem de tedavi sürecinde başarılı olup olmayacağına ilişkin değerlendirmeler sunmuştur. Esasında daha önce ilahi bir güç tarafından belirli bir zaman ve durumda meydana gelen ölüm, ilahi gücün elinden alınıp insanın kontrolüne verilmiştir. Daha önce herhangi bir yaş grubuna ait olmayan ölüm bu dönemde ileri yaş gruplarına yakıştırılmış ve bu nedenle ölüm yaşlı insanların bedenlerinde uyumlu, genç insanların bedenlerinde ise ötekilik kazanmıştır. Illich'in de bahsettiği üzere doğal ölüm ileri yaşta ve sağlıklıyken, tıbbi gözetim altında ölmeye yönelik bir beklentidir (Illich, 2004: 107). Bu noktada modernizmin kabul ettiği doğal ölüm, mağlubiyetini kabul eden, yasalara uyan ölümdür (Baudrillard, 2002: 290). Modernizmin doğal ölüm olarak kabul ettiği ölüm dışında gerçekleşen her bir ölüm ise merak uyandırmıştır.

Modernizm, kendi çizdiği sınırlar içerisinde gerçekleşmeyen ölümün neden meydana geldiğini merak etmiş ve ölüme götüren hastalık sürecini takip etmek istemiştir. Bu nedenle 18. yüzyılda hastalardan ziyade hastalıklar değerli hale gelmiş, doktorlar hastadan çok hastalığa yönelmişlerdir. Bu dönemin tıbbi otoriteleri herhangi bir hastalığın nerede ortaya çıktığına dikkat kesilmek yerine hastalığın kendisini referans almışlardır. Ancak bedenden ayrı bir hastalık düşüncesi 19. yüzyıla gelindiğinde görünürlük kaybetmiştir. 19. yüzyılda modern tıbbi bakış açısı hastalığı hastanın bedenine yerleştirmiştir. Daha önceki süreçte ne sorusuna cevap arayan tıbbi otorite artık nasıl sorusunu araştırmanın merkezine almıştır. Bu yeni klinik görüşe göre hastalık belirtiler göstererek bedenin içinde varlığını belirtmektedir. Hastalığın bedende var olduğuna yönelik bu düşünme biçimi insanın bedeninin parçalar halinde incelenmesine, nasılın ortaya çıkartılmasına ve bedenin nesneleştirilmesine neden olmuştur (Foucault: 2002). Modern zamanlar Foucault'un da bahsettiği üzere insanı bir bütünün parçası olmaktan çıkararak kendi içinde parçalı araştırma nesnesine dönüştürmüştür. Böylece geçmiş dünya içerisinde ruh sahibi canlı varlık algısı modern batı dünyasında makine olarak algılanmıştır. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise

ölüme neden olan hastalıklarla mücadele edilmesi adına kutsallık atfedilen insanın ölü bedeni tıbbi araştırmalar için neşterle[9] karşılaşmıştır. Ölümün tıbbi içerik kazanması, sekülerleşme sürecinin bir çıktısıdır. Sekülerleşme herhangi bir aşkının insana gittikçe daha az gerçek gelmesi, dünyanın ve hayatın gelenekteki dinsel yorumlarının artan bir hızda etkisini kaybetmesidir (Berger, 2002). Weber'e göre ardında esrarengiz güçlerin yer almadığı büyüsü bozulan modern dünyada insanlar ölüm karşısında anlam kaybı yaşamaktadırlar (2000: 214). Çünkü modern dünyada bireylere sürekli olarak gelişme ve ilerleme içerisinde yer aldıkları hissi verilmektedir. Ölen kimse ise ilerleme ve gelişmenin doruğuna varmış değildir. Zira modern dönem öncesi doğrusal bir gelişme ve ilerleme fikriyle hareket etmeyen insan için hayat yeterince yaşanmıştır. Ancak sürekli olarak ilerleme ve gelişme çizgisi üzerinde yer aldığını düşünen modern dönem insanı için henüz gelişme tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu nedenle modern dönem insanı anlam kaybına en yakın insandır.

Bu dönemde ayrıca hekimlerin de görev tanımlarında değişimler yaşanmıştır. Ölümü kolay karşılayan, doğaya aykırı düşmeyen hekim anlayışından doğa ile mücadele eden hekim anlayışına doğru bir değişim meydana gelmiştir. Tıbbi gelişmelerin bu şekilde seyir izlemesi insanları ölüme karşı mücadele etme noktasında yüreklendirmiştir. Ancak birçok hastalık karşısında zafer elde eden tıbbi gelişmeler ölümü alt etmeyi başaramamış, bu yenilgiyi gizlemek adına çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Modern dönemin ölümü alt etmek üzerine geliştirdiği stratejilerden birisi bugün değil yarın olmuştur. İlerlemeci tarihsel anlayışla hareket eden modern dönem, ölümü bugün yenmese bile yarın yeneceğine ilişkin bir kanaat geliştirmiştir. Bu düşünceyi kabul eden anlayış, çok yüksek ücretler ödenerek bedenlerin dondurulmasını mümkün hale getirmiştir (Hökelekli, 2008: 44). Böylece geleneksel dönemde eşitlikçi bir biçimde beliren ölüm, eşitsizlikleri meydana getirmiştir. Burjuva sınıfı parası ile ölümü ötelemeyi başarırken (Illich, 2004: 112), daha alt sosyal sınıf

[9] Bütün toplumlar, özellikle hayvan kesimleri nedeniyle eski zamanlardan beri iç organlarla ilgili bilgi sahibi olmuşlardır. Mısırlılar, mumya sanatını geliştirerek bu bilgileri sürdürmüşlerdir. Ancak, tıp pratiği için ölü insan bedeninin teşrih edilmesi evrensel bir uygulama değildi ve özellikle Hipokrat tıbbında böyle bir uygulama bulunmamaktaydı. Yunanlar arasında, insanın itibarına ve doğanın bu mikrokozmozuna saygı duymak çok güçlü bir duyguydu. Benzer şekilde, Hindistan ve Çin geleneksel tıbbında da insan bedeni teşrih edilmezdi ve bu kültürlerde de insan bedenine büyük önem verilirdi (Porter, 2016: 65).

ölümü öteleyememiştir. Modern dönemin geliştirmiş olduğu diğer bir strateji ise ölüme ilişkin söylemler üzerinden şekillenmiştir. Ölüme ilişkin söylemler tüm müdahalelerin edildiği ancak kurtarılamadığı bir mücadele savaşına dönmüştür. Ayrıca modern dönemde hem ölüm hem de ölüm etrafında şekillenen tüm süreçler keyif bozucu bir olgu olarak kabul edilmiştir (Baudrillard, 2002: 330-331). Esasında modernite, büyük uğraşlar verdiği ancak üstesinden gelemediği ölümü yapısökümüne uğratarak onu üstesinden gelinebilen hastalıklara dönüştürmüştür (Bauman, 2000: 215). Modernite için ölüm artık biyolojik/tıbbi ölümdür. Modernite ölümü küçük parçalara ayırarak hangi aşamanın gerçek bir ölüm olduğunu bilmeyi imkânsız hale getirmiştir. Illich'in ifadesiyle inançları dışlayan tıbbi ölümde insan artık son nefesini vermemekte ya da kalbi durduğu için ölmemekte, elektroensefalogram düz bir çizgi çizdiği zaman ölmektedir. (Illich, 2004: 119-120).

Modern dönem bir yandan ölümle mücadele ederken diğer yandan ölümü her yerde görünür kılmaktadır. Ölümün her yerde görünür kılınması Baudrillard'ın (2002: 322) ifade ettiği tarzda araçsal aklın yaratmış olduğu kitlesel ölümlerden ziyade toplumsal ve gündelik hayatın her dokusunda karşılık bulmaktadır. Toksit özellikteki kimyasal temizlik malzemeleri, mutfakta kullanılan pek çok araç gerecin kanserojen yapısı, araçlarda bulunan emniyet kemeri ölümün sürekli olarak hatırlatıldığı şeylerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise bebek ve çocuk ölümlerinin ciddi şekilde engellenmesine bağlı olarak modern dönemde ölümün zamansallığı söz konusu olmuştur (Onur, 2004). Freud'a göre (2016: 35) modern dönem insanı ölümle arasına mesafe koyduğu için dünya hayatı içerisinde kendisini yabancı hissetmektedir. Modern dönemin kurumları ve kurumsal tipleri birey ile ölümü arasında bir duvar inşa etmiştir. Modernizmin erken döneminde tedavi amacıyla hastaneye giden bireyden ölmek için hastaneye giden bireye bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Aries, 1991). Bu nedenle modern dönemde ölümün biyolojik/tıbbi ve hatta teknik bir gerçekliğe sahip olduğu düşüncesi ölüm mekânını evlerden hastanelere taşımıştır. Modern dönemde birey geleneksel dönemde olduğu gibi ölümü evinde karşılamak yerine daha çok hastane odasında karşılamaktadır. Ölümün yalnız karşılanmasına uygarlaşma süreci ile değinen Norbert Elias'a göre (2023: 21) toplumlar ilerledikçe ölüm ve ölme gibi doğal olaylar da toplumsal bir perspektifle ele alınır ve düzenlenir. Ekseriyetle yaşlılar, ölüme yakın

olduklarının bilincindedir ve yaşayan diğerlerinden kendilerini soyutlayarak aşama aşama ölürler. Modern toplumlarda ölüm ve ölme gibi konuların konuşulmasının zorlaşması ve insanların duygularını ifade ederken çekingen olmaları bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Son anında ailesinden ya da yakın çevresinden kimseler bulunmadığı gibi doktor ya da hemşireden oluşan bir grup sağlık çalışanı ya bulunmakta ya da bulunmamaktadır. Birey modern dönemde ölümü çoğunlukla yalnız karşılamaktadır. Bu nedenle modern toplumun bireyleri geçmiş dönemlere kıyasla daha az ölüme şahit olmaktadır. Aynı durum bir başkasının ölümüyle karşılaşan bireyler için de geçerlidir. Modern dönemde bir yakının ölümünü karşılamak ilk olarak tıbbi otorite ve bürokrasi ile karşılaşmak demektir. Ölüme ilişkin gerekli rasyonalist açıklamaların getirilmesiyle birlikte ölüm süreci geçerlilik kazanacaktır. Aksi takdirde rasyonalist açıklamaların elde edilmesi için beden otopsi laboratuvarlarında belirli birtakım araştırma sürecine tabi tutulmaktadır.

Modern dönemde ölüm ve hayat bireyselden alınıp toplumsalın izin verdiği ölçüde bürokratik bir içerik kazanarak denetim altına alınmıştır. Modern toplumlarda birey, sadece toplumsalın izin verdiği ya da bürokrasinin uygun gördüğü şekilde ölme hakkına sahiptir (Baudrillard, 2002: 315-316). Ölme hakkının geçtiğimiz son yirmi yıl içerisinde bir hak olarak kabul edilmesiyle birlikte Batı toplumları ölümü yeniden keşfetmiş ve bireyin ölme hakkına sahip olabileceği meselesi tartışılmıştır (Onur, 2004: 367). Bu amaçla Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Almanya, Kanada, Washington, Oregon, Montana, Vermond'da ölüm hakkı, belirli kurallar etrafında bir tür sosyal hizmet politikası şeklinde sunularak yine bürokrasinin denetimi altında tutulmuştur. Modern dönem aynı zamanda doğal ölüm dışında meydana gelen ölümü değersel amaç yüklü olup olmadığına göre sınıflandırmıştır. Eğer bir ölüm toplumsal yapının değerleri çerçevesinde vatan, namus, din ya da şeref gibi kavramlar etrafında gerçekleşmişse toplumsal açıdan kabul edilebilir eğer ki bu kalıpların dışında gerçekleşirse yıkıcı sonuçlar getireceği düşüncesi ile kabul edilemezdir. Modern dönem doğal ölüm ya da değer amaç yüklü ölümü yadsırken kitlesel ölümleri mümkün kılmıştır. Sanayileşmeyle birlikte aklın araçsal akla dönüştürülmesi, daha önce hiçbir dönemde görülmeyen miktarda ölümü meydana getirmiştir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında ölümü kontrol etmek isteyen modern dönem ölüm karşısında

kontrolü kaybetmiş ve gündelik hayatı ölümle karşı karşıya getiren risklerle donatmıştır. Bu nedenle modern dönemde ölüm zihinlerden uzak tutma pahasına gündelik olarak sürekli karşılaşılan bir içerik elde etmiştir.

1.5. Modern Tıpta Ölüm ve Hastalık

Modern dönem de hastalığa ilişkin yaklaşımlarda önemli bir değişim görülmektedir. Bu dönemde hastalık bireysel sorun olarak görülmüş, bilimsel ve tıbbi açıdan ele alınmaya başlanmıştır. Önceleri doğayla ya da Tanrıyla ilişkisi bağlamında anlamlandırılan hastalık; nedenleri, biçimleri ve tezahürlerinin oldukça bulanık ve belirlenemezliği ifade ederken ölümle ilişkisi bağlamında kavranan hastalık, gözlemin egemen konumda olduğu toplumda yaşayan bireylerin bedenleri içinde somut hâle gelmiştir (Foucault, 2002: 243). Biyomedikal model olarak adlandırılan bu yeni hal, ilgisini sadece hastalığın kendisine yönlendirmiş ve hasta bedenin sosyal, psikolojik ya da davranışsal yönleri ihmal edilmiştir (Weiss & Lonnquist, 2016: 169). Hastalığın nedeni, teşhisi, tedavisi, tedavi uygulayıcısı ve uygulama sahası üzerinde geçmişin öğretilerine keskin şekilde sınır çizen bu anlayış her hastalığın ardında ölçülebilir nedenler aramış, zihni ve bedeni birbirinden ayrı tutmuş, geçmişin uygulamaları ve şifacıları yerine eğitimli uzmanları yerleştirmiştir (Giddens, 2008).

Modern tıp açısından tüm hastalıklar bilinebilir ve belirli nedenlerden ortaya çıkmaktadır. Hastalığın ardında mikrop[10] gibi ölçülebilen, test edilebilen bir failin olduğu düşüncesinden hareket eden biyomedikal model için her hastalığın nedeni bellidir. Hastalığın ardında neden arayan ve bu nedeni mikrop teorisi ile açıklayan yaklaşımlar Rönesans döneminde sarsılan dini otoriteye karşı yıkıcı bir etki bırakmıştır. Keskin bir şekilde zihniyetin dönüşümünü gösteren bu duruş sadece Batı Avrupa'sında değil modernleşme sürecine tabi olunan hemen hemen her toplumda etkisini hissettirmiştir. Hastalıkların ölçülebilir nedenlere dayandırılması ve bilimsel

[10] 19. yüzyılın ikinci yarısında Ehrlich, Koch ve Pasteur gibi isimler ile hastalıkların nedeninin tek bir mikrop olduğu keşfedildi. Daha sonraki çalışmalarda ise tek mikroplu açıklamaların yetersiz kalması sonucunda çok faktörlü açıklamalarla birlikte mikropların taşıyıcı ve çevre ile ilişkisi değerlendirilmeye başlandı (Cirhinlioğlu, 2021).

gelişmeler ışığında yeni buluşların olumlu sonuçlar göstermesi tıbbi itibarı kuvvetlendirmiştir.

Mikropların keşfedilip onlarla mücadeleye girişilmeden önceki dönemlerde, öldürücü ateşli hastalıklar, raşitizm, tüberküloz gibi hastalıklar, genç yaşlı demeden yüzbinlerce insanı etkilemiş, bazıları öldürücü etki düzeyine ulaşmıştır. Salgın hastalıkların kontrol altına alınmasının zor olduğu dönemlerde çiçek, tifo, zatürre gibi hastalıklar vuku bulduğunda hekimler kaybedeceklerini başından bildikleri için mücadeleye girmenin acizliğini yaşamışlardır (Porter & Porter, 2010: 174-175). Modern dönemde ise bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte hastalıkların nedenleri, semptomları ve tedavisi hakkında daha fazla bilgi edinilmiştir. Mikropların keşfi ve bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınması için büyük adımlar atılmış, yaşanan gelişmeler içerisinde özellikle bulaşıcı hastalıklara karşı çözüm üretmiş olması modern tıbbın başarısı ve kurumsallaşmasında önemli bir adım olduğu kadar modern tıbbın sorgulanamazlığını da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda Avrupa'da ortalama insan ömrünün artması ve bebek ölümlerinin ciddi oranda azaltılması gibi birçok başarı ise modern tıbbın otoritesini güçlendirmiştir. 20. yüzyılda penisilin ve antibiyotiklerin keşfiyle birlikte pek çok ilaç ve aşı geliştirilmiş, modern tıp tedavi alanında hızlı bir gelişme içine girmiştir (Cirhinlioğlu vd. 2013: 121). Önceleri Yaratıcının bir cezalandırması ya da imtihanı olarak algılanan salgın hastalıklar teşhis ve tedavilerle büyük ölçüde baş edilebilir olgular hâline gelmiş; yaşanan felaketlerde ilahî unsurlara atfedilen müdahale alanı daralmış ve insanın dahili ön plana çıkmaya başlamıştır. Hastalığın kanıtı olarak gösterilen cezalandırılma düşüncesi; mikrop teorisinin geliştirilmesi, cerrahi ameliyatların başarı oranları sayesinde zihinlerden uzaklaştırılmıştır (Pietroni, 1988: 794). Kutsiyetten arda kalan boşluğu dolduran modern tıp kendi kutsiyet alanında önemli şahsiyetleri inşa etmiştir. Modern tıbbın kutsal kişileri olarak doktorların verdiği kararlar din adamlarının fetvalarına kıyasla kesinlikle sorgulanamaz buyruklar olarak telakki edilmektedir (Can, 2019: 36-37). Doktorların görevleri ise hastalığın somut göstergelerini tespit ederek bozuk işlevi olan parçaların işleyişe devam etmesini sağlamaktır. Esasında modern dönem doktorları hastalığı ölümün herhangi bir örneği olarak kabul ettikleri için ölümün parçalı örnekleri ile mücadele etmişlerdir. Ölüme karşı verilen mücadelede başarısız olmak

genel olarak tıp mesleğinin otoritesini değil sadece tek bir doktorun ününü zedeler. Modern tıbbın imkanları şimdi olmasa bile gelecekte bir gün mutlaka olacaktır. Başarısız bir doktor ise ya gerekli teknolojik donanıma sahip değildir ya da yetkinliği el vermemiştir. Bu bağlamda ölüme karşı mücadelede tıbba sonsuz bir güven inşa edilirken tek tek doktorlara karşı güven problemi vardır (Bauman, 2000: 184). Belki de bu yüzden 20. yüzyılın modern tıbbı tedavisi bulunmayan hastalıkları bir gün tedavi edeceğine çok emindir.

Modern dönem aynı zamanda yaşayan bedeni bilim ve teknoloji ile yeniden biçimlendirerek bedeni medikalleştirmiştir. Beden, üzerinde değişiklik yapılabilen bir nesne haline gelmiş ve kişi kendisine ilişkin çeşitli imaj geliştirme adına teknolojik cihazlar, tıbbi teknikler ya da beslenme şekilleri ile bedeni biçimlendirmiştir. Ruhun terbiyesi için yapılan diyetler sağlıklı ve uzun ömür için yapılan diyetler haline gelmiş ve diyet usulünün dini formülü seküler sağlık ve hijyen ahlakına dönüştürülmüştür (Turner, 2002: 47).

Modern tıbbın sorgulanamaz otoritesi çeşitli alanlarda yarattığı huzursuzluklarla kırılma yaşamıştır. Illich (2004) tarafından kuvvetli bir şekilde eleştiri oklarının hedefi haline gelen modern tıp tedavi sürecinde eyleyen insanı arka planda tutması, duygu ve düşüncelerini dikkate almaması, kendisini her türlü bilme biçimlerinden üstün görmesi gibi nedenlerden ötürü etkinlik alanı daraltılması gereken sorun haline gelmiştir. Illich'e göre (2004) modern tıbbın sunmuş olduğu tedavi süreci hastanın durumunu daha da kötüleştirdiği gibi yeni sağlık sorunları da yaratmaktadır. Modern tıbba yönelik bir diğer eleştiri ise geçmişin normallerini tıbbileştirmesidir. Geçmişin normal ve tahmin edilebilen ve bazı durumlarda hayat döngüsünün basamağı olarak kabul edilen pek çok durum modern tıp içerisinde hastalık olarak kabul edilmiş ve yoğun bir şekilde tıbbileştirilmiştir. Öncesi ve sonrası ile doğum, yaşlılık, hareketlilik, yorgunluk, umutsuzluk, mutsuzluk, sapkınlık ya da delilik gibi durumlar tıbbi alan içerisine dahil edilmiştir. Gebelik; doğum öncesi kontroller, demir - vitamin eksikliği ve takviyesi, ultrasonla bebeğin gelişimin takip edilmesi ve doğumun ilaçla başlatılması gibi süreçlerle tıbbileştirilmiştir (Bilton vd., 2008: 367). Ancak gebe kadının hasta statüsünü kazanması sadece modern tıbba özgü değildir. Modern tıbba

özgü olan gebelik sürecini yoğun bir şekilde tıbbi alan içerisinde dahil etmesidir. Benzer şekilde yaşlılık yine statüsel anlamda olgunluğa, tecrübeye karşılık gelirken gençliğin yüceltildiği düşünsel alanda yaşlılık mümkün oldukça geç gelmesi arzulanır bir hal almış ve tıbbi müdahale ile kontrol altında tutulmak istenmiştir. Yaşlılığı hastalıkla eşdeğer görmek yaşlanmayı patolojik veya anormal olarak düşünmeye sevk etmektedir (Estes & Binney, 1989). Yaş almanın doğal süreçleri hem kadın hem de erkek bedeninde karşılaşılan durumlar tıbbın konusu haline getirilmiştir. Tıbbileştirme ile mutsuzluk, umutsuzluk, sapkınlık ya da normalin dışında olduğu varsayılan akli davranışlar psikiyatri alanına dahil edilmiş ve araba kullanabilecek olanlar ile olmayanlar, evlenecek ya da evlenemez olanlar, kilit altında olması muhtemel olanlar, suç işleyebilir ya da işlemeye yatkınlar gibi çeşitli kategorilerde normal olan ve olmayanlar arasında ayrımda bulunulmuştur (Illich, 2011: 54-55). Son olarak biyomedikal model insanın kendi kendini ya da bir başkasını iyileştirme hakkını ortadan kaldırmak istemiştir. Kendi kendine yetebilen ya da bir başkasına şifa veren tecrübi bilgiyi gündelik hayatta görmeye tahammül edememiştir. İnsan yaşantısının doğal döngülerini hastalık olarak nitelemiş ve doğum, ölüm gibi süreçlerin mekanını evlerden hastanelere taşımıştır. Tecim'e göre medikalleşmeye yöneltilen eleştiriler erken teşhis ve tedavinin sağlaması gibi olumlu süreçleri arka planda tutmaktadır (2018: 217) ancak bahsi geçen eleştiriler tıbbileştirmenin artan şiddetine yöneliktir.

Artık günümüz toplumları Foucault'un bahsettiği gibi hastane, hapishane, tımarhane ya da fabrikadan oluşan disiplin toplumu değil fitness salonları, gen laboratuvarları, gökdelenlerden oluşan performans toplumudur (Han, 2021: 17). Performans toplumu en iyi performansı sergilemek için hastalanmadan önce sağlıklı kalabilmek adına mücadele vermektedir. Çünkü performans toplumu daha önceki dönemin yaratmış olduğu sorunlara karşı bir güvensizlik beslediği gibi farklı süreçler, farklı değerler, farklı mekanizmalar ile de gelişim kaydetmektedir. Bu farklılıklar Han'a göre (2021) hastalıklar için de geçerlidir ve hastalığın ardında neden arayan, birçok salgını tarihselin ardında bırakan, bebek ve çocuk ölümlerini büyük oranda düşüren ve insan ömrünü nispeten uzatan modern dönem hastalıkları tıpkı kendisinin yaptığı gibi tarihselin ardında kalmaktadır. Günümüz toplumları artık depresyon, dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu, tükenmişlik sendromu gibi patolojik

manzaraya sahiptir (Han, 2021). Disiplin toplumu deliler ve canileri meydana getirmiş, performans toplumu ise depresifleri ve mağlupları yaratmaya yatkındır ve belki de bu yüzden yakın geçmiş dönemlerde hastalık genellikle hastane, doktor, hemşire, ilaç ve ilk yardım dolabı gibi anahtar kavramlar etrafında algılanırken, günümüzde sağlıklı yiyecekler, organik gıdalar, vitamin ilaçları, alternatif ya da tamamlayıcı tıp, sağlık kulüpleri, spor, aerobik, yürüyüş, diyet, zayıflama, estetik, terapi, psikolojik danışmanlık ve sağlık kontrolleri gibi birçok anahtar kavram etrafında şekillenen bir sağlık sistemine dönüşmüştür (Can, 2019: 18). Sonuç olarak performans toplumu hastalıklara karşı da performans sergilemek zorunda kalmaktadır.

Modern dönemin yaratmış olduğu güvensizlik alanlarından birisi de ilaç sanayisine yöneliktir. Bu güvensizliğin nedenleri arasında ilaçların güvenilirliği, etkinliğinin ve yan etkileri hakkındaki bilgilerin yetersizliği, ilaç şirketlerinin kar odaklı olmaları, ilaçların pazarlama stratejileri, ilaçların erişilebilirliği gibi temel meselelerdir. Modern dönem ilaç sanayisine karşı güvensizlik, ilaçların insanı bağımlı hale getirmesi, yan etkilerinin başka sorunlara neden olması, yanlış tedavi ve uygulamaları gibi sonuçlar eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Birçok insan ilaç şirketlerinin kar amaçlı çalıştıklarına inanmakta ve bu nedenle ilaçların gerçekten gereksinim duyulan bir tedavi yöntemi olarak mu sunulduğuna ya da ilaç şirketlerinin pazarlama stratejileri nedeniyle gereksiz yere mi kullanıldığına şüpheyle yaklaşmaktadır. İlaçların güvenliği, etkinliği ve yan etkileri hakkındaki bilgilerin yetersizliği de insanların ilaçlara olan güvenini zedelemektedir.

Modern tıbbın hastalığın, hayatın ve ölümün kontrolünü ele alma takıntısı ile hastalık ve hasta üzerinde bir iktidar kurmuş, bunu yaparken bütünsel varlığı dikkate almamıştır. Hayatın hastalık ve ölümden ayrı olarak düşünülmesinin imkanı yoktur. Ölümün ya da hastalığın varlığı hayat ile hayatın varlığı ölüm ve hastalıkla ilişkilidir. Hastalığın nedeni üzerinde dikkat kesilen modern tıp kartezyen felsefesinin etkisiyle bireyin ruhsal, zihinsel durumunu ya da sosyo ekonomik çevresini göz ardı etmiştir. Oysa biyolojik rahatsızlıkların yanı sıra daha önce göz ardı edilen psikolojik ya da sosyo ekonomik faktörlerin fiziksel durumlarla etkileşime girebileceği ya da başka sorunlara neden olabileceği şeklinde bir anlayışa ihtiyaç duyulmuştur. Bireyler artık

hastalanmamak için gerekli tedbirleri almak, sağlıklı yaşlanmak, modern tıbbın otoritesine belirli noktalarda karşı çıkmak, alternatif ya da geleneksel yöntemlerle sağlıklı olma halini sürdürmek gibi tıbbi uygulamalar ile aralarına sınır çekmektedirler. Yaşam tarzı değişikliği, hastalığın tedavisinden önce sağlıklı olma halinin sürdürülmesi, ağrı, alerji gibi kronik rahatsızlıklarda kimyasallara başvurmadan önce bu sorunları ortaya çıkaran nedenlerin keşfi ve en doğru bilgiyi doktorun vermeyeceğine yönelik düşünümler bu sınırların bariz göstergeleridir. Güvensizlik duygusu ile şekillenen bu yeni hal için önemli olan hastalanmadan sağlıklı kalabilmenin yollarını keşfetmektir. Güvensizliğin kendisini gösterdiği alanlardan birisi canlıların genetik yapılarına müdahale eden genetiği değiştirilmiş organizmalara (GDO) yöneliktir. Genetiği değiştirilmiş organizmalar biyoteknoloji ile bir canlıya kendinden olmayan başka bir canlının özellikleri ile yeni genetik özelliklerin kazandırılmasını sağlayan organizmalardır (DPT).

Tartışmalı konuların merkezinde olan GDO'lara ilişkin tarım, çevre ve ahlaki sınırların yanı sıra tespiti kolay olmayan ancak aksi de ispat edilmeyen ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalardan ilki beden, ikincisi ruh sağlığı ve son olarak üçüncüsü de karakter ve kişiliğin yeniden inşasına yöneliktir. Bedene yönelik tartışmalar bir genin birden fazla geni etkilemesi, DNA dizisine bir veya daha çok baz çiftinin eklenmesi, hayvan ve insanların besin dışı maddelere maruz kalması, antibiyotik direnç genlerinin bakterilerde olası transferi ve alerjik etkileri gibi başlıklar ele alınmaktadır (Cebirbay ve Aktaş, 2018: 7-8). Ruh sağlığına yönelik sürdürülen tartışmalar ise kartezyen felsefesine karşı bir duruşun izlerini taşımaktadır. Ruh ve beden ilişkisi çerçevesinde gelişme kaydeden bu görüşe göre bedene zarar veren GDO'lu ürünler insanın ruhuna da aynı şekilde zarar verme kapasitesine sahiptir. GDO'lu ürünlerin bedende açtığı her bir tahribat ruhu da etki altında bırakacak ve ruhsal bunalımlar patlak verecektir (İdin, 2017). Bu konuda bilimsel olarak kanıtlanmış bir bulgu söz konusu değildir ancak insanların GDO'lu gıdaları tüketmek konusunda ciddi endişeleri vardır ve bu endişeler GDO'ların güvenliği ve etkileri hakkında yürütülen bilimsel çalışmaların eksikliği nedeni ile devam etmektedir. Bu endişeler, GDO'ların insan sağlığına zararlı olabileceği ve özellikle uzun vadeli etkileri konusunda belirsizlik yarattığından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kimileri

GDO'lu gıdaları tüketmekten kaçınmakta ve bu tercihlerinin ardında genellikle endişe, korku veya etik kaygılar yatmaktadır. Son olarak aksi ya da tespitin ispatı zor olan küresel düşünen karakter ve değere sahip bireyleri yetiştirmek gibi bir amaca hizmet ettiğine yöneliktir. İnsanın ne yerse fıtratına da onun yansıyacağından hareket eden bu anlayışa göre tüketilen yiyecekler ilk olarak biyolojik sistemi daha sonra davranış şekillerini ve dolayısıyla karakterini etkileme gücüne sahiptir. Biyoteknolojinin yaratmış olduğu güvensizlik ise insanların daha güvenilir olan beslenme şekillerine yönlendirmektedir. Beden ve ruhun bir ve bütünlüğü doğru beslenmenin fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkların önüne geçeceğine yöneliktir.

Modern tıbba yönelik eleştiriler daha önceki süreçte göz ardı edilen ve irrasyonel alana hapsedilen geleneksel tıp uygulamaları ve eczacılığını alternatif tıp ile hizmete sunmuştur. Alternatif tıp, kullanılan yöntem ve teknikler ile bir toplumun, kültürün geleneklerinin bir parçası olmasından ziyade eklektik bir şekilde geniş yelpazeyi bünyesinde barındırmaktadır. Küresel ve yerelin iç içe harmanlandığı bu uygulamalar modernitenin redlerini postmodernitede görünür kılmıştır. Başlangıçta akademik tıp modern tıbbın alternatifi olmayacağına yönelik bir anlayışla alternatif tıp terimini kabul etmede tereddüt etmiş ve bunun yerine tamamlayıcı tıp[11] terimi kullanılmıştır (Belbez, 2011: 6). Bireyin hastalıklar karşısında bedenini ve ruhunu koruma amacıyla başvurmuş olduğu bitkisel, hayvansal tedaviler, ruhsal terapi yöntemleri vb. uygulamalar geleneksel, alternatif, tamamlayıcı tıp çatısı altında yer almaktadır (Öztürk vd., 2005: 179). Özellikle sanayileşmiş ülkelerde son onlu yıllarda görünürlük elde eden tamamlayıcı tıp (Giddens, 2008: 300) yeni bir beden, sağlık ve doğa felsefesi ile bağlantılı olarak bireye modern bir bilinç sunmaktadır. Alternatif tıp, zamanla değişebilir, işlevsizleşebilir. Ancak "halka ait" tedaviler tarihsel süreçte yeniden üretilerek bir şekilde varlığını sürdürebilmiş ve insanlar tarafından uygulanmaya devam etmiştir. Alternatif tıbbın modern-batı tıbbı karşısında da sergilediği bu tür güçlü tutunma mekanizmalarına, sağlık sektöründe yaşanan olumsuz

[11] Tamamlayıcı alternatif tıp; meditasyon, hipnoz, nöroterapi gibi zihin ve beden terapileri; doğada bulunan kaynakların takviyesi ile biyolojik temelli; osteopatik, masaj, refleksolojik gibi kemik ve eklem merkezli; şifa amacıyla belirli taş ya da objelerle sürdürülen enerji terapileri; iç dengeye ulaştıran geleneksel Çin, Hint-Avrupa ve Nebevi tıbbı gibi yerli şifa sistemleridir (Şahin, 2018: 19-20).

vakalar, kimyasal ürünlere karşı insanların doğal olana dönme isteği vb. durumlar katkı sağlamaktadır (Ersoy, 2014: 191). Ancak bu durum insanların modern tıbbı reddederek alternatif tıbba yöneldiği anlamına gelmemektedir. Hastanelere karşı tıbbı güvensizlik söz konusu olsa daha tıbbi tedaviye duyulan ihtiyaç özellikle ölüm söz konusu olduğunda ortadan kalkmış değildir.

1.6. Ölümün Postmodern Görünümü

Aklını kullanma cesareti gösteren modern dönem ve modern dönemi nitelemek için kullanılan bireyselleşme, sekülerleşme, rasyonelleşme ya da bürokratikleşme gibi kavramlar kimilerine göre gelişme ve ilerleme anlamında geleneksel toplumların karşıtı, kimilerine göre ortaçağın ya da feodalizmin takipçisidir. Bilimsel bilgiyi sarsılmaz bir temele sabitleyen modern dönem Tanrıyı dünyadan uzaklaştırmış, dinin yerine bilimi getirmiştir. Bilim aracılığıyla evrenselleştirici, totalleştirici ve kesin hakikat arayışında olan bir üslup takınmıştır. İnsanın merkeze alındığı düşünme biçimi 20. yüzyılın sonlarında eleştirilere maruz kalmış ve modernizm ile hesaplaşma şeklinde gelişme kaydeden postmodernizm modernizmin karakteristik özelliklerine karşı çıkarak yeni bir üslup yeni bir tavır takınmıştır. Nietzsche'nin etkisi ile Tanrının olmadığı bir dünyada öznenin de sonsuz yorumlarla sürekli yaratılan dünyada yok olacağını tasavvur edilmiştir. Belki de bu yüzden postmodernizm açısından tek bir gerçeklikten değil çoklu gerçekliklerden çoklu yorumlardan söz edilmektedir. Postmodernizm, modernizmin dayattığı nesnel bilgi, tek bir gerçek ve tek bir anlam anlayışına karşı bir duruş sergilemektedir.

Huston Smith (1992), modernizmden postmodernizme geçiş sürecini açıklamak için zihin kavramını kullanır. Ona göre postmodernizm, gerçekliğin insan zekâsı ile kavranacağı modern nosyondan, gerçekliğin nihai olarak bilinemeyeceği bir çağa geçiştir. Gerçekliğe ilişkin bilimsel temsiller dil ve tarihten yani görecelikten geçer. Modern dönemin kullandığı teori gerçekliğin belki de sadece bir boyutunu hesaplayabilir. Bütünsel olarak gerçekliğin bilgisine ulaşmak modern teori ile sağlanamaz. Foucault'un düşüncesi ile gerçekliğin bilgisine ulaşmak için kullanılan rasyonel dayatmalar sadece tarafların çıkarına hizmet eden baskı araçlarıdır. Benzer bir düşünce modernizmin güçlü eleştirmenlerinden olan Lyotard'da da karşılık

bulmaktadır. Lyotard'a göre (1994) bilimin amacı doğruluk değil gücü arttırmaktır. Postmodern perspektiften bu durum etkisini kaybetmiş, doğruyu bulma, nihai gerçeğe ulaşma amacı kaybolmuştur. Gerçekliğe ilişkin modern aklın inşa ettiği güzergâhın dışarısında gelişme kaydeden postmodernizm ile gerçek artık parçalı, çoklu, çok katmanlı ya da içi boş bir içerik elde etmiştir. Böylece insan yaşantısına ilişkin bir gerçeklik olan ölüm de modern aklın inşa ettiği içerikten farklılaşmış yeni bir anlam kümesine sahip olmuştur. Modernizmin üstesinden gelebilmek adına tüm mücadelesini verdiği ve bu mücadele sonrasında yenik düşmesinin acısını zihinlerden uzak tutarak başarı elde etmeye çalıştığı ölüm, postmodernizmde tekrar görünürlük elde etmiştir. Hiçbir şeyin sonsuza dek sürdürülemediği postmodern toplumlarda herşey ölümlüdür. Özellikle kitle toplumu olarak bilinen postmodern toplumlarda ölüm artık modern dönemde olduğu gibi kapı dışarı edilmemiş gündelik hayat içerisinde sürekli tecrübe edilen bir gerçeklik olmuştur.

Postmodernizm, ölüm gibi temel insani konulara yaklaşımında modernistlerden farklı bir bakış açısını benimsemektedir. Modernizm, ölümü, insanın kontrol edebileceği bir problem olarak ele alır ve bilim ve teknolojinin gelişmesiyle aşılabilecek bir sorun olarak niteler. Ancak postmodernizm için ölüm, insanın kontrol edemeyeceği bir gerçekliktir. Bazı postmodern düşünürler, ölümün bir anlam krizine neden olduğunu ve insanların hayatın anlamını aramak için çaba harcadığını savunurlar. Diğerleri ise ölümün insanları birbirine yaklaştırdığını ve insanların ölüm karşısında birbirine çok daha bağlandığını düşünürler. Ölümün anlam krizine neden olduğunu savunan düşünürler arasında özellikler Jean Baudrillard ve Zygmunt Bauman öne çıkmaktadır. Ölümün insanları birbirine yaklaştırdığını savunanlar ise Richard Rorty ve Gilles Deleuze gibi isimlerdir. Bauman (2000), ölümün modern toplumda artan bir yabancılaşmaya neden olduğunu ve bu nedenle insanların ölümle başa çıkmakta zorlandığını savunmaktadır. Modern dönemin gelişme kaydettiği her bir alan ölümü kontrol edilebilir hale getirmiş ve bu durum ölüme ilişkin anlam kaybını yaratmıştır. Bu nedenle ölümün bir anlam krizine neden olduğunu ve insanların hayatın anlamını aramak için arayışta bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bauman, modern toplumda ölümün yabancılaşma ve kayıtsızlık yarattığını da düşünmektedir. Ölüm, modern toplumda bireyler arasındaki bağları zayıflatmakta ve insanları

birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle, ölümün insanları birbirine yaklaştıran bir faktör olması gerektiğini savunur. Ona göre modern toplumun ölümle başa çıkmak için geleneksel ritüellerden ve törenlerden uzaklaştığını düşünür. Bu nedenle ölümün modern toplumda bir tabu haline geldiğini ve tabunun ölümle başa çıkmayı daha da zorlaştırdığını savunmaktadır. Bauman gibi Baudrillard (2011) da ölümün bir anlam krizine neden olduğunu düşünen tarafta yer almaktadır. Ona göre modern toplumda ölüm, artık doğal bir olaydan ziyade bir tür sapkınlık olarak algılanmaktadır. Baudrillard, modern toplumda ölümün sanallaştığını ve medya tarafından sunulan görsellerle birleştirildiğini savunur. Bu nedenle, ölüm artık bir gerçeklik değil bir gösteri olarak algılanır. Baudrillard'a göre (2011) modern toplumun medya aracılığıyla sunulan ölüm görüntüleriyle doyurulduğu ve bu nedenle ölümün anlamının kaybedildiği bir durumla karşı karşıya olduğunu söylemektedir. Ancak Baudrillard ölümün insanların hayatlarını anlamlı hale getirmeleri için bir fırsat olduğunu belirtmektedir. Ölüm, insanların hayatlarını yeniden değerlendirmeleri ve hayatlarında önemli olan şeyleri fark etmeleri için bir fırsattır. Ölüm, hayatın bir parçasıdır ve insanların ölümle yüzleşerek hayatlarını anlamlı hale getirmeleri gerektiğini düşünür.

Richard Rorty (1995) ise postmodernizm de ölüm konusuna farklı bir bakış açısı getirmektedir. Rorty'ye göre ölüm insanları bir araya getirir ve insanların birbirleriyle ilişkilerini güçlendirir. Rorty, ölümün insanların birbirine yakınlaşmasına neden olduğunu ve insanların ölüm karşısında birbirine daha çok bağlandığını savunmaktadır. Ona göre, ölüm insanları birbirine yaklaştıran bir faktördür ve bu nedenle ölümün toplumsal ilişkileri güçlendiren bir etkisi vardır. Rorty, ölümün insanlar arasındaki farklılıkları azalttığını ve insanların ölüm karşısında ortak bir noktada birleştiğini düşünmektedir. Ölümün insanları birbiriyle iletişim kurmasına, empati kurmasına ve daha iyi anlamasına yardımcı olduğunu düşünmektedir. Ona göre ölüm, insanların hayatındaki anlamı ve değeri arttırmaktadır. Ölümün insanların hayatlarının geçici olduğunu ve her anın önemli olduğunu hatırlatması gerektiğini savunur.

Ölüm konusunda postmodern düşünürler arasında farklı bir perspektif sunan isim ise Gilles Deleuze (1994) dir. Deleuze'e göre ölüm bir son değil bir başlangıçtır.

Ancak bu başlangıç öte dünya anlayışı ile ilişkili bir içerik değildir. Ona göre her ölüm yeni bir hayatın başlangıcını simgeler. Bu nedenle ölümün insanların hayatlarına anlam kattığını belirtmektedir. Ölüm insanların hayatlarında bir dönüm noktasıdır ve bu nedenle insanların hayatlarını yeniden değerlendirmelerine yardımcı olur. Deleuze (1994) ayrıca ölümün insanların arasındaki bağları güçlendirdiğini ve insanları birbirine yakınlaştırdığını düşünür. Ölüm insanları birbirlerine daha duyarlı hale getirir ve insanların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Ancak, Deleuze (1994), ölümün aynı zamanda insanların yaşamlarının sona ermesine neden olduğunu ve bu nedenle ölümün insanlar üzerinde etkisini azaltmak için mücadele etmek gerektiğini de düşünmektedir. Ona göre (1994) insanların yaşamlarını sürekli olarak devam ettirmesi gereklidir ve bu nedenle ölümün toplumsal ve politik etkilerini azaltmak için mücadele edilmelidir.

Postmodern toplumlarda ölüm gündelik hayatın bir parçasıdır. Önemli olan uzun ömürlülük ya da ölümsüzlük değildir, önemli olan bir şeyin kullanılabilirliğinin belirli süreler içerisinde kıymetli olmasıdır. Bu yüzden her şey her an yenisi ile değiştirilebilir bir içerik kazanmıştır. Bu durum eski olanın artık kullanılamazlığı ile ilişki değil eski olanın gözden düşürülmesi ile ilişkilidir. Bu nedenle postmodern toplumlarda hiç bir şey uzun süre varlık gösteremez, her şey gelip geçicidir. Dahası her şeyin gelip geçici olması arzu edilmektedir. Uzun süre varlık gösteren şeylere tahammül yoktur. Her şeyin gelip geçici olması ölümü de hayatın içerisinde gelip geçici konuma getirmiştir. Böylece modernizmin arzuladığı ölümsüzlük postmodernizmde yıkılmıştır. Ölümlülük ile ölümsüzlüğün sürekli prova edildiği postmodern toplumlarda evcilleştirilen artık ölüm değil ölümsüzlüktür (Bauman, 2000: 222). Adorno'ya göre teolojik ölümsüzlük umudu bir kez sönmeye başladıktan sonra bireyin mutlaklık anlayışı doruk noktasına ulaşmıştır. Ölüme ilişkin gerçeklik çağdaş bilinçten kovulduysa bunun nedeni öte dünyaya ilişkin umutların beslenmesi değil şimdi ve burada olmanın umutsuz sefaletidir. Hem kültür endüstrisi hem de modernizm ölüm imgesine zarar vermiş ancak sonunda kendisi de ölümü deneyimlemiştir (Adorno, 2000: 240). Ölümün gündelik hayat içerisinde tanımlanmasında başta sanat olmak üzere geleneksel ve yeni medya araçlarının etkisi oldukça büyüktür. Modern öncesi dönemde ölüme ilişkin süreçleri aile içerisinde

öğrenen çocuk modern dönemde bu süreçlerin dışarısında tutulmuş ancak postmodern dönemde bu süreçlerle kendisi tanışmıştır. Geleneksel iletişim araçları ile sunulan ötekinin ölümü sıradanlaşmış ve olağan akış içerisinde her gün sunulmuştur. Yeni medya araçları ve internet teknolojisinin sunmuş olduğu sosyal medya platformlarının (Facebook, Twitter, İnstagram, Youtube gibi…) hayatın içerisine girmesiyle birlikte ölüme ilişkin gerçeklik daha farklı içerikler elde etmiştir.

Dijital dünyayı şahsi profillerle kullanan ilk bireyler ilk olarak yakınlarının son anlarını paylaşmış, ölüme giden süreçte dua istemiş ya da ölüm haberini sosyal medya platformlarında paylaşarak duyurmuştur. Daha sonraki süreçte sosyal medya kullanıcılarının ölmesi ile birlikte dijital dünya "ölü profillerinin" alanı haline gelmiş ve sosyal medya hesaplarının miras yoluyla intikal edip edilemeyeceği tartışılmıştır (Yılmaz ve Erkan 2020). Miras olarak devredilsin ya da edilmesin hayattayken kullanılan sosyal medya platformları bireyler öldükten sonrada çevrimiçi dünyada varlık göstermeye devam etmiş ve bir şekilde diğer bireylerin bu hesaplar üzerine erişimi süreklilik sağlamıştır. Bireylerden arda kalan sosyal medya hesapları artık doğum günlerinde, ölüm günlerinde ya da önemli gün ve zamanlarda ziyaretçilerin ağırlandığı bir nevi mezarlık ziyaretine dönüşmüştür (Çankal 2022). Çankal (2022) ölüm profilleri üzerine yaptığı bir çalışmada her sosyal medya kullanıcısından ziyade ölüm nedeni medyaya yansıyan ya da hayattayken diğer bireylerin profiline girişine herhangi bir kısıtlama getirilmeyen kullanıcıların daha çok ziyaretçi ağırladığını belirtmiştir. Yapılan çalışmada dijitale yansıtılan hayat ile kadınların güzel olarak tanımlanmasının ölüm ile ilişkili hayret verici doğası ortaya çıkmıştır. Sosyal medyada inşa edilen yaşantının çok güzel olması ya da kadınların güzelliği ölümü hak edemeyecekleri şeklinde bir algı yaratmıştır. Bunun sonucunda birey sanki ölmemiş, hep oradaymış, görüyormuş, bakıyormuş gibi bir algısal süreci de beraberinde getirmiştir. Bu durumu Baudrillard'ın hipergerçek modellerin gerçekliğin yerine geçtiği, hipergerçekliğin ilerleme kaydetmesiyle simülasyonların bizzat gerçekliği oluşturmaya başlamasının göstergesi olarak okumak mümkündür. Baudrillard'ın (2013) bahsettiği şekilde anlamın yerine göstergeyi yeğleyen ve anlamsızlığa sahip çıkan kitlenin aslında ciddi bir şekilde anlamı zedelediği tezi bu noktada kıymetlidir. Ölüm gibi bir gerçeklik yerine simülasyon düzende toplumsala ilişkin açıklanamayan

toplumsallaşmanın simülasyonu mevcuttur. Medyanın egemenliğindeki dünyada gerçekliğin yerine medya simülasyonları geçmiş ve nesne ile temsil, orjinal ile kopya arasındaki ayrım giderek yok olmuştur. Bireyler sanki hep oradaymış, sanki yazılanları okuyormuş gibi doğum günlerinde, ölüm günlerinde ya da başka önemli günlerde mesaj almaya devam etmiştir.

1.7. Transhümanizm: Ölümde, Hayatta ve Hastalıkta Sınırları Aşmak

"Çağdaşlarımdan bazıları güzel yaşlanmayı yaşam döngüsünün bir parçası olarak kucaklamaktan hoşnut; ama ben onlarla aynı görüşte değilim. 'Doğal' olabilir ama çevik düşüncemi, keskin duyularımı, fiziksel formumu, cinsel isteğimi ya da diğer herhangi bir insani yeteneğimi yitirmenin olumlu bir yanını göremiyorum. Hastalık ve ölümü, hangi yaşta olursa olsun felaket sayıyorum" ***Kurzweil, 2016: 30)***.

İnsanın varoluşu insani doğanın sınırlılığı ile ilişkilidir. İnsanın sınırlılığı ise yaratılışındaki özel bir düzenin parçasıdır. Fakat insanoğlu, temel varoluşsal ve ontolojik sorulara meydan okuyarak ölümün aşılabilir bir sınır olduğu, yüksek teknoloji ve genetik müdahalelerin hastalıkların tedavisinde etkin bir rol oynadığı, yaşlanmanın geri döndürülebilirliği düşüncesinde biyolojik sınırların ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Kökenlerini seküler hümanist düşünceye dayandıran ve transhümanizm olarak adlandırılan bu arzu, kökenlerinden daha radikal şekilde biyolojik sınırların ya da sınırlamaların üstesinden gelebilmeyi vaat etmektedir (Bostrom, 2005: 4). Transhümanizm, genetik mühendislik, bilgi teknolojisi, nanoteknoloji ve yapay zeka teknolojileriyle birlikte insanlığın durumunu ve *insani durumu* iyileştirmeyi motto edinen hareketin adıdır (Bostrom et al. 1999; Bostrom 2003). Transhümanizm, teistik inancın iddiasına karşı çıkarak, insanın kendisinden daha mükemmel bir varlık yaratma potansiyeline sahip olduğu bir aşamaya ulaşılabileceği düşüncesini ortaya koymaktadır. İnsanın eşsiz varlığına atfedilen tanrısal nefes ile şekillenen ontolojik yapıya müdahaleyi kolaylaştırarak insanın yaratılışındaki temel kodlardan uzaklaşmasına yol açmaktadır. Preimplantasyon genetik tanı, beyin implantları, CRISPR gibi teknolojiler aracılığıyla insanın sadece günümüzü değil aynı zamanda geleceği üzerinde de etkin bir rol oynayabileceği, bu durumun bir yandan insanın tanrılık makamına oturması olarak değerlendirilebileceği gibi diğer yandan Tanrı'nın daha sınırlı bir konuma indirgenmesi olarak da algılanmasına neden olmaktadır. Sıradanlaşan ya da insanlaşan bir tanrı ile Tanrıyı

yaratma ve din kurumunu farklı bir formata büründürme ideallerini de beraberinde getirmektedir (Aydeniz 2020: 365-366).

Transhümanistler için insanın doğası istenen biçimlerde yeniden şekillenmenin başarılabileceği bir oluşa sahiptir. Yaşamın bir armağan ve dünyayı verili bir sistem olarak kabul eden dini anlayışlar dışında arzularımıza göre şekillenen binlerce neden vardır ve artık insan metafiziksel temeller olmadan da idare edebilecek niteliktedir (Meilaender, 2015: 46-51). Bu noktada insan, evrimin son noktasında değil olmak üzere olan bir aşamada yer almaktadır. Oluş hali ise bilim, teknoloji ve diğer rasyonel araçlarla sağlanacak ve insan sonrası varlıklar, yani mevcut insandan çok daha büyük kapasiteye sahip posthuman varlıklara dönüşüm gerçekleşecektir (Ettinger 1964; Hughes 2001). Posthuman mevcut insan doğasının yükseltilmesi ve kapasitelerinin radikal bir şekilde genişletilmiş hâli olarak kendilerini tasarlayabilecekleri çok daha gelişmiş varlıklar için kullanılan bir terimdir (More, Transhumanism: Towards a Futurist Philosophy). Hastalanan, yaşlanan ve en nihayetinde ölebilen insana yapılacak en büyük iyilik gen ve nanoteknolojinin geliştirerek posthuman sürecine ulaştırmaktır. Çünkü hastalık, yaşlanma ve nihayetinde ölme sürecini bir süreç değil biyolojik sınırlılıkların yol açtığı kusur ve zayıflıktır. İnsanın refah içerisinde bir hayat sürmesine katkıda bulunmak ise ahlaki bir görevdir ve genetik müdahale ile gelecek nesilleri geliştirmemek ahlaki bir sorun olacaktır (Sandberg, 2015; Savulescu, 2009).

Transhümanizmin güçlü savunucularından Bostrom (2005) insanın varoluşunun temel sınırları olarak zaman ve yaşam süresi, zihinsel, fiziksel, algısal yetenekler, hassasiyetler ve duygusal durumların olduğunu kabul etse de bunların aşılabileceği dünyaya ilişkin bir tablo ortaya koymaktadır. Bostrom (2005) ömür kavramına odaklanarak insanın karakter gelişiminin yaşlanma ve ömürle yarıda kesilmesinden söz ederek yaşamsal bir kısa süre içerisinde bireyin potansiyelini tam olarak ortaya koyamadığını, Beethoven veya Goethe gibi büyük sanatçıların yaşıyor olsalardı nasıl başarılara imza atacaklarını; insan beyninin hem felsefi hem de bilimsel gerçeklere ulaşma konusunda sınırlılığın post insanlık durumunda aşılacağını, insan zihninin bilgisayar ortamına aktarılarak zihinsel süreçlerin daha etkili ve belki de daha gelişmiş bir şekilde gerçekleştirmesini (Drexler 1986; Moravec 1989); insanların sahip

oldukları duyusal yeteneklerin sadece mevcut olanlarla sınırlı olmadığının resmini çizmektedir. Aşılamayacak olan sınırlamalar ise insan sonrası varlıkların varoluş tarzının radikal bir şekilde farklı olması durumunda bu varlıkların hala aynı kişi olarak kabul edilebilir olup olmadığı konusunda şüphelerin ortaya çıkabileceğine yöneliktir. Bu noktada insan sonrası varlık ile insan arasında sürekli bir kimlik bağlantısı olup olmadığına dair belirsizliklerin ortaya çıkması söz konusudur (Boostrom, 2005: 8). Hastalıklara karşı dirençli, yaşlanmaya karşı dayanıklı, sınırsız gençlik, güç, entelektüel yükseklik gibi hedeflerle birlikte insan beyninin ulaşamadığı yeni bilinç durumuna ulaşacak olan posthuman fiziksel sınırları aşarak kendilerini yükleyerek bilgisayar benzeri bir varlık göstermesi tartışılan konular arasındadır (Agar, 2007: 12).

Yaşlanmanın durdurulması veya tersine çevrilmesi şu anda gerçekçi değildir ve mevcut teknoloji bu amaca ulaşmada yetersizdir. Nanoteknolojinin tam olarak gelişme kaydetmesi ile birlikte yaşlanmanın engellenmesi, arzu edilen yaşa düşürülüp biyolojik yaşlanma süreçlerinin aralıksız durdurulması, zaman ile yaşlılık arasındaki ilişkinin koparılmasına ilişkin inançta (Kurzweil, 2016: 306) posthuman sürecine ulaşamayan insanın dondurularak askıya alınması transhümanistler tarafından önerilmektedir. Savunucular için gelecekteki teknolojiler kriyonik olarak askıya alınan bireyleri hayata döndürmeyi mümkün kılma potansiyeli taşıyacaktır. Kriyonik, düşük sıcaklıklarda biyolojik aktivitenin durduğu süreçte kişilerin gelecekteki teknolojilerle hayata döndürülülebileceği umudu taşımaktadır (Ettinger 1964; Drexler 1986; Merkle 1994). Bu durum aynı zamanda bilim ve teknolojik ilerlemelerle birlikte ölülerin tekrar yaşama döndürülme ihtimaline olan güveni de yansıtmaktadır. Ölümsüzlüğün bedenle birlikte vücut bulma arzusunun yanında bilinç aktarımı ile gerçekleşmesine yönelik çabalar ise belki de birincil amacın ötesinde gerçekleşmesi en muhtemel aşama olarak değerlendirilebilir. Bilinç aktarımında robotik bedenlerde veya mevcut bedenlere benzer sentetik bedenler içerisinde yaşam bir seçenek olarak sunulacak ve yeni sentetik ya da robotik bedenler daha gelişmiş yeteneklerle donatılacaktır (Prisco, 2013: 235).

Transhümanist düşünceye göre yapay zeka insanın dönüşümü için zorunlu bir araçtır. Yapay zeka bir defa başarıldığında insan zekasını aşabilen yapay sistemlerin

gelişimini son derece hızlı bir şekilde etkileyecektir. Bu sistemler, kendilerini geliştirebilen, tasarımını yenileyebilen ve yazılımlarını güncelleyebilen yapıya sahip olacaktır. Bu durum, bir yapay sistem tarafından daha üst bir sürümünün üretilmesini mümkün kılacak, ardından bu yeni sürüm de aynı teknikle daha özgür bir sürümünü üretebilecektir. Her revizyonda sistem, daha zeki bir hâle gelerek sürekli bir gelişim gösterecektir. İnsanların zor, sıkıcı veya tehlikeli buldukları işleri yapabilecek, insanlığın bir zamanlar imkânsız olduğu düşünülen şeyleri yapabilmesine olanak tanıyacaktır. Bununla beraber, ciddi hastalıkların araştırılması, trafik kazalarındaki ölüm oranlarının azaltılması, ekonomik büyümenin adil sağlanması, adaletsizlik ve çevre kirliliğinin engellenmesi, kısmi temsil, eşitsizliği ortadan kaldırma ve insanların çözemedikleri yoksulluk, savaş gibi sorunları kökten çözebileceklerdir (Rouhuaınen, 2020). Elbette bu kadar kusursuz bir arzunun etik, sosyal ve kültürel pek çok soruna gebe olabileceği de düşünülmelidir. İlk olarak toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, ekonomik büyümenin sağlanması iddiasının aksine eşitsizlikleri daha da derinleştirecek olması olası bir sonuçtur. Nitekim bahsi geçen teknoloji hemen hemen herkesin kolaylıkla ulaşabileceği bir teknoloji değildir. Zenginliği ve gücü elinde bulunduranların bu teknoloji ile insan toplumlarının kitlesel olarak yaptıkları pek çok işleri saniyeler içerisinde halledecek olan uygulamaların kullanıcıları alt sınıfların üyeleri değildir. Nasıl ki beden gücü yerini alan traktörlerin tarlalara girmesiyle milyonlarca insanın kırdan kente göçü gerçekleşmiş ve beraberinde pek çok sorun yaşanmışsa aynı tablonun belki de daha da şiddetlisi yapay zekanın bahsi geçen gelişimi ile görülecektir. Ancak işaret edilen sorun alanları sadece ekonomi temelli değildir ve daha fazla bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Yine de inşa edilen mükemmel tablonun kusursuzluğu konusunda transhümanistler teknolojik iyimserliğin kesinliğine yönelik bir algı inşa etmemektedir (Bostrom 2002). Arzu edilen teknolojik kapasitenin muazzam bir potansiyel taşıma ihtimali kötülük problemi ile de benzer şekilde düşünülmektedir. Teknolojik gücün kötüye kullanımı sonucunda yaşamın yok olma ihtimali küresel silahların korkusunda daha az endişe yaratmaktadır. Ayrıca toplumsal eşitsizlik, etik ve ahlaki kaygıların erozyonu gibi meseleler de olması muhtemel sorunlar arasında yer alsa da fayda ve zarar karşılaştırıldığında bunların hepsi görmezden gelinebilecek konu başlıkları haline gelmektedir.

1.8. Sosyal Teoride Ölüm

1.8.1. Ölümün İşlevselliği

Ölümün işlevselliği, sosyolojik açıdan incelendiğinde farklı perspektiflere bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir. Ölüm, toplumun bir düzen içerisinde işlemesine yardımcı olabildiği gibi aynı zamanda bir tür sosyal kontrol mekanizması olarak işlev görebilir. Ölümün varlığı, insanları belirli normlara ve kurallara uymaya teşvik edebilir ve toplumun düzenini sağlayabilir. Aynı zamanda ölüm, toplumsal rollerin ve sosyal yapının devamlılığını sağlamak için bir döngüyü temsil eder. Ölümün işlevselliği toplumsal anlamın ve değerin oluşumunda da etkilidir. Ölüm, insanların hayatı anlamlandırma ve değerlendirme süreçlerinde önemli bir rol oynar. İnsanların hayatın geçiciliği ve değerli olan şeylere odaklanma ihtiyacını vurgular. Böylece toplumun değerleri ve önceliklerini şekillendirmede ölüm önemli bir konum elde eder. Ölümün işlevselliği sosyal bağların güçlenmesi konusunda da önemlidir. Ölen bir kişiye karşı hissedilen kayıp duygusu toplumun genelinde bir araya gelmeyi teşvik eder ve bu durum dayanışma ve destek sağlamak için sosyal ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunur. Ölüm aynı zamanda toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerine yol açar. Ölen kişinin rolü ve statüsü, sosyal yapıda bir boşluk yaratır ve toplumsal değişimlere neden olabilir. Bu nedenle ölüm, toplumun yeni normları, değerleri ve kurumlarını şekillendiren bir faktör olarak görülebilir.

Modern dönem sosyolojisi için önemli teorik kuramlardan birisi yapısal işlevselciliktir. Yapısal işlevselci kuram yapı ve birey arasındaki ilişkileri bütünleşme ve dayanışma kavramları üzerinden analiz etmektedir. Bu kuram toplumu, benzer değer yargılarının, benzer düşünce ve fikirlerin, benzer duygu ve inançların ortak olarak paylaşıldığı, görüş birliğine sahip bir bütünü olarak kabul etmektedir (Cuff vd., 2013: 25). Bütünü meydana getiren her bir parça birbirine bağlıdır ve bu bağ toplumun istikrarlı bir şekilde sürmesi adına belirli işlevleri yerine getirmektedir. İstikrarlı bir yapının sürekliliği ise üyeler tarafından kabul gören değerlerin mevcutluğu ile sağlanmaktadır. Değer ve tutumlar bireylerin içinde yer aldığı toplum tarafından şekillenir ve bireylerin bu tutum ve değerleri içselleştirmesi beklenir. Böylece düzen içerisinde süreklilik sağlanır. İşlevselci kuram açısından toplumsal yapı varlığını

sürdürmek için dayanışmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç neticesinde toplumsal kurumlar dayanışma amacıyla işlerlik kazanmaktadır. Dayanışmaya olan ihtiyacın en yoğun hissedildiği dönemler ise toplumların tecrübe ettiği bunalım dönemleridir. Bu bağlamda toplumsal yapının sürekli tecrübe etmesi muhtemel bir bunalım dönemi olan ölüm olgusunu yapısal işlevselci bakış açısıyla ele almak mümkündür.

Yapısal işlevselcilik, ölümün toplumun işlevsel bir parçası olduğunu ve toplumsal bir düzenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını savunur. Bu kurama göre ölüm toplumun işleyişi açısından önemli bir işlevi yerine getirir. Ölüm toplumun sınırlarını belirler ve toplumsal kurumların birbirleriyle ilişkilerini düzenler. Yapısal işlevselci yaklaşım açısından ölüm, sonrasında aile, akraba gibi geride kalanlara birtakım sorumluluklar yükler ve bu yüzden ölüm konusuna bütünleşme, dayanışma, uyum, toplumsal sistemin devamlılığı gibi kavramlar üzerinden yaklaşmaktadır.

Yapısal işlevselcilik, ölüm ve ritüel arasındaki ilişkiyi toplumsal bir düzenin sürdürülmesinde önemli bir parça olarak görür. Ritüel, toplumun bütünlüğünü korumak ve toplumsal birliği sağlamak için birbiri ile ilişkilidir. Ritüel, doğum, ölüm ya da düğün gibi insanın bir durumdan başka bir duruma geçmesini simgeler. Yapısal işlevselciler ölümün bireylerin hayatlarındaki bir dönüm noktası olduğunu ve bu nedenle insanların bu dönüm noktasını kutlama ve onurlandırma ihtiyacı duyduğunu düşünürler. Bu nedenle ölüm ve ritüel arasındaki ilişki insanların ölümü anlamlandırmalarına ve toplumsal bir düzeni sürdürmelerine yardımcı olur. Ölüm etrafında gelişme kaydeden cenaze ve yas ritüelleri ise hemen hemen her toplumda belirli kodlarla sürdürülmektedir. Hertz'e göre (1960) ölüm ritüelleri kuşatıcı anlamlar sunar. Ölüm ile yaşamın son bulması gerçekliği dilin özel kullanımı aracılığıyla ifade edilerek ruhun ataların yanında başka bir dünyada yer alacağı söylemi ile ifade edilir. Ölü beden başka bir canlının ölü bedeni gibi düşünülmez ve ona ahlaki zorunluluk içerisinde özel bakım ve uygun gömme biçimi uygulanmaktadır (Hertz, 1960). Ölenin öte dünyada korunması, ölenin onurlandırılması ve ölümün duyurulması gibi fonksiyonlara sahip olan ritüeller dayanışmanın sağlanması, bütünleşmenin yeniden tesis edilmesi gibi işlevlere sahiptir (Durkheim 2005). Bireyler, toplumda kabul edilen normlara uyum sağlamak için bu ritüelleri yerine getirme beklentisiyle karşı

karşıyadır. Toplumsal baskı, grup normlarına uyum sağlamak için insanları bu davranış kalıplarını takip etmeye yöneltir. Bu davranış kalıplarının dışına çıkmak, toplumun beklentilerinden sapma olarak algılanabilir ve toplum içinde dışlanma, kınama veya eleştiriye yol açabilir. Ancak, ritüellerin ve hazır davranış kalıplarının bireyler üzerindeki etkisi ve toplumsal kontrol mekanizmaları zaman içinde değişebilir. Toplumsal değişimler, bireylerin bu kalıplardan sapma ve alternatif davranışlar sergileme özgürlüğünü artırabilir. Toplumsal normlarda meydana gelen değişiklikler, bireylerin davranışlarının daha çeşitli ve esnek olmasına izin verirken, aynı zamanda toplumsal normların yeniden şekillendirilmesine de yol açabilir.

Ritüeller aynı zamanda ahlaki düzenin sergilendiği yerlerdir. Bir diğerinin ölümü ile karşılaşıldığında ritüeller aracılığı ile kötü güçlere kefaret ödeyerek simgesel bir değiş tokuş elde edimi süreç içerisinde toplumun geneline kefaret ödenmesi şeklinde bir karşılık bulmuştur. Kınama ile karşılaşmak istemeyen birey, içerisinde yer aldığı toplumsal grubun genel kabul görmüş ritüellerini uygulayarak hem toplumsal yapıdan kopmamakta hem de dayanışmanın işlerlik kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Hertz (1960) morg ayinleri çalışması sırasında ölüm ritüellerini sadece ölen birey için değil aynı zamanda toplum için de bir geçiş töreni olarak yorumlamıştır. Hertz'e göre (1907; 1960) ölüm ritüelleri beden-ruh ve yas sürecinde olan bireylerin dönüştürülmesine yönelik bir işleve sahiptir. Ölüm tüm topluluğun dönüşümüne neden olan bir fırsat sunar ve ölümden sonra gündelik hayatın adetlerini ve ritimlerini geri yükler. En nihayetinde toplumsal yapı denge konumuna yeniden ulaşır. Nihayetinde yapısal işlevselcilik ölüm ve ritüel arasındaki ilişkiyi toplumsal düzenin sürdürülmesine önemli bir parça olarak kabul eder. Ölüm ritüelleri, insanların ölümü anlamlandırmalarına, toplumsal bir düzeni sürdürmelerine, acılarını ve üzüntülerini paylaşmaya aracıdır. Bu nedenle ölüm toplumsallaşmanın yaşandığı en temel alanlardan birisidir. Ölüm sonrasında toplumsal yapı içerisinde bireylerin bir araya gelmesi ve bu birliktelik içerisinde neyi, ne zaman, nasıl, kimler tarafından ne şekilde yapılıp yapılmayacağın öğrenilmesi ve aktarılması toplumsallaşma için önemlidir.

Ölüm ile toplumsal yapının nasıl süreklilik gösterdiğinin bir diğer yanıtını ise Talcott Parsons'ta bulunur. Ona göre ölüm, birey ile toplum arasında bağlayıcı bir

mekanizma olan rol kavramına zarar vermektedir (Parsons, 1965). Ancak bu durum sadece ölen için geçerli değildir. Bir eş ölüm sonrasında dul, çocuklar öksüz ya da yetim olarak farklı statüleri elde eder. Zararın bertaraf edilmesi statüsel değişimin hemen organize edilmesi ile sağlanır. Ölüme tepkinin ritüel olarak canlandırılması, kayıp karşısında toplumsal düzenin istikrarını yeniden inşa etmek için bir araç sunar. Ritüeller yaşayanı ölüyle, bedeni ruhla, eylemi duyguyla yeniden bağlar ve bu süreçte kaybın bıraktığı boşluğu kapatır. Ölüm ile bireyden arda kalan rol ya da statüsel boşluğun nasıl doldurulması gerektiği ya da yeni rollerin kalan bireylere yeniden tayin edilmesi söz konusu olduğunda toplumsal yapının ve düzenin nasıl sürdürüldüğü görülmektedir.

Ölüm aynı zamanda bir toplumsal yapının baskın düşünme biçimini, baskın kurumlarını ve sosyo politik bağlam içerisinde iktidarı ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu yapılar yaşam için neden sundukları gibi ölüm için açıklamalar getirir ve ölümü aşmak için nedenler sıralayarak insanı ölümün anomik dehşetinden korur. Bir toplumsal yapının baskın düşünce biçimi ve baskın kurumlarını keşfetmek o toplumsal yapının hakim değerlerinin keşfedilmesini mümkün kılar (Kearl, 1989: 11). Bu yüzden ölüm yüzyılların birikimini ve çeşitliliğini taşıyan kültürel bir bellektir (Sağır 2013). Bu durum esasında ölüm ile toplumsal yapının nasıl sürdürüldüğü sorusunun yanıtını verir. Robert K. Merton'ın işlevselciliğini bu çerçevede değerlendirdiğimizde ölüm olgusunun kültüre yönelik işlevi toplumsal yapının sürekliliğini göstermektedir. Merton'un işlevselciliği (1968) belirli bir sistemin çeşitli koşullara göre fayda sağlayan nesnel sonuçlarıdır. Ancak bu sonuçlar bazı durumlarda bir nesneye ya da bir özne grubuna fayda sağlarken bazı durumlarda bir nesneye ya da özneye fayda sağlamamaktadır. Ayrıca bazı durumlarda nihai olarak hedeflenen amaç ve sonuçlar yerine amaçlanmayan sonuçlara ulaşılması yine sistem içerisinde olması muhtemel durumlardır. Bu çerçevede ölüm olgusunu değerlendirdiğimizde ölüm sonrasında Durkheimci anlamda bütünleşme ve dayanışmaya neden olan ritüellerin arka bahçesinde barındırdıkları kültürel örüntüleri gün yüzüne çıkarması ve bu öğeleri kuşaklara aktarılması gizil işlevi anlamaya yardımcı olmaktadır. Kültürlerin ölüme yüklediği anlam süreç içerisinde değişimi deneyimlemektir. Özellikle modernden postmoderne daha çok kitle iletişim araçları tarafından kuşatılan yeni kültür ölüme

ilişkin yeni kültürel örüntülerin görülmesine neden olmuştur. Sosyal medya platformlarının hakimiyetinde olan dijital dünya ölüm haberlerinin paylaşılması gibi bir fonksiyon üstlenmiştir. McLuhan ve Powers (2001), insanların iletişim araçları geliştirdiklerini ama aynı zamanda iletişim araçlarının da insanı ve yaşantısını değiştirip şekillendirdiğinden söz etmektedir (2001: 4). Bu çerçevede ele alındığında insan yaşantısının en saf içeriğinden birisi olan paylaşım kültürünün iletişim araçları vasıtası ile benzer bir değişim yaşadığından söz etmek mümkündür. Topluluk halinde bir arada yaşamayı sağlayan paylaşım kültürü dijital dünya içerisinde de varlık göstermektedir. Artık daha çok sanal bir aradalık içerisinde bulunan insanlar sözlü olarak gerçekleştirilen paylaşımlardan ziyade dijital alan içerisinde görseller ya da yazılı materyaller ile sağlamış ve yeni dijital kültür ölümü paylaşma isteği uyandırmıştır.

1.8.2. Güç İlişkileri, Eşitsizlik, İdeoloji ve Ölüm

Bütünleşme, dayanışma, sosyalleşme, toplumsal yapının sürekliliği gibi yaklaşım tarzlarının aksine çatışmacı kuram ölüme sosyal problemler ve güç ilişkileri dahilinde yaklaşmaktadır. Çatışma kuramı için toplum benzer değer, yargı, düşünce ve fikirleri paylaşan bireylerden ziyade birbiri ile çatışan çıkarlara sahip grupların güç mücadelesi içerisinde olduğu bir bütündür. Bütünü meydana getiren her bir parça karşıt çıkarlara dayalı temel bir çatışma içerisindedir (Murphy & Davis, 1979: 85). Ölüm ise çatışma, güç ilişkileri, eşitsizlikler ve ideoloji kavramları ile çatışmacı kuram açısından değerlendirilen bir olgudur. Modern öncesi dönemde ölüm, kabul edilen doğasına uygun bir işleyişe sahipken modern dönem, yarattığı teknolojik ve tıbbi gelişmeler neticesinde ölümü bir nebze ötelemeyi mümkün kılmıştır. Bu durumda modern öncesi dönemde eşitlikçi bir yapıda vücut bulan ölümün eşitlikçi doğasını zedelemiştir. Marksist gelenek için eşitsizliğin kaynağı ekonomik kaynakların eşitsiz dağılımı ile ilgilidir ve bu durum yoksulluk ve hastalık gibi kötü koşulların oluşumunu beslediği gibi ölümün eşitlikçi yapısını da değiştirmiştir. Ölümün eşitsizliklerle açıklanması ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve aynı ülke içerisinde farklı sosyal sınıflara göre kurumsal sağlık hizmetlerinden yararlanma derecelerinin farklılık

gösterdiğine ilişkin getirilen açıklamalardır. Bu noktada sağlık kurumlarında verilen hizmet ile ülkelerin gelişmişlik seviyeleri paralel bir düzeyde gelişim göstermektedir.

Gelişmiş ülkeler daha donanımlı tıbbi cihazlara, insan gücüne ve teknolojik kaynaklara sahipken gelişmekte ya da geri kalmış ülkeler için yetersiz sağlık hizmetleri ülkelerin ölüm ile verilen mücadelede farklı oranların görülmesine neden olmaktadır. Ölüm oranlarının Güney Asya ve Afrika'daki az gelişmiş toplumlarda yüksek olup Avrupa ve Kuzey Amerika'da daha düşük bir seyirde olması durumu izah etmektedir (Charmaz, 1980). Benzer şekilde ancak daha küçük ölçekte aynı toplumsal yapı içerisinde farklı sosyal sınıfların sağlık ve tıbbi uygulamalara erişim düzeylerinin farklı olması sosyo ekonomik faktörlerin yarattığı güç ve eşitsizlik ilkesi temelinde açıklanmaktadır. Buna göre barınma, beslenme gibi temel gereksinimlere erişim sorunu yaşayan göçmenler, yoksullar, siyahlar, romanlar gibi kırılgan grupların sağlık ve bakım hizmetlerinde de kırılgan uçta yer almasıdır. 2011 yılı sonrası Suriye'de yaşanan iç savaş neticesinde Türkiye'ye gelen göçmen kadınların gebeliklerinin %20 ile %50 arasında değişen düşük ya da erken doğum oranı bu duruma örnek mahiyetindedir (Güvenç, 2011). Sosyo ekonomik durum daha iyi barınma ve beslenme imkanı sağladığı gibi daha iyi medikal bakım hizmeti sağlanmasına aracıdır. Kaynaklara sahip olanlar iyi koşullar altında hayat sürdürürken kaynaklara sahip olmayanlar bulaşıcı hastalıkların sınıfsal aidiyet taşımasına neden olmuştur. Bulaşıcı hastalıklar yoksullukla ilişkilendirilmiş ve kırılgan grupların bu hastalıkların taşıyıcı olduğu gibi bir algı yaratmıştır. Varsıl gruplar da bulaşıcı hastalıklara maruz kalabilir ancak bu grupların bulaşıcı hastalıkları def etme ya da hiç yakalanmama güçleri vardır. Bu gücü elinde bulundurmayan kırılgan gruplar ise sadece bulaşıcı hastalıklardan muzdarip olmayıp tedaviyle kontrol altına alınabilecek hastalıkların kontrolü için yeterli güce sahip değillerdir.

Kapitalist sistem insan emeğini nesne haline getirdiği gibi insan yaşantısının bir başka hali olan ölümü nesneleştirmiştir. Geleneksel dönemde ölüme ilişkin süreçleri doğrudan tecrübe eden insan, modern dönemde ölümü ve ölüm sonrası geliştirilen uygulamaları kurumsal yapılara devretmiş esasında ölüm üzerinde hakimiyet kurmak isterken ölüme karşı yabancılaşmıştır (Sağır, 2017: 122). İnsanın

ölüm üzerinde hakimiyet kurma çabası, ölümü ötelemek, ölümle mücadele etmek adına bilimsel ve tıbbi gelişmeler ile sağlanmaktadır. Bu yüzden modern toplumlar için ölüm hastanede gerçekleşmesi gereken bir süreç olarak algılandığı gibi ölüm sonrası ritüellerde yine belirli organizasyonların hakimiyeti altında sağlanan içerikler elde etmiştir. İnsanın ölüme yabancılaşmasına neden olan bu kapitalist sistem içerisinde artık ölmek en kolayıdır. "*Siz yeter ki ölünüz*" mantığı çerçevesinde nasıl ve ne zaman defnedileceğiniz, ölüm sonrasında hangi ritüelleri ne şekilde gerçekleştirmek isteyeceğiniz paketler halinde sunulmakta ve siz hiçbir sorumlulukla uğraşmadan olması gereken ritüelleri uygulamaktasınızdır. Ayrıca kapitalist sistem uzun yas tutma sürecine izin vermemektedir. Genel olarak daha çok kadınlar arasında sürdürülen yas süreci kapitalist sistem içerisinde çalışmayan kadınlar ile daha çok sürdürülmekte, iş hayatının katılımcıları için belirli gün ve saatlerle sınırlandırılmaktadır. Kapitalist kaygıların ölüme ilişkin baskısı sadece bunlarla sınırlı değildir. Sömürge devletler özelinde değerlendirdiğimizde sömürgeleştirilen toplumların kültürel unsurlarının ticarileştirilmesi, kültürel unsurların geleneksel değerlerinin anlamından bağımsız bir şekilde pazara sunulduğu bilinmektedir. Meksika'da sürdürülen Dia Los Muertos Bayramında (Ölüler Bayramı) kafatası ve iskelet şeklinde yapılan tatlıların ardında toplumsal hafızada İspanyolların Meksika'da yaptığı katliamlar bulunmaktadır (Brandes, 1997: 293). 1500'lü yıllarda İspanyollar tapınakta bulunan Aztekleri katletmiş ve ata ruhlarına hatırlama pratiği süreç içerisinde kapitalist kaygılarla şekillenmiştir. Ticari kaygılarla kültürel unsurlar pazara sunulmuş ve insan üretimi bir nesne haline dönüştürülmüştür.

1.8.3. Sembol, Ritüel ve Ölüm

Sembolik etkileşimci kuram toplumsal yapı ya da sınıf ilişkisine odaklanan Avrupa sosyolojinin aksine toplumun mikro boyutlarına, günlük yaşantıya, düzen ve anlamın nasıl inşa edildiğine odaklanmaktadır. Bu kuram açısından insanın gündelik yaşamdaki ilişkileri, eylemleri, etkileşim biçimleri anlamın inşa edilmesi ve ortaya çıkarılmasında önemlidir. Herbert Blumer'e göre anlam, toplumsal etkileşim sonucunda gerçekleşen bir üründür ve bireylerin nesnelere atfettiği anlam diğer bireylerle yaşadığı toplumsal etkileşim sonucunda şekillenmektedir (Wallace ve Wolf

2012: 292). Bu çerçeveden hareket edildiğinde sosyal bir gerçeklik olan ölümün insan için ne anlama geldiği sosyal olarak biçimlenmiş düşünme ve önermeler sonucu olarak karşılık bulmaktadır. Ölüm, insanın ona yüklediği tanımlar ve anlamlar çerçevesinde anlaşılabilen olgudur. Bu yüzden ölümün anlamı ölümün yaşanmasından ziyade ölüm karşısında verilen duygu ve tepkilere bağlıdır (Charmaz, 1980: 17).

Ölüm, bireylerin duygusal ve psikolojik tepkileri, inançları, değerleri ve kültürel bağlamı tarafından şekillendirilir. Toplumlar, ölümü sembolik olarak anlamlandırır ve bu anlamları semboller aracılığıyla ifade ederler. Ölüm sembolleri, bir toplumda ortaklaşa kabul edilen işaretler, dil ve sembollerdir. Bu semboller, ölümün ne anlama geldiğini ve nasıl anlaşıldığını ifade eder. Örneğin mezar taşları, cenaze törenleri, yas dönemleri ve ölümün mecazi temsilleri, ölümün sembolik olarak nasıl değerlendirildiğini yansıtan örneklerdir. Bu semboller, toplumda ölümün anlamını ve değerini ifade etmektedir. Cenaze törenleri, bir kişinin ölümünün toplum tarafından kabul edildiğini, yas tutmanın ve anma ritüellerinin gerçekleştirildiği bir zaman dilimidir. Mezar taşları, ölen kişinin hatırasını yaşatmak ve mezar yerini göstermek için kullanılan sembollerdendir. Ancak ölüm sembolleri ve anlamları toplumdan topluma farklılık göstermektedir.

Ölüm aynı zamanda ritüeller ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. Cenaze törenleri, anma ayinleri, yas dönemleri gibi ritüeller, ölümün toplum tarafından nasıl tanındığını, kabul edildiğini ve onunla nasıl başa çıkıldığını göstermektedir. Bu ritüeller, ölümün sosyal ve kültürel bağlamda işlevini yerine getirir ve toplumun ölümle ilgili duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılar. Cenaze törenleri ve beraberindeki ritüeller, ölümün toplum tarafından nasıl tanındığını ve kabul edildiğini göstermektedir. Bu ritüeller, ölen kişinin toplumun bir parçası olduğunu ve hayattan ayrıldığını ifade eder. Ölümü tanıma, ölen kişinin aidiyetinin sorgulandığını ve toplumun bunu kabul ettiğini göstermektedir. Ölüm ritüelleri ayrıca yas sürecini başlatmak için önemli bir rol oynamaktadır. Yas, ölümle ilgili duygusal bir süreçtir ve toplumda belirli bir süre boyunca yas tutulması ve duygusal destek sağlanması gereken bir dönemdir. Ölüm ritüelleri, yas sürecini başlatır ve toplum üyelerine birlikte yas tutma fırsatı vermektedir. Ölüm ritüelleri ayrıca toplumsal dayanışmayı ve duygusal destek

sağlanmasını amaçlamaktadır. Cenaze törenleri ve anma ayinleri, ölen kişinin ailesine ve yakınlarına duygusal destek sunmanın yanı sıra toplumun genelinde birlik ve dayanışma duygusunun teşvik etmektedir. Bu ritüeller, insanların bir araya gelerek birbirlerine moral ve destek vermelerini sağlamaktadır. Son olarak ölüm ritüelleri, ölen kişilerin hatırasını yaşatmayı amaçlamaktadır. Mezar taşları, anma törenleri veya diğer sembolik uygulamalar, ölen kişinin anısını toplumun kolektif hafızasında sürdürmeyi sağlar. Bu ritüeller, ölümle ilgili duygusal, psikolojik ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olur. Toplumun ölümle başa çıkma sürecini destekler, duygusal rahatlama sağlar ve insanların bir araya gelerek dayanışma içinde olmasını teşvik eder. Ölüm ritüelleri, ölümün toplum içinde kabul edilen bir olay olduğunu ve insanların bu süreci birlikte yaşadığını gösterir.

Sembolik etkileşimci kuram kabul edilemez ölüm, kabul edilebilir ölüm, ölmenin süreçleri ve ölüm beklentileri üzerinden ölüm olgusuna açıklık getirmektedir. Kabul edilemeyen ölüm kültürel normlardan kaynaklanan ve ölüm öncesi belirli birtakım hastalığa sahip bireylerin ötekileştirilmesidir. Daha çok AIDS gibi cinsel yolla bulaşan ve tedavisi henüz bulunamayan bir hastalığa yakalanmak kadar bu hastalık sonucunda ölmekte kabul edilebilir değildir. Bu yüzden AIDS hastalarının çok güçlü bir şekilde damgalamaya maruz kaldıkları yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Ahlaksızlık, ceza, suç, korku ve toplumsal utanç gibi metaforlarla ilişkilendirilen (Malcolm vd., 1998: 347) AIDS'e yakalanmak kadar AIDS nedeni ile ölmekte yine aynı şekilde metaforlarla izah edilmektedir. AIDS'in getirdiği ölümün kabul edilemez olması ona neden olan davranışın sapkınlıkla ilişkilendirilmesidir. Link ve Phelan'a göre (2006: 528) AIDS hastalarına karşı uygulanan damgalama üç farklı süreç ile işlemektedir. İlk olarak AIDS olmayan bireyin AIDS olan bireye karşı uyguladığı suçlama, ayrımcılığa uğratma ve dışlamadır. Bir diğer damgalama biçimi kurumsal yapıların hastalara karşı doğrudan ya da dolaylı olarak uyguladığı baskı ve ötekileştirmeye dayalı yapısal damgalama ve son olarak hasta bireyin kendi kendisini suçlaması ve toplumun kendisine atfettiği etiketi içselleştirdiği bireysel damgalamadır. Link ve Phelan'ın yapmış olduğu bu süreç analizi AIDS sonrası gerçekleşen ölüm

içinde yeni analizlere ihtiyaç duymaktadır[12]. Öyle ki AIDS sonrasında gelen ölüm birçok toplumsal yapı içerisinde yas uygulamaları uygulanmakta ve kamusalın ilgi alanından çekilip bireysel düzlemde tutulmaktadır.

Ölümün modern dönemde inşa ettiği istenilmeyen doğası bazı istisnai durumlar için geçerli değildir. Belirli bir amaç için bireysel varlığın feda edilmesi ile gelen ölüm biçimi istenilen, arzulanan, kutsallık atfedilen ölüm biçimidir. Daha çok şehitlik kavramı ile ifade edilen ve hem dini (Belanger vd. 2014) hem de milli alan içerisinde dahil edilen bu ölümün anlamı hayata yüklenen anlamdan fazla önem taşımaktadır. Kabul edilemez ölümden farklı olarak bireyi kabul edilebilir ölüm içerisinde ölüme götüren neden kutsallıkla ilişkilendirilmektedir. Bu kutsal varlık modern öncesi dönemde ilahi bir güç iken modern ulus devletin ortaya çıkması ile birlikte seküler görünüm elde etmiş ancak yine bu şekilde gelen ölüme karşı kutsiyet atfedilmiştir (Tuğrul, 2010). Şehit ailelerinin yas süreci ile baş etme stratejilerinin incelendiği bir çalışmada şehit aileleri çocuklarının başka bir şekilde ölseydi daha çok üzüleceklerini, şehit olarak ölmesinin en büyük teselli kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir (Özdemir, 2019).

Sembolik etkileşimci kuram içerisinde değerlendirildiğinde Glaser ve Straus'ın ölmenin farkındalığı üzerine yaptıkları çalışma kıymetlidir. Glaser ve Straus (1965) ölümün hızlı, yavaş, beklenen/beklenmeyen, hastalar tarafından bilinen/bilinmeyen yönlerini hemşire, doktor ve hasta bağlamında analiz ederek bir araştırma yürütmüşler ve genel olarak ölme sürecinin farkındalık seviyesini analiz etmişlerdir. Çalışma sürecinde kapalı, şüpheli, karşılıklı ve açık farkındalık olmak üzere dört belirgin kategoriye ulaşmışlardır. Kapalı farkındalık hastaların kendilerinin ölecek olmalarının farkında olmadığı hemşire ve doktor arasında saklı tutulan farkındalıktır. Gerçeğin ortaya çıkmasından sakınan personel, hasta ile daha az zaman geçirdiği gibi gerçeğin bilincinde olan hasta yakınları da gerçek duygularını açıkça ifade etmekten sakınmaktadırlar. Karşılıklı farkındalıkta hem hasta hem ekip hem de hasta yakınları

[12] AIDS hastalarının öldükten sonra damgalanmasına ilişkin bir örnek olarak Kenya'nın verilmesi uygundur. Kenya'da AIDS hastaları yaşam içerisinde ölümlü olarak damgalandıkları gibi kamusal olarak uygulanan ölüm uygulamaları kamunun nezdinden çekilerek öldükten sonra damgalamanın sürdürülmesine neden olmaktadır (Mathews ve Kwong, 2017).

ölümün bilincindedir. Ölüm gerçeğinin sunulduğu ancak zamanı ya da başka süreçlerin bilinmediği bir diğer durum ise açık farkındalık olarak isimlendirilmiştir. Çalışmaya göre doktorların hastalarına yaklaşan ölümü ifşa etme konusunda isteksiz oldukları ancak daha az tıp eğitimi alan ve işin sadece teknik yönlerine odaklanan hemşirelerin doktorların rızası dışında ölüm bilgisini ifşa ettikleri gözlemlenmiştir. Çünkü Glaser ve Straus'a göre hemşireler, hastalara hayatlarını istedikleri bir şekilde sonlandırma, aile, akraba ve yakınları ile açıkça konuşma fırsatını vermek için bile bu bilgiyi paylaşmayı tercih etmektedirler. Kübler Ross ise (1977: 311) ölüme yaklaştıkları söylenen yaklaşık iki yüz hastanın ve hasta yakınlarının ölüme giden süreçte sergiledikleri davranışları analiz etmişlerdir. Elde edilen verilere göre ölümden haberdar olan hasta ve yakınları sırası ile yadsıma, kızgınlık, pazarlık etme, depresyon ve kabullenme davranışı sergilemektedir.

Bu bölümde, ölüm olgusunun, bireylerin anlam dünyasında nasıl şekillendiği ve birbirleriyle olan etkileşimlerinin hangi yollarla ortaya çıktığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çerçevede, sosyolojik teori ve kavramlar ışığında ölümün yalnızca bir son değil, hayat ve hastalıkla ilişkili olarak bireylerin sosyal kimliklerinde ve pratiklerinde nasıl bir yer edindiği incelenmiştir. Bu analizler doğrultusunda, tezin amacı ölüm, hayat ve hastalık olgularını sosyolojik bir çerçevede sistematize ederek kuşaklar özelinde derinlemesine incelemektir. Zira bu olgular, bireylerin sosyal dünyalarındaki yerleri itibarıyla birbiriyle bağlantılı ve birbirini etkileyen süreçlerdir. Bu bağlamda, Türkiye'de yürütülen saha araştırmaları, Batı merkezli kuşak tanımlamalarının Türkiye için ne kadar uygun olduğunu sorgulamış ve bu eksende özgün bir sosyolojik analiz ortaya koymayı hedeflemiştir. Bir sonraki bölümde, bu teorik çerçeveler ışığında gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları ve analizleri sunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUŞAK SOSYOLOJİSİ TARTIŞMALARI

Kuşak olgusu, sosyolojinin klasik ve çağdaş problemleriyle bağlantılı olmakla birlikte, kavramsal düzeyde sosyolojinin temel tartışmalarının dışında kalmamaktadır. Sosyolojik çözümlemelerin dayandığı yapı ve değişim gibi temel unsurlar, kuşak fenomeni etrafında yeniden ele alınmaktadır. Çünkü kuşak, toplumsal yapıyı, benzerlik ve farklılıkları ifade edebilmek adına sınıflandırmak istediğimizde başvurulacak önemli bir kavramsal araçtır (Nacak, 2019: 11). Kuşak, yaklaşık olarak aynı ya da yakın zaman dilimlerinde doğan bireylerin oluşturduğu yaş kümelerini temsil eden bir tanımlamadır. Kuşak sosyolojisi ise aynı zaman diliminde doğan bireylerin benzer değer yargılarıyla sosyalleşme süreçlerini yaşamasından kaynaklanan, benzer yaşam biçimi, beklenti ve davranış kalıpları olduğu düşüncesi üzerine kuruludur. Bu teoriye göre zaman, belirli birtakım değer yargıları, davranış kalıpları, düşünme ve hareket etme biçimleri üreterek ait olduğu kuşağın dünyayı anlamlandırmasında önemli bir faktördür. Bu bağlamda her kuşağı bir diğer kuşaktan ayıran belirli birtakım karakteristik özellikler bulunmaktadır. Böylece bireyler içine doğmuş oldukları kuşak grubunun davranışlarına benzer özellikler gösterirken diğer kuşaklardan farklılaşmış olur. Ancak bir kuşağı diğer kuşaktan farklı kılan özellikler keskin sınırlara sahip değildir. Değişimi görebilmek adına bir toplumsal grubu belirli yaş gruplarına göre ele almak o toplumsal grupta değişenin ne olduğu ve değişimi meydana getiren etkilerin neler olduğunu anlamak adına önemlidir. Bu nedenle kuşaklar üzerine yapılan çalışmalar toplumsal değişmenin ortaya konması adına önemli görülmektedir.

Kuşak olgusu, toplumsal değişimin gözlemlenebileceği önemli bir imkân sunmaktadır. Bir toplumun farklı yaş gruplarından bireyler, yaşadıkları dönemin özelliklerini, tutumları ve karakterlerinde yansıtmaktadırlar. Bir yandan, toplumsal tecrübelerle şekillenen bireyler kuşaklar aracılığıyla gözlemlenebilirken, diğer yandan bu bireyler toplumsal dönüşümün aktörleri olabilmektedir. Günümüzde, özellikle iletişim teknolojilerinin etkisiyle şekillenen yeni bir kuşak tartışılırken, geçmişte politik gerilimlerin oluşturduğu kuşaklar daha fazla vurgulanmıştır. Tarihsel tecrübeler

ve olaylarla kuşakların temel karakteristikleri arasında bir ilişki olduğu varsayımı, toplumsal dönüşümün analizine olanak tanımaktadır (Nacak, 2019: 12). Kuşak sosyolojisi ile belirli bir yaş grubuna ait insanların toplumsal, kültürel ve siyasal davranışlarını, değerlerini ve inançlarını incelerken gençlik ve yaşlılık çalışmaları yanı sıra göçmen kuşakları, azınlık kuşakları, işçi sınıfı kuşakları, kadın kuşakları gibi farklı alt grupların sosyal, kültürel ve siyasal hayata katılımını da ele alınmaktadır. Son dönem araştırmalar Amerikan sınıflandırması çerçevesinde Sessiz Kuşak, Baby Boomer, X Kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı gibi kavramsallaştırmalara yöneliktir ve kuşaklar konusunda Türkçe literatürde de çeşitli araştırmalar bulunmaktadır[13]. Ancak, bu tanımlamalar Türkiye'ye tam anlamıyla uymamaktadır. Öncelikle, iki farklı toplumun gelişim süreçleri ve bağlamları birbirinden farklıdır. Sosyal ve kültürel yapıların çeşitliliği, kültürel görecelik perspektifinde kuşakları tanımlarken aynı sınıflamanın kullanılamayacağını ortaya koymaktadır. Dahası, Türkiye, Sanayi Devrimi'ni 150 yıl geriden takip eden bir ülke olarak, hem tarım toplumu ve geleneksel kültür, hem sanayi toplumu ve modern kültür, hem de bilişim toplumu ve postmodern kültürün bir arada varlık gösterdiği arafta bir toplumdur. Türkiye'nin diğer ülkelerle olan sosyolojik benzerlikleri ve farklılıkları, küreselleşme ve etkileşim bağlamında de facto bir durum arz etse de kuşak sınıflamasının Türkiye'nin sosyolojik gerçekliklerine uygun şekilde yapılması büyük önem taşımaktadır (Bayhan, 2019: 29).

2.1. Kuşaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Kuşaklar, tarihsel olarak birbirini takip eden doğanlar arasında bir tasnif yapmak ve geçmişten gelen birikimi aktarmak için önemli metodolojik araçlardır. İnsan, kendisinden önceki kuşakların birikimini kendinden sonrakilere aktararak zaman ve olayları anlama ve yorumlama yeteneğine sahiptir. Kuşaklar arasında

[13] Son dönemde Y ve Z kuşaklarına odaklanan araştırmaların sayısında artış gözlemlenmekle birlikte bu çalışmalarda kuşakların davranışlarını ve tüketim tercihlerini etkileyen faktörler incelenirken, özellikle teknolojik gelişmelerin etkileri sıkça ele alınmaktadır. Bknz: Aktaş: 2022; Kara: 2022; Baykoz: 2021; Çelik: 2020; İlhan: 2019; Şalap: 2016: Köse; 2021; Arpacıoğlu: 2021; narsistik belirtilerin ebeveynler aracılığıyla kuşaklar arası geçişini incelemiştir. Baykal (2019) X, Y ve Z kuşaklarının oy verme davranışlarını analiz ederken, Şulam (2019) Türkiye'deki Yahudi-Türk aileleri içinde anne-kız ilişkilerinde kuşaklar arası geçişi araştırmıştır. Aslaner Aydın (2016) Türk tüketim toplumunda yeni nesil tüketicileri, Yalçınöz (2011) Türkiye'deki babaları, Önol (2013) büyükanne ve torun ilişkilerini ele almıştır.

süregelen bilgi ve deneyim aktarımı, insanın tarihsel serüvenini anlamlandırmasına katkı sağlar. Bu sebepledir ki, kuşak zinciri, geçmişten bugüne uzanan ve geleceğe de işaret eden bir akış olarak tasvir edilir. Bireyler, kendi zamanlarında yaşamaya ve topluma katkıda bulunmaya devam ederken, kuşaklar arasında sürekli bir değişim ve dönüşüm meydana gelir. Bu sürekli değişim ve dönüşüm, kuşaklar arasında aktarılan kültürel bilgi mirasını oluşturur. Geçmiş kuşakların deneyimleri, şifahi veya yazılı biçimde aktarılarak kültürün yeniden üretim sürecine katkıda bulunur. Bu süreçte iletişimde ortaya çıkan fikir ayrılıkları riski olsa da yaşama evreni esas özellikleriyle korunaklı bir hüviyete sahiptir. Kuşaklar hem bireysel yaşam öykülerini hem de kolektif yaşam biçimlerini aktararak gelecek kuşakların genelleştirilmiş eylem yeteneklerini elde etmelerine olanak sağlar. Bu şekilde, zaman ve mekan bağlamında kuşaklar arasında sürekli bir devamlılık ve bilgi aktarımı gerçekleşir, insanların tarihsel serüveni kuşaklar zinciri boyunca ilerler ve sürekli yeni anlamlar kazanır (Dereli, 2022). Twenge (2009), bireylerin içerisinde doğdukları zamanın, yani ait oldukları kuşak gruplarının kültürü belirlediğini ifade etmektedir. Ona göre bu kültürün içerisinde dünyada meydana gelen olay ve gelişmeler, toplumsal meseleler, ekonomik gerçekler, davranış kuralları ve hayata bakış açıları vardır. Bu yüzden önemli tarihsel olaylar ve koşullar farklı kuşak gruplarını farklı şekilde etkiler. Bu nedenle bir kuşak grubunu anlamak için o kuşak grubunun içine doğmuş olduğu dönemin şartlarını bilmek gerektiği gibi "öncül kuşakların yaşadıkları zamanın ruhunu da okumak gerekir" (Kuran, 2020: 19). Zamanın ruhunu okumak bir döneme hâkim olan düşünme ve hissetme tarzıyla ilişkilidir. Yani zamanın ruhu, bir dönemin zihniyetidir. Zamanın ruhunu zihniyet üzerinden okumak ise öncül kuşakların yaşadıkları dönemin şartlarına göre belirli bir tarzda düşünme, olgu ve olayları algılama biçimlerini keşfetmekle mümkün gözükmektedir.

Kuşakları şekillendiren toplumsal koşullardan, kuşak kavramına yüklenen epistemolojik ayrımlara kadar birçok nüans ortaya çıkmaktadır. Ancak kuşak olgusunu sosyolojik bir çerçeveyle ve kapsamlı bir bakış açısıyla ele almak istendiğinde, iki temel kategori öne çıkmaktadır: kuşak etkisi ve dönem etkisi. Bu iki kategori, hem kuşak olgusunun ortaya çıkmasında hem de kuşaklar arasındaki farklılıkların şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Kuşak etkisi, aynı dönemde dünyaya

gelmiş bireylerin çocukluk, ergenlik, evlilik ve iş yaşamı gibi toplumsal süreçlerde benzer özellikler sergilemelerini ifade eder ve bu nitelikler, diğer kuşaklarla karşılaştırıldığında farklılık gösterebilir. Dönem etkisi ise ortak tarihi deneyimleyen toplum üyelerinin paylaştıkları konfor ve karşılaştıkları zorluklara işaret etmektedir (Nacak, 2019: 14). Howe ve Strauss'un (1991) oluşturdukları kuşak döngüsü zamanın ruhu çerçevesini anlamak adına önemlidir. Howe ve Strauss'a göre (1991) kuşaklar her dört döngüde bir başa dönerek yeniden döngü oluşumunu sağlar. Buna göre ilk kuşak uyanış, ikinci kuşak yükseliş, üçüncü kuşak çözülme ve son kuşak krizi temsil etmekte olup bir sonraki kuşak döngüsel olarak yine uyanış kuşağı olacaktır. Kuşakların birbirini takip eden bu yapısı gelecek kuşakların nasıl bir zihniyete, nasıl bir bilme tarzına sahip olacakları hakkında ipuçları vermektedir. Birinci döngü olan uyanışta, hem toplumsal düzenin varlığı hem de bu düzene karşı insanların talepleri yüksektir. Kurumsal yapılar güçlüdür ve bireysellik bu döngüde zayıftır. İkinci döngü olan yükselişte toplumsal düzenin varlığı yüksektir ancak insanların bu düzene karşı talepleri düşük seviyededir. Bu döngü özerkliğin arttığı, kurumların eleştirildiği ve bireyselleşmenin güçlendiği evredir. Üçüncü döngü çözülmedir ve bu döngüde hem sosyal düzen hem de düzene ilişkin talep düşüktür. Kurumlara olan inanç zayıflarken toplumsal kargaşa geniş alanlara yayılır. Son döngü ise kriz döngüsüdür. Bu döngü de sosyal düzenin varlığı azalırken düzene ilişkin talepte artış vardır. Her bir döngü ortalama yirmi ya da yirmi beş yıllık bir zamanla sınırlıdır ve yaklaşık seksen ile yüz yıllık bir sürede döngü tekrarını yaratır. Böylelikle kriz döngüsü daha sonra yerini yine birinci döngü olan uyanışa bırakmaktadır. Kuşaklar üzerinden izah edecek olursak Sessiz Kuşak-Uyanış, Bebek Patlaması Kuşağı-Yükseliş, X kuşağı-Çözülme, Y Kuşağı-Kriz ve Z kuşağı-Sessiz Kuşağın tekrarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sessiz kuşak (1925-1945) dünyada 1914-1918 yılları arasında I. Dünya savaşına katılan kayıp kuşağın çocuklarıdır. Literatürde gazete kuşağı, cumhuriyet kuşağı, geleneksel kuşak, savaş kuşağı gibi çeşitli tanımlamalarda adlandırılan bu kuşak yaygın olarak Howe ve Strauss (1991)'un tanımlamasıyla daha çok sessiz kuşak olarak bilinmektedir. Bu kuşağı nitelendirmek için kullanılan sessiz kuşak tanımlaması ise tesadüfi değildir. Sessiz kuşağın içerisine doğduğu zaman diliminde dünya savaşları deneyimlendiği gibi savaşın etkileri ile ekonomik sıkıntı ve yoksulluklarda beraberinde tecrübe edilmiştir. Bu nedenle bu kuşağın çocukları, diğer kuşaklarla kıyaslandığında

çocukluklarını sıkıntı ve yokluk içerisinde geçiren bir kuşak olmuştur. Sessiz kuşağın ilk dalgası savaş dönemini bir şekilde deneyimlediği için kuşağın ikinci dalgası için sürekli tekrarlanan sözlerden birisi kahramanlık olmuştur (Strauss & Howe, 1991: 281). Yakınlarını savaş yüzünden kaybeden sessiz kuşak gelecek diğer kuşaklara göre daha vatansever bir karaktere sahip olarak tanımlanmıştır. Vatansever ve fedakâr olduğu kadar aile yaşamına önem vermiş (Schewe & Noble, 2000: 134), daha çok kuşakları ve akrabalarıyla birincil ilişkileri sürdürmüştür (Letho vd., 2006: 239). Hane içerisinde korumacı bir tutum sergilemiş, çocuklarının bağımsızlığını ya da macera arayışı içerisinde olmasını istememiş, değerlerine sahip çıkan bir kuşak olmuştur (Strauss & Howe 1991). Sessiz kuşağın karakterinin şekillenmesinde büyük buhran ve savaşlar önemli bir rol aldığı için bu kuşağın insanları diğer kuşaklarla karşılaştırıldığında daha temkinli, daha tutumlu bir yapıya sahip olmuştur (Peterson 1994). Sessiz Kuşak bireysel olarak sivrilmek yerine sistemin içerisinde olmayı istemiştir. İçine kapanık, temkinli, kendisinden önce gelen diğer kuşakların aksine hayal gücünden yoksun, ilgisiz, macerasız ve sessiz olmuştur (Strauss & Howe 1991: 279). Ahlaki olarak kurallara ve otoriteye saygılı, çalışma yaşamında daha çok çalışan, kanaat eden, doyumu erteleyen, işine sadık olarak nitelendirilmişlerdir (Kyles, 2005; Zemke, vd., 2000). Ataları olan G.I kuşağı ve Kayıp Kuşak tarafından aşırı korumacı bir tutumla ne yapıp ne yapmayacakları konusunda kesin ve net şekilde uyarılmışlardır (Strauss & Howe 1991: 286).

Savaşlar ya da buhranlara rağmen doğum oranlarının en düşük seviyede olması nedeniyle Carlson (2008) bu kuşağı "Şanslı Azınlık" olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu şanslı azınlık daha az nüfusa sahip olduğu için daha çok ilgi görecek ve hem eğitim hayatında hem iş yaşamında daha avantajlı olacaktı. Sessiz kuşağa ilişkin yapılan bu karakteristik tanımlamalar daha ziyade Amerika ve Avrupa toplumunun özelliklerini yansıtmaktadır. Bu durumda söz konusu kuşak tasnifinin Türkiye toplumundaki karşılığının ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Sessiz kuşağın Türkiye'deki karşılığı (özellikle ilk dalga için) geçmişi ile kesin sınırların oluşturulduğu, siyasi ve kültürel kopuşların yaşandığı yılları deneyimleyen bir kuşak olmasıdır. Bu kuşak yeni bir rejimin ilk çocukları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. 1946-1964 Kuşağı: Baby Boomer

Demografi ile ilişkili olarak II. Dünya Savaşı sonrasında azalan nüfusun sanayide iş gücüne olan ihtiyacı karşılayabilmesi hem de mevcut şartların düzelmesine bağlı olarak dünyada nüfus hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Literatürde daha çok Bebek Patlaması olarak tanımlanan bu kuşak grubu daha çok II. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerde görülen hızlı nüfus artışına bağlı olarak adlandırılmaktadır. 1946-1964 kuşağını, bir önceki kuşak olan sessiz kuşaktan farklı kılan özellikler aile ve siyaset gibi kurumlara olan yaklaşımlarıdır. Bu farklılık ilk olarak aile kurumunda görülmektedir. Kuşağın ilk dalgası, evlilik ve aile kurumu etrafında şekillenirken (Leach vd., 2008), ikinci dalgada geleneksel aile yapısının yeniden tanımlandığı, aile içi ilişki ve rollerin değişmeye başladığı, boşanma oranlarında yükselişlerin görülmesi (Kyles, 2005: 54) ile aile kurumunun bir değişim sürecine tabi olduğu şeklinde okumak mümkündür. Bir diğer dönüşüm ise geleneklere, siyasi otoritelere olan yaklaşımlardır. Bu kuşak geleneklere başkaldıran, siyasi otorite ile çatışan ve kendi değerlerini çevrelerine benimsetmek için çaba gösteren bireyler olarak ele alınmaktadır (Karahasan, 2018: 25). Kurumsal yapıların güçlü, bireyselliğin zayıf olduğu ve hem toplumsal düzenin varlığı hem de bu düzene karşı insanların taleplerinin yüksek olduğu sessiz kuşak yerini artık otoriteyi sorgulayan ve statükoya meydan okumaktan çekinmeyen, özerkliğin arttığı, kurumların eleştirildiği ve bireyselleşmenin güçlendiği evreye bırakmıştır. Klasik kuşak sosyolojisi tartışmaları bağlamında konuya bakıldığında bu dönem Türkiyede farklı bir konuma sahiptir. Türkiye hem II. Dünya Savaşı'na katılmamış, hem de patlama olarak nitelendirilebilecek bir nüfus artışına şahitlik etmemiştir. Türkiye'de bu kuşağın karşılığı daha çok 68 kuşağı ya da radyo kuşağı olarak karşılık bulmaktadır. Bu dönem Türkiye için çeşitli siyasal çalkantıların ve askeri olayların yaşandığı bir dönemdir. Yirmi yedi yıllık bir iktidarın ardından muhalefetin hükümete karşı kazandığı zafer, sorgulayan bireylerin seslerinin çıkmasına neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçimlerinde yerini Demokrat Parti'ye bırakmasıyla modernleşmenin bir boyutu olan ulus devlet anlayışı kurumsallaşmıştır. Modernleşme sürecinin bir devamı olan bu dönemde daha önceki modernleşme sürecine tepki duyanların talepleri göz ardı edilmemiştir (Tekeli, 2013: 31). Hiç şüphesiz modernleşme sürecine verilen tepkilerin

başında ibadetlerin Türkçeleştirilmesi gelmektedir. Daha önceki dönemin komitesinde ibadet dilinin Türkçe olması maddesi bu dönemde bir geçerlilik bulamamış ve DP ezanın Arapça okunmasına izin vermiştir (Karpat, 2012: 495). Okullarda daha önceleri verilmeyen dini eğitim, 1949 yılında cumartesi günleri öğleden sonra iki saatlik bir ders olarak konulmuş ve çocukların bu dersi alabilmesinin tek şartı ebeveynlerinin özel olarak talepte bulunması şeklinde olmuştur. Çoğunluğun, din dersini talep etmesiyle birlikte Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın oluşturduğu komite İslam'ın modernleştirilmiş bir versiyonunu yansıtacak şekilde ders kitabı hazırlamıştır. Tüm bu gelişmeler sonrasında gönüllü olan din eğitimi zorunlu hale getirilmiş ve artık ebeveynler çocuklarının din eğitimi alması adına talepte bulunmaları zorunlu bir koşul sayılmıştır (Lewis, 2011: 564). Tek parti yönetimi döneminde ulus-inşa sürecinde bir propaganda aracı olarak kullanılan radyo, DP döneminde de aynı işlevini sürdürmüş ve 1950'lerde radyolarda dini programlar başlamıştır. DP daha önceki rejimde otoritesini sınırladığı dinin etki alanını genişletmesi nedeniyle kendilerini Atatürkçü olarak tanımlayan gençler için şeriatçı ve laiklik düşmanı olarak suçlanmıştır. Bu nedenle başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde farklı nedenlere bağlı olarak karşılığını bulan öğrenci hareketleri Türkiye'yi etkisi altına almış ve bu dönemin öğrencileri sağ ve sol olarak kutuplaşmıştır. Bu dönemi şekillendirmesi adına Marshall yardımlarının bireyler üzerindeki yansımasını da ele almak önemlidir. Marshall yardımlarıyla birlikte Türk halkına dayatılan Amerikan rüyası kısa sürede meyvelerini vermiştir. 1950'lerde yeme-içme, konaklama, giyecek, eğlence ve boş vakitleri değerlendirme konusunda değişimler gözlenmiştir. Hedef kitlesi kadınlar olan tematik dergilerde nasıl iyi bir anne, nasıl bir aşçı, nasıl bir kadın olunacağı öğretilirken diğer yandan modern ailenin yaratılması konusunda bir rehber niteliği göstermiştir (Çakır, Kazkondu & Aydilek, 2020). Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde Baby Boomer kuşağı, Türkiye'nin modernleşme sürecinde deneyimlemiş olduğu toplumsal ve kültürel dönüşümlerin yanı sıra kuşaklar arası farklılıkların ve çatışmaların belirginleştiği bir dönemin içinde yer edinmiştir.

Günümüz itibariyle 60 ila 78 yaşları arasında bulunan bu kuşak sonraki kuşaklara göre yaşlanma ve ölümle daha yakından yüzleşmektedir. Yaşlanmanın getirdiği biyolojik ve sosyal değişiklikler bu kuşak için hem bireysel hem de toplumsal

düzeyde önemli etkiler yaratmaktadır. İlerleyen yaşlarıyla birlikte, yaşlanma sürecini kabullenme ve bu süreci anlamlandırma konusunda önemli bir döneme giren Baby Boomer için artan sağlık sorunları ve hareketleri kısıtlayan fiziksel kapasitelerle mücadele etmek yeni dönemin en merkezi konularını oluşturmaktadır. Yaşlılıkla birlikte emeklilik dönemine girmiş, çalışma hayatından emeklilik hayatına geçiş yapmış, sosyalleşme ortamı daralmıştır. Bu süreçte emekli olmanın getirdiği yeni rutinlere ve yaşam tarzına uyum sağlama çabası söz konusu olduğu gibi sosyal rollerde değişiklikler de beraberinde gelmektedir. Baby Boomer kuşağının yaşlanma sürecinde en çok karşılaştığı zorluklardan biri eş veya yakın arkadaşlarının ölümüyle başa çıkmaktır. Genellikle ölümleri diğer kuşaklara göre daha çok deneyimlemeleri nedeniyle yalnızlıkları ya da bir gün yalnızlaşacakları kaygısı vardır. Bu bağlamda Baby Boomer kuşağının ölüm ve hastalıklarla olan ilişkisi yalnızlık ve sosyal izolasyon risklerini de beraberinde getirmektedir.

2.3. 1965-1979 Kuşağı: X Kuşağı

1965-1979 yılları arasında doğan X Kuşağı, hem toplumsal sorumluluk bilinci taşıyan hem de bireysel başarıyı önemseyen bir nesil olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşmenin başlangıç aşamalarında yetişmiş olmaları, bu kuşağın dünya çapında ortak kültürel deneyimlere maruz kalmasına ve farklı coğrafyalarda benzer değerler ve yaşam tarzları geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Teknolojiye zorunlu adaptasyonları ve küresel iletişim ağlarının ilk kullanıcıları olmaları, X Kuşağını önceki nesillerden farklılaştıran önemli özellikler arasında yer almaktadır. X Kuşağı geleneksel değerlerin hem savunucusu hem de taşıyıcısı olduğu kadar televizyon yayıncılığının dünya sahnesinde yer almasıyla birlikte farklı kültürler ve yaşam biçimlerinin etkisinde de kalmışlardır. Bu jenerasyonun, yerel kimliklerle küresel düşünce biçimlerini harmanlama yeteneği, onların toplumsal ve kültürel yapılar üzerindeki etkisini derinleştirmiş ve toplumcu, idealist bir jenerasyon olarak resmedilen bu kuşak ilk küresel jenerasyon olmuştur (Tuncer, 2016). Bu kuşak, keskin politik görüşler ve eylemlerle kendini ifade eden, özgün bir giyim tarzı ve sert müzik türleri ile punk gibi alternatif yaşam biçimlerini benimseyen bireylerden oluştuğu ifade edilmektedir. X Kuşağı, sosyal statü, maddi kazanç ve geniş sosyal ağlarla varoluşunu

anlamlandırma eğilimindedir. İş yaşamında sadakatle tanınan bu kuşak, kanaat duygusu yüksek, aynı işte uzun yıllar çalışan bireyler olarak öne çıkmaktadır (Coupland, 1989). Ancak, bir önceki nesle kıyasla, daha iyi bir gelecek arayışında olup fırsatları değerlendirme konusunda da dikkatli davranmışlardır. Teknolojik devrime tanıklık eden X Kuşağı, zorunlu olarak teknoloji kullanımını benimsemiş, bu süreçte özellikle kadınlar, iş yaşamına geri dönerek kariyer hedefleri doğrultusunda ilerlemeye başlamış ve bu nedenle az çocuk sahibi olmayı tercih etmişlerdir (Başol ve Aydın, 2014). Howe ve Strauss'un kuşak döngüsü ile ilişkilendirildiğinde bu kuşak döngünün çözülme evresini temsil etmektedir. Çözülme evresini temsil eden bu kuşağın hem sosyal düzene hem de düzene ilişkin talepleri düşüktür. Bir önceki kuşakta otoriteye başkaldıran duruş bu kuşakta tekrar yerini saygıya bırakmıştır.

Türkiye'de bu dönem bir önceki kuşağın başrolde olduğu çalkantılı bir dönem yaşanmıştır. Çalkantılar, dünyada ve Türkiye'de küresel çapta gençlik hareketlerinin yaşandığı yıllara denk gelmektedir ve kapitalizm, sosyalizm, komünizm ve faşizm gibi terimler ile sağ-sol ideolojik ayrımlar ve üniversite olayları bu dönemde yaşanmıştır (Demirtürk, 2015: 157). Bu nedenle bir önceki kuşağın dönemi çalkantılı bir şekilde tecrübe etmesi X kuşağının baskın değerinin siyaset olmamasına neden olarak değerlendirilebilir. Savaş sonrası teknolojik ilerlemeler, okyanus aşırı uçuşlar, dünyanın küçülmesi, antibiyotik ilaçlarla ömrün uzaması, iki askeri darbe ve bir muhtıra bu yılların Türkiye'sinde olan gelişmelerdir (Kazgan, 2013: 68). Bebek patlaması kuşağında başlayan aile içi rollerin değişimini X kuşağı daha belirgin hissetmiştir. Kuşağın anneleri çalışma hayatına dâhil olduğu gibi boşanma oranlarında bir artış yaşanmış, aile içi geçim sıkıntısı, işsiz kalan babalar gibi sorunlar bu kuşakla birlikte daha görünür olmuştur (Karahasan, 2018: 25). Türkiye'de bu yıllarda ilk defa televizyon devreye girmiş ve TRT tarafından tek kanal olarak yayınlar yapılmıştır. Eski kuşakların haberleşmek için kullanmış olduğu mektup gibi yazılı iletişim araçları bu kuşakla birlikte yerlerini telefonlara ve nihayetinde e-postalara bırakmıştır. İletişim ve teknoloji açısından bir önceki kuşaklardan şanslı olsa da kendisinden sonra gelen kuşaklara kıyasla teknolojileri anlama ve kullanma noktasında yetersizlikle mücadele etmek zorunda kalmıştır (Berkup 2014). Çünkü kendisinden sonra gelecek kuşaklar bizzat teknolojinin içine doğarken bu kuşak doğduktan sonra teknoloji ile tanışmıştır.

Günümüzde 45 ila 59 yaşları arasında bulunan X Kuşağı, daha çok kariyerlerinin zirvesinde ya da emekliliğe yakın bir dönemde olup kendi anne ve babalarının yaşlanma ve ölümleriyle karşılaştıkları bir döneme girmiştir. Yeni dönemde X Kuşağı için aile içi roller yeniden tanımlanmakta ve ebeveynleriyle olan ilişkilerinde bir dönüşüm yaşanmaktadır. Yaşlanmanın getirdiği sağlık sorunları X Kuşağı için giderek bir gerçeklik haline gelirken ebeveynlerinin kronik hastalıkları ve bakım ihtiyaçları da yine bu kuşağın hayatında temel bir gündem halindedir. Bu süreç genellikle X Kuşağı bireyler için anne ve babalarının bakımını üstlenme, ihtiyaçlarını karşılama ve ölüm sonrası defin ve ritüellerle ilgilenme gibi son görevleri yerine getirme rollerini içermektedir.

2.4. 1980-1999 Kuşağı: Y Kuşağı

Y Kuşağı, bencil bir kuşak özelliğine sahip oldukları için "Ben" kuşağı olarak da adlandırıldığı gibi (Twenge, 2006: 26) internetin geliştiği yıllar içinde büyüdükleri için de "dijital doğanlar/dijital yerliler" adı da bu kuşağı tanımlamak için kullanılmıştır (Karahasan, 2018: 26, Prensky, 2001). 1980'li yıllarda doğan bu kuşak grubu masaüstü bilgisayarlarla, oyun konsollarıyla ve MP3 çalarlarla büyümüşlerdir. Ergenlik dönemleri internetin ilk yıllarına denk gelmiş ve bu yüzden bu kuşağın yaşamına teknolojik gelişmeler biçim vermiştir (Karahasan, 2018: 26). Teknolojiyi kullanma konusunda X kuşağına göre daha yeteneklidirler (Reevess, 2007: 5). Y kuşağı, haberleri takip etmek için geleneksel iletişim araçları yerine dijital platformları online olarak takip etmektedir. İnternet teknolojini her alanda kullanmaları hem temel düşünce yapılarını değiştirmiş hem de sosyal davranışlarının bastırılmasına neden olmuştur. İnsan-insan etkileşimine dayalı iletişim becerilerinde diğer kuşaklara kıyasla bir gerileme yaşanmıştır. Benzer şekilde akıl yürütmek, eleştirel düşünmek ve entelektüel merak sergilemek gibi kaygılar içerisinde olmamışlardır (Reeves, 2007: 12). İnternet teknolojisi içerisinde olmaları nedeniyle geleneksel değer yargılarına karşı bir anlayışa sahip olmuşlardır (Dziuban vd. 2005: 88). Google gibi arama motorlarını kullanarak elde edilen bilgilerin kalitesinin değerlendirilmesi noktasında zayıf kalmışlardır (Reeves ve Oh, 2008: 11). Ellerinin altındaki dünya sayesinde daha önce tanık olmadıkları şeylere erişme imkânı bulmuşlardır. Daha önceleri televizyon

tarafından filtrelenen aşırı şiddet içerikli görüntüler ya da pornografi, filtrelenmemiş web siteleri sayesinde erişime açık hale gelmiştir (Speer, 2011: 21). Y kuşağı sosyal medya platformlarında görünür olmayı tercih etmektedir. Bu görünür olma hali onlar üzerinde bir beğeni kaygısı yaratmıştır. YouTube ya da Netflix gibi her an her istedikleri izleyebilecekleri mecraları takip etmektedirler (Cook, 2015).

Bu kuşak için alışveriş yapmak, herhangi bir ürünü almak için ona dokunmak değil, internette ürün hakkındaki yorumları okumakla sağlanmaktadır (Karahasan, 2018: 27). Diğer kuşaklarla kıyaslandığında Y kuşağı daha varlıklı ve daha eğitimlidir (Reeves, 2007: 4). Çünkü bu kuşak, anne ve babaları tarafından daha korunaklı bir dünyada yetiştirilmiş, başarmak için üzerlerinde baskı hissetmişlerdir (Karahasan, 2018: 28). Bu kuşağın kadın ve erkeklerinin iş gücünde kariyer hedefli bir yol takip etmeleri nedeniyle kendilerinden bir önce gelen X kuşağından evlilik yaşı ve çocuk sahibi olma konusunda farklılaştığı düşünülmektedir (Reeves, 2007: 9). Ancak bu görüşün arka planı her araştırmacı için kariyer algısı değildir. Twenge (2006), Y kuşağının evlilik ve çocuk sahibi olma konusunda X kuşağından farklı olmasının nedenini ekonomi ile ilişkilendirir. Ona göre Bebek Patlaması kuşağı ya da X kuşağı üyeleri tek bir gelirin dörtte birini konut için kullanılırken bugün iki gelirin neredeyse yarısı konut için kullanılmakta, bu da gençlerin evlilik ve çocuk sahibi olma konusunda tereddüt yaşamalarına neden olmaktadır. Diğer yandan Sungur, Duyar, vd.'nin (2017) yürütmüş oldukları araştırma Y Kuşağının evlilik ve çocuk sahibi olma konularında daha eleştirel ve pragmatik bir yaklaşımla yaklaştığını belirtmektedirler. Y Kuşağı, evliliği geleneksel bir zorunluluk olarak görmek yerine, bireysel özgürlük, kariyer hedefleri ve kişisel gelişim açısından değerlendirmektedir. Romantik ideallerden ziyade, rasyonel beklentilere odaklanmakta ve evlilikteki doyumun azalması durumunda boşanma gibi alternatif yolları daha kolay benimsemektedir. Kariyer odaklı yaşam tarzları ve ekonomik belirsizlikler, bu kuşağın çocuk sahibi olma kararlarını ertelemesine veya daha az sayıda çocuk sahibi olmayı tercih etmesine neden olmaktadır. Özellikle kadınlar arasında, kariyer ve kişisel gelişim önceliklerinin çocuk sahibi olma isteğiyle dengelenmesi gerekliliği, bu tutumun şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'deki Y Kuşağı, küresel bir stereotipe dönüşme eğilimindedir. Bu eğilim, dijitalleşme ve küreselleşmenin etkisiyle hızlanmakta, Y Kuşağının yaşam tarzı, değerleri ve tutumları dünya genelinde benzer bir profile bürünmektedir. Küresel bilgi ve kültür akışı, Türkiye'deki Y Kuşağını da etkilemekte ve onları diğer ülkelerdeki akranlarına daha çok benzemeye yönlendirmektedir. Bu durum, yerel kültürel farklılıkların giderek azalmasına, kuşağın küresel bir norm çerçevesinde şekillenmesine neden olmaktadır.

25 ila 44 yaşlarında olan Y Kuşağı üyeleri ise iş, kariyer, evlilik, çocuk bakımı ile meşgul olduğu bir dönemdedir. Hastalıklar söz konusu olduğunda Y Kuşağı sağlık bilgilerine erişim konusunda interneti ve dijital platformları aktif bir şekilde kullanmaktadır. Sağlık sorunları hakkında bilgi edinmek, semptomları araştırmak ve online doktor randevuları almak gibi konularda interneti kullanmaları sağlık hizmetlerine erişimleri kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte geleneksel sağlık hizmetlerinden uzaklaşarak alternatif tıp ve sağlıklı yaşam trendlerine de ilgi duymaktadır. Bu kuşak için çoğunlukla yaşlanma ve ölüm ile yüzleşme daha uzak bir gelecektedir. Ölüme yönelik anlamlandırmalar konusunda daha rasyonel ve bilgiye dayalı bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim diğer kuşaklarla kıyaslandığında daha genç ve sağlıklı oldukları için ölüm kendileri için bir gündem maddesi değildir. Beklenen ölümler daha çok büyük baba/anne ölümleridir.

2.5. 2000 ve Sonrası: Z Kuşağı

1995'ten sonrasında doğan, doğumuyla birlikte teknolojiyle büyüyen, liseye başlamadan sosyal medya hesaplarına sahip olan ve internet öncesini hatırlamayan bu son kuşak Z kuşağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde internet kuşağı oldukları ya da bireyciliği (individualism) temsil ettikleri için İ-Nesli (Twenge, 2018) adlandırması, Z kuşağını nitelemek için kullanılmaktadır. Z kuşağı diğer kuşak üyelerine göre daha az kardeşle büyüdüğü için bireyciliği temsil ettikleri iddia edilmektedir (Singh, 2014: 60). Bu kuşak, kendisinden önce gelen tüm kuşaklardan oldukça farklıdır ve bu farklılık daha önceki kuşak karşılaştırmalarına nispetle makas gittikçe açılmaktadır. Bu kuşak, davranışlarıyla, boş zamanları değerlendirme biçimleriyle, dini ve manevi hayatı yaşayış biçimleriyle, cinsellikleri ve sosyal politik

faaliyetlere olan mesafeleriyle önceki nesillerden farklılaşmıştır (Twenge, 2018). Z kuşağını diğer kuşaklardan farklılaştıran şeylerden birisi de onların dine karşı yaklaşım biçimleri olmuştur. Garner ve Davis, bu kuşağın gençlerinin içinde yaşadıkları topluluğun dinsel mensubiyetleri sorgusuz sualsiz kabul etme eğilimlerinin azaldığından söz etmektedirler (Gardner & Davis, 2014: 97). Bu kuşağın üyeleri örgütlü dinlere karşı kuşkulu oldukları kadar, diğer kuşaklarda bir tabu olan din değiştirme ya da dinler arası evliliklere karşı daha ılımlı bir duruş sergilemektedirler (Gardner & Davis, 2014:174).

Z kuşağı, Y kuşağından farklı olarak dijital mahremiyetlerine daha fazla önem vermektedir. Çevrimiçi ortamlarda, sosyal medya hesaplarında kimliklerini gizleme ya da sınırlama eğilimleri daha fazladır (Kuran, 2020:36). Sosyal medyada görünür olmaktan ziyade geri planda kalmayı tercih ettikleri gibi YouTube ya da Netflix'in pasif bir izleyicisi olmak yerine platformlar üzerinden canlı yayın yapmayı, buralarda etkinlikler düzenlemeyi tercih etmektedirler (Cook, 2015). Daha önceki kuşakların aynı yaşlarda oynadığı oyunlar bu kuşakta mekan değiştirmiştir. Dışarıda yaşıtları ile oynayacakları oyun, mekan olarak eve dönüşmüş, internetin içerisine hapsolmuştur. Sosyalleşme mekanları sanalizasyona evrilmiş aynı anda hem evde tek başına hem de birçok tanıdığı ya da tanımadığı arkadaşlarıyla beraberdir. Gardner ve Davis (2014), Z kuşağının dijital öncesi yaşıtlarından başka şekillerde iletişim sağladığını ve iletişim kurma biçimleri ile zaman ve mekanın ötesine geçme yeteneklerinin onların nerede, kiminle neler konuşabileceğini değiştirdiğinden söz etmektedir. Yapılan çalışmalar Z kuşağının, her şeyin kendilerine özel olmasını bekledikleri sonucuna varmaktadır. Bu noktada kişiselleştirmeye diğer kuşaklardan daha çok önem vermektedirler. Çevrelerindeki her şeyi kendi istedikleri şekilde seçme ve biçimlendirme çabası içindedirler. Bir işi yapmaları için ikna edilmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda gereksiz olarak gördükleri şeylerden çok çabuk sıkılmaktadırlar (Karahasan, 2018: 32). Büyümek için acele etmeyen, zaman harcamak için telefon kullanan, yan yana etkileşimin azaldığı, güvensiz, dini inançlarda gerileme, çalışmaya yönelik yeni tutumlar, cinsellik, ilişkiler ve çocuk sahibi olma konusunda yeni tutumlar, eşitlik ve ifade özgürlüğü, bağımsız bir siyasi görüş bu kuşağın eğilimleri arasında görülmektedir. Bu kuşak bireyciliği temsil ettiği gibi kutsal tabulara karşı mesafeli bir

duruş sergilemektedirler. Alışverişi parmaklarının ucunda yaşayan bu kuşağın üyeleri, sahip olacakları ürünler hakkında geniş bir araştırma yaparak ürünü almaktadırlar. Spor aktiviteleri onlar için oyun değil sağlıklı yaşam içindir ve oyun sadece cihazların içerisindedir. Y kuşağının metin mesajı şeklinde sağladığı iletişimi bu kuşak ikonlarla, sembollerle, komik resimlerle sağlamaktadırlar. Onlar için en acil ihtiyaç ise ister bir soru, ister bir tweet olsun anında yanıt vermektir (Cook, 2015). Türkiye'deki Z Kuşağının küresel Z Kuşağı ile büyük ölçüde örtüşen özelliklere sahip olması bu kuşağın küresel bir "stereotipe" dönüşme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Küresel bilgi ve kültür akışının hızlanması, bu kuşağın dijital dünya ile iç içe bir yaşam sürmesine neden olmuş, bu da onları dünya genelindeki akranlarına daha fazla benzetmiştir.

Z Kuşağı, ölüm, hastalık ve hayata karşı tutumlarında, kendisinden önceki kuşaklardan belirgin şekilde farklılaşmaktadır. Bu kuşak, teknolojinin içinde doğup büyüdüğü için, yaşamın birçok alanında olduğu gibi ölüm ve hastalık gibi temel insan deneyimlerine de dijital bir lensle bakmaktadır. Z kuşağı, gençlikleri başka bir ifade ile yaşları nedeniyle ölüme en uzak kuşak grubunu temsil etmektedir. Nitekim ölüm daha çok yaşlılık sonucu meydana gelen bir evre olarak algılandığı için bu kuşağın üyelerinin yaşlılık süreci için uzun yılların geçmesi gerekmektedir. Gerçek dünyada karşılaşılan ölümlerden daha çok dijital dünyada ölümle karşılaşan Z Kuşağı fiziki anlamda ölüme en az tanık olan kuşak grubudur. Ölümlerde çoğunlukla tecrid edilmekte ve genellikle ebeveynleri tarafından cenaze ortamlarında bulunmaları kişisel gelişimlerini olumsuz etkileyeceği düşüncesi ile hoş karşılanmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

"*Sosyolojideki en iyi çalışmaların çoğu, istatiksel testler olmaksızın nitel yöntemler kullanılarak yürütülmüştür. Bu, örgütlenme ve topluluk çalışmalarından, yüz yüze etkileşimle ilgili mikro çalışmalara ve dünya sistemine dair makro çalışmalara kadar uzanan araştırma alanları için geçerlidir. Bu çalışmalar, bu konulara zayıf ya da başlangıç düzeyindeki "inceleme" yaklaşımları olarak da görülmemelidir*".

Randall Collins, "Statistics Versus Words"

3.1. Araştırmanın Problemi

Sosyal bilimsel araştırma pratiği toplumsal gerçekliği, insan davranışını, kültürü açıklamaya ve anlamaya çalışır. Açıklama tutumu daha çok pozitivist paradigmaya sahip olanlar tarafından benimsenirken, anlama ise hermeneutik, yorumsamacı paradigmaya sahip olanlar tarafından benimsenir. Anlamacı yorumsamacı paradigma sosyal eyleme vurgu yaparak onu tarihsel ve toplumsallığında anlamaya çalışır. Dolayısıyla bu tür araştırmalarda problem, olgular arasında keşfedilmemiş ya da keşfedilmek üzere olan ilişkileri nedensellik ilişkisi içerisinde anlamaktır (Golafshani, 2003: 598). Bu nedenle her bir araştırma esasında bir amaca hizmet eder ve bu amacın yerine getirilmesi bir problemle başlar. Bu tezin temel problemi de bireylerin ölümü, hayatı ve hastalığı nasıl anlamlandırdıkları, anlam üretiminde vurgulanan temaların neler olduğu ve bu temaların sosyoloji ile nasıl bir ilişkisinin olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Ölüm, hayat ve hastalık bireylerin anlam dünyasının kapılarını aralayan en merkezi olgulardır. Sadece ölümü baz alıp yola çıkmak, yolda hayat ve hastalık hakkında fikir sahibi olmayı mümkün kılar. Keza hastalığa ilişkin anlam üretimi beraberinde hayata ve ölüme ilişkin anlam üretimini de refere eder. Bu nedenle bu üç kavram birbiri ile ilişkili, eklentili ve birbirini besleyici niteliktedir. Sosyoloji disiplini çerçevesinde ölüme, hayata ve hastalığa ilişkin söylemler, toplumlara ve zamana göre değiştiği gibi aynı toplum içerisindeki bireylere göre de değişmektedir. Her bireyin bu olgulara ilişkin yaklaşımı ve onları tanımlama biçimi diğer bireylerden farklı olduğu gibi her kuşağın yaklaşımı ve anlam üretmesi diğer kuşaktan farklıdır. Farklılıklar hem bireysel düzlemde hem de kuşaklar boyutunda görülebilir ancak yine de onları belirli bir temelde buluşturan ortak kabuller

söz konusudur. Bu bağlamda araştırmanın konusu ölümü, hayatı ve hastalığı kuşakların yaşam dünyaları çerçevesinde analitik bir incelemeye tabi tutmaktadır.

Araştırmayı kuşaklar boyutunda analiz ederek bir kuşağı diğer kuşaktan ayıran ya da benzerliğini ortaya koyan ortak kabullerin keşfedilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçeveden hareket ederek aşağıda yer alan sorular araştırma sürecine ilişkin alt problemleri anlamamız noktasında önemlidir.

- Kuşaklar ölümü, hayatı ve hastalığı nasıl tanımlamaktadır?
- Bu tanımlamalarda değişen ve değişmeyen sabitler nelerdir?
- Bu tanımlamalara ilişkin sübjektif yansımalar nelerdir?
- Bu subjektif yansımalar ve temaların esasları nelerdir?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, ölüme, hayata ve hastalığa ilişkin kuşakların nasıl anlam ürettikleri ve anlam üretiminde hangi kuşakların neleri referans aldığı gibi doğrudan bireyin anlam dünyasından hareket ettiği için nitel araştırma yöntemi ile modellendirilmiştir. Nitel araştırmalar daha çok insanların toplumsal dünyayı nasıl algıladıklarını, deneyimlediklerini, yorumladıklarını ve ürettiklerini anlamaya çalışmaktadır. Anlam üzerine odaklanan araştırmada derinlemesine bilgi ihtiyacı söz konusudur. Bu bağlamda bahse konu araştırma için en doğru ve güvenilir verinin nitel yöntem ile elde edileceği ortadadır. Nitekim nitel araştırmalar, olayları ve olguları açıklamaktan ziyade anlamacı yöntemle hareket ederek katılımcıların tecrübe ettikleri alandan veri toplar ve araştırmacı, katılımcılarla doğrudan konuşarak bilgi elde eder (Creswell, 2014: 45-47). Nitel araştırmalar insanların ve kültürlerin ayrıntılı, derinlemesine tanımını yaparken insanların gerçekliğe yükledikleri anlamları, olayları, süreçleri ve anlayışları gözler önüne serer. Bu sebepledir ki, nitel araştırma yöntemi tümevarımsal düşünme pratiğini benimser ve araştırmacı olayların, bağlamların dilini kullanır, olayları bağlamları içerisinde inceler. Sorunları, içerisinde oluşup geliştiği değerler sisteminden yalıtarak analiz etmek yerine durumlara egemen olan ilişkiler ağını kendi doğal ortamında yorumlama ve anlamını ortaya çıkarmaya çalışır (Neuman, 2012:

224). Bu yüzden epistemolojik olarak özneden hareket eden araştırmada önemli olan katılımcıların herhangi bir sorun ya da konu hakkındaki yorumudur. Bu yüzden tek bir doğru, tek bir gerçek yoktur, zaten önemli olan tek bir doğru düşüncesi de değildir. Bu nedenle her bireyin anlam dünyası kıymetlidir.

Nitel araştırmalar çevreye, sürece ve algılara ilişkin veriler elde eder. Çevreyle ilgili veriler araştırmanın yer aldığı sosyal, psikolojik, kültürel ve demografik özelliklerle ilişkilidir. Bu tür veriler sürece ve algılara ilişkin verilerin temelini oluşturur ve karşılaştırma yapma olanağı tanır. Süreç ile ilgili veriler ise araştırma sürecinde neler olup bittiği ve bu olanların araştırma grubunu nasıl etkilediğine ilişkindir. Son olarak algılara yönelik veriler ise araştırma grubuna dahil olan bireylerin süreç hakkında düşünceleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 40). Araştırmanın problemi ve amacı doğrultusunda ölüme, hayata ve hastalığa ilişkin kuşaklardan elde edilen bilgi ihtiyacının karşılanmasında çevre-süreç-algı ilişkisi kıymetlidir. Zira bireylerin bu üç olgu üzerinde inşa ettikleri anlamlar katılımcıların içerisinde yer aldıkları sosyal, psikolojik, kültürel çevre ile ilişkilidir.

Araştırmanın teorik kısmında ölüm ve hastalık olguları tartışılmış, genel olarak herhangi bir kuramdan yola çıkılmamıştır. Toplanan verilerden yola çıkarak, önceden bilinmeyen birtakım sonuçların birbiri ile ilişkisi açıklanarak modellendirilmiştir. Bu da araştırmacının esnek olmasını, toplanan verilere göre araştırma sürecini yeniden biçimlendirmesini ve gerek araştırma desenini oluşturmasında gerekse de toplanan verilerin analizinde tümevarımsal yaklaşımı izlemesine imkan sağlamıştır. Hayata ilişkin teorik tartışmalara yer verilmemiş, katılımcıların ifadeleri neticesinde hayata ilişkin soruların da sorulması gerektiğine karar verilmiştir. Bu nedenle ölümün, hayatın ve hastalığın birbiri sıra konuşulması gereken konular olduğu değerlendirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Deseni

Ölüm, hayat ve hastalık multidisipliner bir alanın olduğu kadar aynı zamanda yöntem ve yaklaşımlar ile sosyolojinin bir alt disiplinidir. Ölümün sosyolojisini yapmak hayatın, hastalığın ya da sağlığın sosyolojisini yapmayı gerekli kılar. İnsanın sonlu bir varlık olması, bedenin ölmesi ya da bir gün ölecek olması fenomenolojik

sosyoloji yapmayı gerektirir. Fenomenolojik araştırmalar keşfetmeye odaklı araştırmalardır. Bireylerin bir fenomenle ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamlarını keşfederek fenomeni deneyimleyen ya da maruz kalan tüm katılımcıların ortak özelliklerinin tanımlanmasına odaklanır (Creswell, 2021: 79). Bireysel ve toplumsal hayat için bu deneyimler önemlidir. Bu yüzden hastalıklara ve ölüme bakış, zamana ve kültüre göre değişmekle beraber algı ve deneyimler kültürel ve biyolojik olan arasında sürekli bir etkileşimin sonucudur (Kara, 2009: 53). Ölüme, hayata ve hastalığa ilişkin anlam üretiminin kuşaklar arasında nasıl üretildiği, nasıl sürdürüldüğü ya da nasıl aktarıldığı noktasında fenomenolojik desen yol gösterici bir kılavuz olarak tercih edilmiştir. Fenomenoloji Edmund Husserl tarafından geliştirilen ve insan bilinci ile insanların içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimlerini araştıran felsefi bir teoridir. Alfred Schutz, Husserl'den aldığı fenomenolojiyi yaşantı dünyasının temeline indirerek toplumun araştırılmasına uygulamış ve özelde sosyal dünyanın insanları gündelik temelde bir arada nasıl tuttuğunu analiz etmiştir. Schutz'a göre (1967) gündelik sosyal düzende üç anahtar unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar sağduyusal bilgi, tipleştirme ve karşılıklıktır. Sağduyusal bilgi içinde bulunulan toplumda nasıl yorumlar yapılacağı ya da nasıl davranılacağı konusunda ortak bilgi stoklarıdır. Bilgi stokları içerisinde inşa edilen nesneler ve denetimleri ortak sınıflandırma biçimleri ise tipleştirmeler olarak karşılık bulmaktadır. Son olarak karşılıklılık ise bir diğerinin dünyayı bizim gibi görmesini sağlayan ortak kabullerdir. Schutz'a göre bu üç unsur gündelik hayatın görünür düzenini yaratır, genel kabuller sosyalleşme ile öğrenilir ve gerektiğinde onlara ilişkin algılar değiştirilir. Bu nedenle fenomenolojik yaklaşımla ölüme, hayata ve hastalığa ilişkin hangi kavramların nasıl inşa edildiği ve bu kavramların hangi süreçlerden geçtiğini açığa çıkarma gayreti bulunmaktadır. Ölümün, hayatın ve hastalığın kabulü ve bu kabulün kuşaklar arasında hangi koşullarda ne şekilde kabul edildiğinin ortaya çıkarılması fenomenolojik desenle mümkün gözükmektedir. Bu üç kavramın bireysel düzlemi aşıp nasıl toplumsala mal olduğu ya da içinde yer alınan kültüre ya da topluma göre farklı şekillenen ölümün, hayatın ve hastalığın birey tarafından nasıl kabul edildiği ve gündelik hayatın görünür düzeninin nasıl sağlandığı fenomenolojik desenle açığa çıkarılmıştır.

3.4. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri

Nitel araştırmalarda genel olarak çevre, süreç ve algılarla ilgili veriler toplanır. Bu üç tür verilerin toplanması ise gözlem, görüşme ve yazılı materyallerin kullanılması ile sağlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Bu araştırmada da nitel veri toplama tekniklerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların araştırma konusu hakkında bilgi, duygu ve düşüncelerini aktif olarak açıkladığı veri toplama tekniği görüşme olarak adlandırılmaktadır. Görüşmenin amacı katılımcıların iç dünyalarına inerek onların bakış açılarının yansıtılmasıdır. Görüşmede önemli olan araştırılan konu hakkında bireylerin yaşanmışlıkları, farklı deneyimleri, tutumları, düşünceleri, yorumları, zihinsel algıları ve tepkileri gibi gözlenemeyen bilgilere ulaşılmasına olanak sağlanmasıdır (Bengtsson, 2016; Seidman; 2006). Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşmesi şeklinde farklı görüşme teknikleri bulunmakla birlikte her bir görüşme tekniği farklı içeriklere sahiptir. Çalışmanın amacı doğrultusunda sistematik hareket edilmiş ve verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmada sorulacak tüm soruların önceden kağıda dökülerek katılımcılara tek tek sorulduğu görüşme tarzıdır (Merriam & Tisdell, 2016: 125). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılma nedeni ise önceden araştırmacı tarafından belirlenen sorulara ek olarak görüşme esnasında katılımcının verdiği cevaplar doğrultusunda yeni sorular üretebilmeyi mümkün kılmasıdır (Galleta, 2013: 77). Bu nedenle görüşme öncesinde sorular standartlaştırılmış, cevaplar için seçenekler sunulmamış ve görüşmeler sırasında katılımcıların cevaplarına göre derinlemesine bilgi elde etmek adına yeni sorular eklenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu olabildiğince esnek, araştırmanın çözümüne odaklanan ve gereksiz ayrıntılardan kaçınan sorularla oluşturulmuştur. İlk olarak sorular üzerine çalışılmış ve ardından var olan taslak ile pilot çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Her kuşak grubunu temsil eden yaş grubuna ait toplam 8 katılımcı ile pilot görüşmeler sağlanmış ve soruların anlaşılır olup olmadığı bu katılımcılar ile teyit edilmiştir. Soruların yönlendirici ifadeler taşıyıp taşımadığına dikkat edilmiş ve mevcut taslak üzerinden soru formuna son hali verilmiştir. Katılımcıların konudan sapmaları ya da yeterli düzeyde konuyu detaylandırmadığı durumlarda konunun farklı boyutlarına yönelik keşfedici sorular yöneltilmiştir. Tanıtıcı sorular sonrasında konu

ile ilgili detaylı bilgi elde etmek için takip ve sondaj soruları yöneltilmiş bazı durumlarda katılımcıların söyledikleri cümleler yeniden kendilerine yöneltilerek "*bunu mu demek istediniz*?" şeklinde geri dönüşler alınmıştır.

Görüşmeler bireylerle genel olarak katılımcıların evlerinde ya da iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Başka illerde ikamet eden bireylerle online olarak yapılmıştır. Görüşme öncesinde her bir katılımcıya araştırmanın amacı ve kapsamı açıklanmış ve bu görüşmenin sadece bilimsel amaçlarla gerçekleştirildiği konusunda bilgi verilmiştir. En uzun görüşme 4 saat 15 dakika, en kısa görüşme 38 dakika sürmüştür. Katılımcıların izni dahilinde ses kaydı alınmış ve izni olmayan katılımcıların verileri anlık olarak not alma şeklinde kaydedilmiştir. Ses kaydına müsade etmeyen katılımcıların verileri ise görüşme sonrasında düzenlenmiş, verilerin kaybına izin verilmemiştir. Katılımcılara kayıtların sadece araştırmacı tarafından transkripte edileceği ve katılımcıların kimliğine ilişkin herhangi bir verinin sunulmayacağı belirtilmiştir. Katılımcıların gizliliği esas alınarak takma ad tekniği kullanılmış, gerçek isimleri çalışmaya dahil edilmemiştir.

3.5. Katılımcı Grubu

Pozitivist yaklaşımlarda bilimin temel dayanağı gözlenebilir olgulardır ve bilim insanından beklenen tutum, bu tutumu temellendiren nesnelliğin var olduğunu ispatlamasıdır. Ancak anlamacı yorumsamacı yaklaşımı referans alan araştırmalar için temel kaygılar tanımlamak, açıklamak, denetlemek ya da test etmek değildir. Bu nedenle bahsi geçen araştırmaya kaynaklık eden katılımcıların tercihi basit rastlantısal bir şekilde belirlenmemiştir. Nitel araştırmalarda rastlantısallık mantığı nadiren kullanılır ve (Mason, 1996: 83) araştırma sosyal gerçekliği genellemelere varmak amacıyla incelemez (Patton: 2014). Bu nedenle katılımcıların tercihi araştırma probleminin temel olguları hakkında deneyimleri olan bireylerin tercih edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın temel olguları ölüm, hayat ve hastalıktır. Modern dünya içerisinde hayatın belirli bir rutinde sürdürülmesi onun üzerine anlam üretilmesini mümkün kılmamaktadır. Hayata ilişkin anlam üretiminin en yoğun yaşandığı dönem ise hayrete düştüğü anda gerçekleşmektedir. Bu hayret durumu ise modern dönem insanı için ölüm ve hastalık dönemleridir. Ölüm, bireylerin bizzat deneyim ettikleri bir

olgu değildir. Ölüm, sınırlı bir dünya hayatı içerisinde bir gün deneyim edilecek bir olgudur ve modern dünya bu gerçekliği gün yüzünde tutmak yerine arka plana itmektedir. Hastalık ise türüne, sürecine ya da tedavi sürecine göre yine insanın hayat hakkında düşünmesine imkan tanıyan bir yapıya sahiptir. Gribal enfeksiyon neticesinde üretilen anlam kanser hastalığının üretmiş olduğu anlamdan farklıdır. Bu nedenle genel olarak fenomenolojik araştırmalarda katılımcıların seçim stratejileri oldukça sınırlı aralıktadır. Araştırmanın örneklemi belirlenirken nitel araştırmalarda kullanılan amaçlı örneklem çeşitlerine odaklanılmıştır.

Araştırma kapsamında kartopu örneklem tekniği tercih edilmiştir. Bilindiği üzere bu örnekleme yöntemi "kiminle mülakat yapmalıyım?" sorusu ile başlar ve başka kimlerle görüşme görüşülebileceği sorula sorula ilerlenir (Patton 2014: 237). Bu doğrultuda araştırma sürecinde ölümü ya da hastalığı deneyimleyen bireylerin varlığı araştırılmış ve tavsiye edilen kişiler daha sonra yeni kişiler önermiştir. Böylece hem mesleki olarak ölüm ve hastalıkla ile iç içe olduğu düşünülen gassallar, din görevlileri, adli tıp hekimleri ile teknisyenleri, hastane hekimleri ve hemşireleri hem de çeşitli hastalıklar ya da ölümler deneyimleyen bireylerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kuşaklar özelinden hareket etmesi nedeni ile Z kuşak grubundan 7; Y kuşak grubundan 9; X kuşak ve Baby Boomer kuşak grubundan 8'er katılımcı olmak üzere toplam 32 katılımcı ile uygulanmıştır. Veri kalitesini arttırmak amacıyla belirli zamanlarda aynı katılımcılarla tekrar görüşmeler yapılmış ve daha fazla detaya erişim sağlanmıştır. Veri doyumuna (Faulkner ve Trotter, 2017: 1) ulaşıldığında veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

3.6. Katılımcıların Özellikleri

Tablo 1: *Z Kuşağı Katılımcıların Demografik Bilgileri*

Kod	**Deneyim**
Öznur R., 19 Yaşında, Öğrenci	1. Derece kaybı var
Sena Nur V., 19 Yaşında, Öğrenci	1. Derece kaybı var
Ayşe Betül U., 20 Yaşında, Öğrenci	2. Derece kaybı var
Ozan T., 20 Yaşında Öğrenci	2. Derece kaybı var
Özcan C., 20 Yaşında, Öğrenci	2. Derece kaybı var
Atakan S., 21 Yaşında, Öğrenci	2. Derece kaybı var

Zehra İrem D., 22 Yaşında, Öğrenci	2. Derece kaybı var / Down sendromlu kız kardeşe sahip

Tablo 2: *Y Kuşağı Katılımcıların Demografik Bilgileri*

Kod	**Deneyim**
Şeyda D., 25 Yaşında, Öğrenci	2. Derece kaybı var / Serebral Palsi
Kübra B., 27 Yaşında, Çalışmıyor	2. Derece kaybı var / Beyin tümörüne sahip
Aylin Z., 27 Yaşında, Adli Katip	2. Derece kaybı var
Metehan A., 30 Yaşında, Öğretmen	2. Derece kaybı var
Funda N., 31 Yaşında, Adli Katip	2. Derece kaybı var
Çetin T., 32 Yaşında, Adli Tıp Teknikeri	2. Derece kaybı var
Nermin B., 35 Yaşında, Gassal	1. Derece kaybı var / Plörezi hastalığı
Taner N., 36 Yaşında, Adli Tıp Doktoru	2. Derece kaybı var
Ekrem M., 37 Yaşında, İmam Hatip	2. Derece kaybı var

Tablo 3: *X Kuşağı Katılımcıların Demografik Bilgileri*

Kod	**Deneyim**
Gülay L., 42 Yaşında Adli Katip	1. Derece kaybı var
Veli L., 42 Yaşında, İmam Hatip	1. Derece kaybı var
Aysun S., 44 Yaşında, Aşçı	1. Derece kaybı var / Kanser (Eş)
Oktay T., 47 Yaşında Adli Tıp Doktoru	1. Derece kaybı var
Feride R., 52 Yaşında Emekli Memur	1. Derece kaybı var
Sibel B., 52 Yaşında, Hemşire	1. Derece kaybı var
Rahime R., 54 Yaşında, Emekli Hemşire	1. Derece kaybı var
Cevdet V., 54 Yaşında, Emekli Serbest Meslek	1. Derece kaybı var

Tablo 4: *Baby Boomer Kuşağı Katılımcıların Demografik Bilgileri*

Kod	**Deneyim**
Fatma L., 59 Yaşında, Ev Hanımı	1. Derece kaybı var
Bedriye D., 61 Yaşında, Emekli Esnaf	1. Derece kaybı var
Ayfer F., 64 Yaşında, Emekli Öğretmen	1. Derece kaybı var / Demans (Eş)
Tahir Z., 65 Yaşında, Emekli Öğretmen	1. Derece kaybı var
Zafer F., 65 Yaşında, Emekli Serbest Meslek	1. Derece kaybı var / İntihar (Eş)
Cemile K., 66 Yaşında, Emekli Memur	1. Derece kaybı var
Mehmet R., 72 Yaşında, Emekli Esnaf	1. Derece kaybı var
Tahsin H., 72 Yaşında, Öğretim Üyesi	1. Derece kaybı var

Z Kuşağı katılımcılar genellikle birinci ve ikinci derece kayıplar yaşamış, ayrıca ailelerinde özel gereksinimli bireylere sahip olmanın sorumluluğunu üstlenmiştir. Y Kuşağında özellikle sağlık sorunları (tümör, serebral palsi, plörezi) ve ikinci derece kayıplarla öne çıkmaktadır**.** X Kuşağında birinci derece kayıplar daha

baskın olup, bazı katılımcıların eşlerinin ciddi sağlık sorunları yaşadığı görülmektedir. Baby Boomer Kuşağında ise birinci derece kayıplar belirgin şekilde öne çıkarken, eşlerin sağlık sorunları ve intihar gibi travmatik deneyimlere rastlanmaktadır.

3.7. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bireylerin ölümü, hayatı ve hastalığı nasıl anlamlandırdıkları, anlam üretiminde vurgulanan temaların neler olduğu ve bu temaların sosyoloji disiplini ile nasıl bir ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk sınırlılık kuşaklar özelindedir. Zira kuşakların ölümü, hayatı ve hastalığı nasıl tanımladıkları, kuşaklar arasında değişen ve değişmeyen sabitlerin neler olduğu, bu tanımlamalara ilişkin sübjektif yansımalar ve temaların esaslarının keşfi belirli bir yaş kısıtlamasını getirmektedir. Literatürde yer aldığı şekliyle 1925-1945 arası doğan bireyler Sessiz Kuşak (Silent Generation) olarak isimlendirilmektedir ve bu kuşağın ilk temsilcileri 2024 yılı itibariyle 99 son temsilcileri 79 yaşındadır. Hâlihazırda bu kuşağın temsilcileri diğer kuşaklara oranla daha az temsilciye sahiptir. Ayrıca bu kuşakta yer alan bireylerin büyük bir bölümü başta işitme problemi olmak üzere sağlık sorunları ile karşı karşıya olup işi iletişim sıkıntısı yaşama ya da psikolojik olarak rahatsız etme düşüncesi gibi kaygılar neticesinde bu kuşak ile çalışmalar yürütülmemiştir. 18 yaş altı bireylerle de etik kaygılar neticesinde çalışılmasının uygun olmayacağına karar verilmiş ve katılımcılar 18-77 yaş aralığında olarak belirlenmiştir. Bu nedenle araştırmamıza kaynaklık eden bireyler en az 18 en çok 72 olmuştur.

Araştırmanın kapsamı ise sadece bir bölge ya da yöre özelinden hareket etmek yerine imkan dahilinde farklı il ya da ilçelerde ikamet eden bireyler çalışmaya kaynaklık etmiştir. Araştırmacının Konya il merkezinde ikamet etmesi neticesiyle katılımcıların daha çok Konya il sınırları içerisinde yoğunluk göstermesi beklenen bir sonuç olmakla birlikte başka şehirde ikamet eden ve araştırma sorusu ve amacına hizmet eden katılımcı profillerinin başka illerde olması da çalışmanın onlarla yürütülmesini engellememiştir. Sadece araştırmacı ile katılımcı arasında mesafeler söz konusu olduğunda görüşmeler çevrimiçi olarak yürütülmüş ve bu görüşmeler esnasında görüntü kaydı almak yerine sadece ses kaydı alınmıştır. Araştırmanın

üzerine odaklandığı ölüm hastalık ve hayat gibi olgular modernleşme, küreselleşme, kentleşme gibi diğer pek çok toplumsal olgu ve süreçle ilgili olsa da söz konusu olgu ve süreçlere ilişkin doğrudan temalar oluşturulmamış bu olgu ve süreçlere ilişkin analizler elde edilen veri seti üzerinden analiz edilmiştir.

3.8. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Nicel araştırmaların geçerliliği ve güvenirliği için farklı ölçme yöntemleri bulunmasına rağmen nitel araştırmalarda kesin bir geçerlik ve güvenirlik tespiti yapmak mümkün olmamaktadır (Guba ve Lincoln, 1994; Shenton, 2004). Ancak araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının, araştırma deseninin ve veri analizinin geçerliliği ve güvenilirliğinin belirlenmesi araştırmanın inandırıcılığını ve kabul görme derecesini etkilemektedir. Araştırmanın geçerliliği araştırma sürecinin kendi doğasına uygun biçimde kavramları kapsaması, verilerin kendi içinde anlamlı olması, sorunun ne olduğundan çok nasıl algılandığının önem kazanmasına bağlıdır. Güvenilebilirlik, tekrar edilebilirlik ilkesine bağlı değildir. Her araştırma yorumsal olduğu için sonuçlar görecelidir. Nihayetinde esas olarak anlam üzerinden hareket eden bu çalışma ölüm, hayat ve hastalığın kuşaklar arasında nasıl üretildiği ve nasıl farklılaştığı ve bunu meydana getiren temel dinamiklerin özünü tarafsız şekilde sunmaktadır. Bu durumda elde edilen verilerin gerçekte var olan durumu yansıtması, araştırma probleminin bir bütün olarak ele alınması geçerli bir ölçüttür. Bunun yanında verilerin elde edilme sürecinde katılımcılara sıklıkla "*Bunu mu demek istediniz*?" gibi geri dönüşlerle teyid alarak geçerlilik arttırıldığı gibi daha önce görüşme yapılan bireylerin bir kısmı ile belirli bir süre sonrasında tekrar görüşme sağlanmış ve verilerin tutarlı olup olmadığına dikkat edilerek güvenilirlik sağlanmıştır. Tekrarlayan yanıtlar sonrasında verilerin doygunluğa ulaşığıldığı anlaşılmış ve alan içerisinde farklı sorularla veriler zenginleştirilmiştir. Analiz sürecinde ise olası hataları en aza indirmek için başka uzmanlardan destek alınmış ve hem verilerin kodlanmasında hem de yorumlanmasında benzer yorumlara, kodlara ya da temalara ulaşılıp ulaşılmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada maxqda analiz programı aracılığıyla işlemler hem daha hızlı gerçekleştirilmiş hem de cümle ya da paragraflardan yola çıkarak uygulanan açık

kodlamalar ile kategori ve temalara ulaşılarak ortak anlamların keşfedilmesi için karşılaştırmalar yapılmıştır. Böylece farklılıklar ve benzerlikler keşfedilmiş ve gerekli görüldüğünde kodların tekrar düzenlenmesi, verilerin tekrar yorumlanması ve tüm verilerin karşılaştırılması yapılarak istenilen zaman diliminde birçok imkana erişilmiştir. Daha sonra kodlardan yola çıkılarak ulaşılan kategoriler arasında eksenel kodlama yapılmış, açık kodlamalar belirli eksenler etrafında toplanmaya başlanmıştır. Nihayetinde merkezi kategoriler seçici kodlama aracılığıyla temalara ulaştırmıştır.

3.9. Nitel Veri Analiz Yöntemi

Nitel veriler toplumsal yaşamdaki insan, eylem ve olayları tarif ya da temsil etmede kullanılan metin, kelime, cümle ya da semboller biçimindedir. Veri analizi sistematik ve mantıksal olarak titiz bir süreçtir. Verilerin karmaşıklığını basitleştirmeye dayanarak bir sonuca varmak için ampirik veriler dikkatle incelenir. Yeterli olan nicel verilerde olduğu gibi öznelerin sayısı değil toplanan verilerin kafi miktarda doygunluğudur (Neuman, 2012: 559). Doygunluğa ulaşan verilerin analizinde ise kavramlara ve ilişkilere ulaşmak için tematik analiz kullanılmıştır. Tematik analiz, verileri tanımlama, okuma, sınıflandırma, yorumlama ve yapılandırma gibi aşamaları kapsayarak, metin içindeki dilsel unsurların, anlamların ve temaların analiz edilmesine odaklanılmıştır. Çalışmanın ilk aşaması olan yorumlama sürecinde, veriler içerisindeki cümleler ve unsurlar arasında toplumsal bağlamlar ve işlevler göz önünde bulundurulmuş, öne çıkan temalar ve bu temaların metin boyunca nasıl bir tutarlılık içinde ifade edildiği üzerinde durulmuştur. Araştırmanın amacı doğrultusunda, makro düzeyde çıkarımlar yapılmıştır. Bu aşamada, bireylerin ölüm algıları ve bu algıların toplumsal düzeyde nasıl yansıtıldığı incelenmiş, verilerin genel toplumsal yapılar ve süreçlerle olan bağlantıları ortaya konmuştur. Bu sayede, kuşakların ölüm algısının makro düzeydeki toplumsal yansımaları ve bu yansımaların sosyolojik önemi belirlenmiştir. Çalışmanın bu aşamasında her bir kuşağın ölüm, hayat ve hastalık üzerine geliştirdiği ifadeler detaylı bir şekilde incelenmiş ve her kuşağın söyleminde öne çıkan farklılıklar ve benzerlikler, araştırmanın temel bulguları olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecinde katılımcılardan elde edilen veriler kendi içerisinde anlamlı bölümlere ayrılarak kodlanmıştır. Kodlama, cümle ya da paragrafın bütününü kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Tüm veriler kodlandıktan sonra bir kod listesi oluşturulmuş ve gerekli inceleme ve düzenlenme sonrasında farklı bölümlerde yer alan ve anlam bakımından ilişkili olan kodlar yeniden gözden geçirilmiştir. Kodlamaların isimlendirilmesinde kullanılan ilk strateji ise katılımcıların kendi ifadeleri olmuştur. Toplanan verilerin analizi için tümevarımsal analize tabi tutulmuştur. İlk veri setinden üretilen kodlardan sonra güvenilirlik düzeyini elde etmek adına başka bir uzmandan bu konuda destek alınmış ve benzerlik ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Bu tür araştırmalarda farklı uzmanların kodlara ilişkin benzerlik ve farklılık oranlarının en az %70 düzeyinde bir güvenilirlik yüzdesine ulaşmak gerekmekte (Yıldırım ve Şimşek; 2016: 233) ve iki farklı uzmanla gerçekleştirilen kodlama kontrol düzeyinde bu oranın yüzdesi hesap edilmemiş ancak benzerlik ve farklılıklar istişare edilmiş uygun görülmeyen kodlar yeniden revize edilmiştir.

Belirli bir çatı altında toplanması mümkün olan kodlar genel bir kod sistemi içerisinde değerlendirilmiştir. Farklı kodlar ise birbirini destekleyecek şekilde üst bir başlıkta toplanmıştır. Bu sayede kodlar arasında bir iç tutarlık sağlandığı gibi kategoriler arasında da tutarlı bir sıralama gözetilmiştir. Kodlardan kategorilere giden süreçte ise son olarak temalara ulaşılmıştır. Böylece sistemli bir şekilde elde edilen veriler belirli olgulara göre tanımlanmış ve kavramsal ve kuramsal çerçeve sınırları dahilinde yorumlanmıştır. Kod-kategori ve tema oluşturma süreçleri bilgisayar destekli yazılım programı olan MAXQDA paket programı ile sağlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÖLÜM, HAYAT VE HASTALIĞIN SOSYAL DOKUSU

Doğum ile başlayan hayatın yönü toprağa doğrudur. İnsan, her an ölmekte olduğunu bilmesine rağmen bu bilinci günlük hayatına taşımaz. Buna rağmen ölüm, hepimizin bildiği en kesin hakikattir. Annemiz, babamız, eşimiz, çocuklarımız ya da kendimiz bir gün öleceğiz. Ancak bu sıralamayı yaparken kendimizi yazmak diğerlerini yazmaktan daha kolay. Çocuğu olmayan bir insan olarak anne, baba, eş, kardeş ölümünü tasavvur etmek çok zor. Çocuğu olan hemen hemen herkes için ise çocuklarının ölümünü düşünmek anne, baba, eşi ve kardeşi geride bırakacaktır. Bu nedenle hayatın içerisinde hayata kıymet atfetmeye değer şeylerin kaybı ile yüzleşecek olmak da belki ölümün hayata kattığı en önemli şeylerden birisidir.

Hayat, ölümün gölgesinde şekillenir. Hastalık ise bu gölgeyi daha belirgin hale getirir. İnsan, sağlığın verdiği güvenle hayatın sürekliliğine inanır ancak hastalık bu yanılsamayı sarsan bir hatırlatıcıdır. Bir anlık ağrı, beklenmedik bir teşhis ya da süregelen bir rahatsızlık, bizlere ölümün ne kadar yakın olduğunu gösterir.

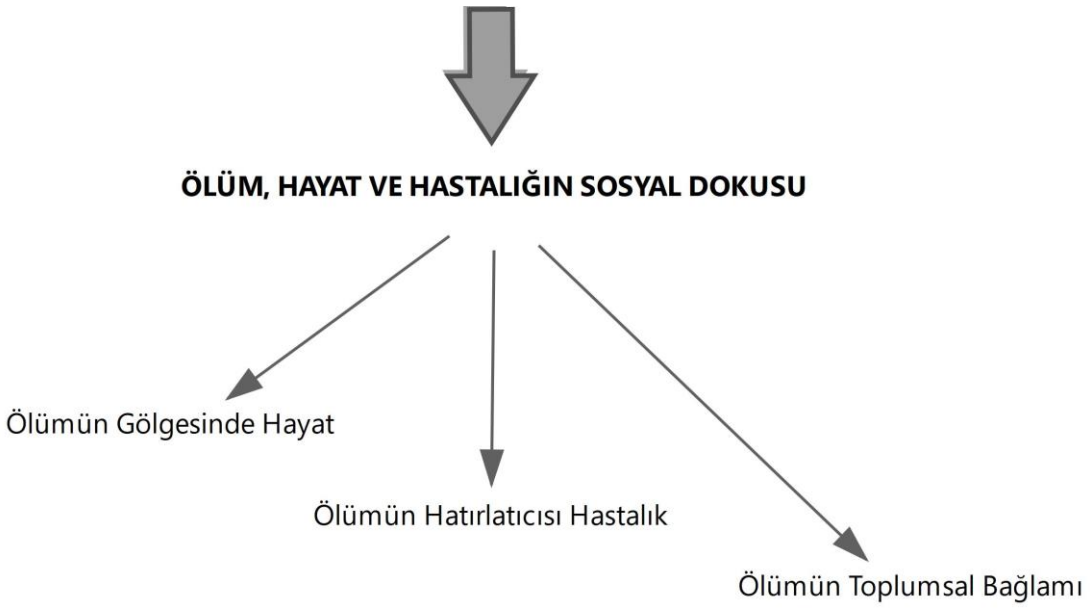

Şekil 1: Ölüm, Hayat ve Hastalığın Sosyal Dokusu

Bu bölümde, ölüm, hayat ve hastalık konularında kuşaklarla gerçekleştirilen görüşmelerin sonuçlarına yönelik elde edilen verilerin analizleri sunulmuştur. Görüşmeler, her bir kuşağı temsil eden katılımcıların ölüme, hayata ve hastalığa ilişkin algılarını, deneyimlerini, tecrübelerini ve hayatın içerisinde yaşadıkları zorlu koşullara yönelik başa çıkma stratejilerini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Analizler, aşağıdaki başlıklar altında konu ile ilgili temaları ortaya çıkarmıştır.

4.1. Ölümün Gölgesinde Hayat

Hayat, ölümün gölgesinde varlığını sürdürmekle birlikte gündelik hayatın rutinleri içerisinde bu gerçek genelde arka planda kalır ve insanlar günlük yaşantılarının karmaşıklığı, işler, ilişkiler ve diğer pek çok şeyle meşgul olur. Rutinler içerisinde ölüm gerçeğinin hatırlanması ise bazen anlamsız veya geçici görünen günlük endişeler, telaşlar arasında hayatın anlamı üzerinde düşündürücü etki bırakır. "Ölümün Gölgesinde Hayat" teması altında, hayatın anlamı, bireyin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan unsurlar ve hayatın temel taşları olarak kabul edilen öğeler üzerinden oluşturulan kategoriler ele alınmaktadır.

4.1.1. Hayatın Anlamı

İnsanın anlam arayışı, hayatın tutarlı bir örüntüye uyup uymadığı ile ilgilidir. Hayatın anlamını keşfetmek, insanın öz çabasıyla gerçekleşir. Bu nedenle hayata anlam verme çabası insana özgü bir niteliktir (Şentürk ve Yakut, 2014). Sosyolojik olarak hayatın anlamı konusuna verilen yanıtlar, bireylerin kendi toplumları içindeki rolünü, kültürü, norm, değer ve inançlarını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle hayatın anlamı sorusu farklı kuşaktaki bireylerin bakış açılarını ve deneyimlerini anlamak için bir fırsat sunmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılara "size göre hayatın anlamı nedir?" sorusu yönlendirilmiş ve katılımcıların verdiği yanıtların, hayatın anlamı konusunda farklı yönlere dikkat çektikleri görülmüştür.

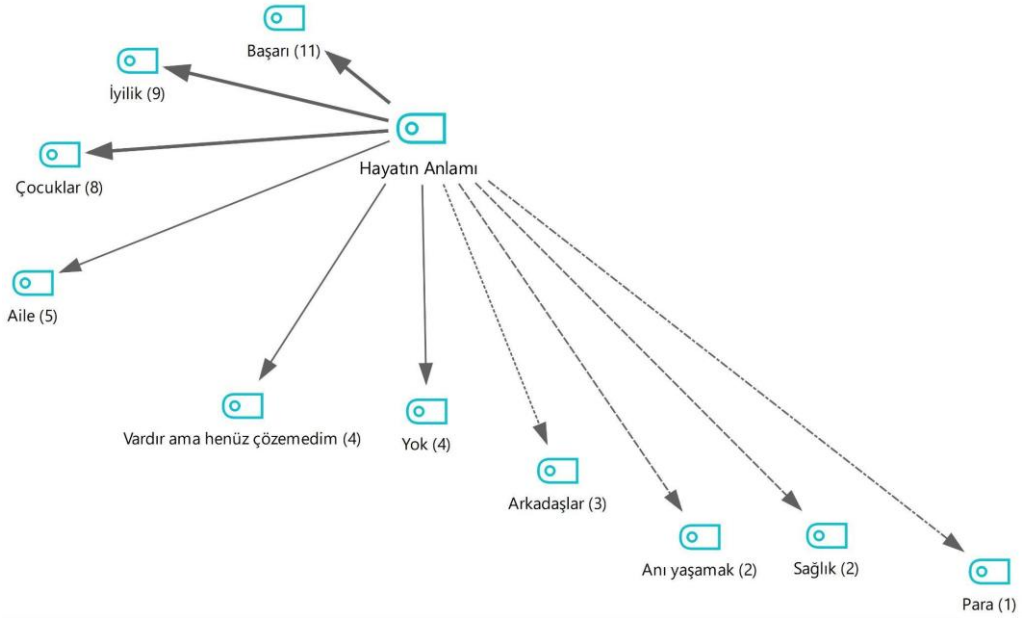

Şekil 2: Kuşaklara Göre Hayatın Anlamı

Araştırma kapsamında elde edilen verilere bakıldığında Baby Boomer kuşağı için hayatın anlamının çoğunlukla iyilik olduğu ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu kuşağın temsilcisi olan katılımcılarımızın tamamına yakını insanlara yardım etmeyi ve faydalı olmayı vurgulamıştır.

"Bir insana yardım etmek, bir işini görmek maddi manevi… Şimdi sokakta birini gördüğüm zaman adam diyor ki ya başkanım sen bana şöyle yaptın. Yaşam bu işte ya". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

"İyilik. İyilik yapıyorsun bunun karşılığını sen görmezsen çocuğun görüyor. Bir gün mutlaka yaptığın iyiliğin karşılığını görüyorsun". (Tahir, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

"Böyle iyi şeyler yaptığım zaman çok mutlu oluyorum. Mesela en basiti yengem bana hiç yengelik yapmadı. Evlenirken ne çeyizime yardımcı oldu, ne ütüme yardımcı oldu ama hastalandı. Ben ona böyle bakacağımı hiç düşünmemiştim." (Cemile, Baby Boomer, Emekli Memur).

Yaşları itibariyle hayat merdiveninin son basamağına gelmiş ve diğer kuşaklara nispetle ölüme daha yakın Baby Boomer kuşağı bu döneme kadar yapıp ettiklerinin başka bir ifadeyle hayatlarının bir iç muhasebesini yapmaktadır. Kendi hayatına kendi penceresinden baktığı bu dönemde başkalarına yaptığı iyilikler hayatına anlam katmaktadır. Nitekim yapılan iyilikler bireyi değerli bir şeyler yapmış olmanın hazzı ile taze tutmakta ve hayatına anlam katmaktadır. Takdir edileceği üzere

yapılan iyilikler sadece karşı tarafı değil belki daha da çok iyilik yapanı mutlu etmekte, yapılan iyiliğin sonucunda oluşan huzur, sevinç, güven ve onur duyma gibi olumlu duygular bireyin imtihanını da anlamlı hale getirmektedir. Dahası, bu kuşağın büyük bir bölümü emekli olmuş, üretkenliği azalmış, yaklaşan ölüm, hayatı sorgulamayı sıklaştırmasına zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple hatıralara sarılan Baby Boomer, geçmişi yani hayatı güzel, mutlu edici, onur verici hatırlar üzerinden anlamlandırmayı (iyi olma halini) tercih etmiştir. Elbette iyiliğe ve yardıma en çok ihtiyaç duydukları ya da duyacakları bir döneme girmiş olmaları da bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Verdiği cevapla bu kuşak temsilcileri içinde farklılaşan Tahsin Bey'e göre hayatın anlamı yaratıcıya verilen sözün hatırlanması ve bütün bir yaşamın bu gaye uğrunda ahlak temelli tanzim edilmesidir.

"Hayatın içerisinde hakikaten bizim buraya gönderişimizle ilgili yapmamız gereken şeyleri yapmaktır. Bu genel olarak Ahlakta toplanır genelde ahlak insanlığının, insanın varoluşunun en temel yasasıdır, kuralıdır ama insanlar ben bunu yapmak istemiyorum derse yapmaz ama yapmadığı takdirde bunun hesabını vereceğine inanıyorum ve dinin içeriği bana göre ahlaktır. Yani dinin diğer öğeleri yani bir tanrıya inanma, ölümden sonra dirilme, hesap kitap olayı ki bazıları bunları basitmiş gibi görür. Bu ahlaki sistemin, mekanizmanın amaç çerçevesi için şeylerdir. Katıksız bir iman, Allah'a iman, ahirete iman ve ahlak. Her şey emredilmiş değildir, örnek emirler vardır. Örnek ilkeler vardır. Nedir bunlar? Adalet mesela. Adalet, hakkaniyet, sevgi, saygı bunlar hiçbir toplum tarafından, insan tarafından ortaya konmamışlardır. İnsanın doğasına yerleştirilmiş, insanlar bundan sonraki keşfederek bunu sürdürmektedirler". (Tahsin, Baby Boomer, Öğretim Üyesi).

Emekli bir öğretim üyesi olan ve hayatını davasına adamakla kalmayıp yaratıcıya verdiği sözün peşine düşen (sürekli okuyan, araştıran) Tahsin Bey'in ifadeleri dolaylı olarak iyiliği, yardımseverliği de içermekle birlikte bilişsel düzeyi açısından daha kuşatıcı bir perspektif sunmaktadır.

Baby Boomer kuşağının üzerinde durduğu ikinci husus ise ailedir. İyiliğin, yardımın, geride bir eser bırakmanın ilk muhatabı ailedir. Dolayısıyla aile aynı zamanda hayatı anlamlı kılan en temel yapı taşları arasında zikredilmiştir.

"Bence mutluluktur. Eşinle, çocuğunla, işinde, başarılıysan mutluluk budur. Harama girmeden... Allahu Teala'nın emrettiği gibi hem de kişilerin birbirinin isteklerini doğrultusunda yaptığım müddetçe kötü bir şey yapmadığım müddetçe hayatın anlamı budur". (Bedriye, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

"Varlık olan her şeyi kaybedersen boşluğa düşersin. Şimdi beni en büyük boşluğa düşürecek olan eşim. Ben hep diyorum (Katılımcı ağlıyor). Ben diyorum senden önce öleyim diyorum. Bu öyle hak. Yani biz öleceğiz ama sen benden önce gitme.." (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Halihazırda yaşları 60 ila 78 arasında değişen Baby Boomer kuşağı için eş, hayat yolculuğunun en önemli figürüdür. Bu dönemde eşler arası ilişki de sadece sevgi ile sınırlı kalmayan aynı zamanda sevginin/birlikteliğin alışkanlığa dönüştüğü bir döneme girildiği görülmektedir. Eş, aynı zamanda yalnızlığı öteleyen bir nefestir. Bu sebeple birçok birey için bu dönemde ölümün sırası bile önemlidir. Nitekim katılımcı ifadeleri en yakın kuşak grubu olarak gündelik hayatta eşi ile kendisini muhakeme ettiği ve ölümün hangi sıra ile geleceğini düşündüğünü göstermektedir.

X kuşağına bakıldığında katılımcıların bazıları için iyilik ve insanlara faydalı olma hayatın anlamını teşkil etse de bu kuşak temsilcilerinin çoğunluğu için hayatın anlamı ilk sırada ailedir. Aile kavramının içini dolduran asli unsur ise çocuktur. Bu kuşak çocukları için sorumluluk alma, onlara daha iyi bir hayat sunma, başarıları için gayret sarf etme, onlara katkı sağlama eğilimdedir. Genel olarak bakıldığında çocuklara vakfedilmiş hayatlar dikkat çekmektedir. Feridenin konuya ilişkin ifadeleri çoğunluğa tercüman olmaktadır:

"Çocuğum olana kadar bendim hayatın anlamı ama çocuğum olduğundan itibaren hayatın anlamı onlar. Onlar için varım". (Feride, X, Emekli Memur).

X kuşağı için çocuklarının kaybı bir sınav ya da imtihan olarak değerlendirilmektedir ve bu kuşak *Allah beni bununla sınamasın*, *bu şekilde imtihan etmesin*, *benden alsın ömrümü çocuklarıma versin*, *Allah korusun* gibi temenni ve dualarla böylesi bir sınavdan kaçınma isteğini dile getirmektedir:

"Yaşayamam herhalde (ağlıyor). Böyle bir şekilde imtihan etmesin onlar olmazsa yaşayamam. Benden alsın ömrümü onlara versin". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

"Allah yaşatmasın. Elbette ki Allah'ın verdiği bir nefes aldığım bir süre vardır ama de ki teyze intihar eder misin? Edemem ama yaşamaktan da tat almam. Allah kimseyi çocuğuyla sınamasın". (Feride, X, Emekli Memur).

"Annemi kaybettiğimde boşluğa düştüm sonrasında toparlandım ama çocuklarımın toparlanması zor çok zor düşünmek bile… Çocuk sahibi insan için çok ağır". (Aysun, X, Yaşında, Aşçı).

Aile ve ebeveynlik değerlerinin X kuşağında bu denli güçlü olması çocuklarının mutluluğunu kendi yaşamlarının anlamı olarak görme durumunu desteklemektedir. Hazzard, Weston ve Gutterres'in (1992) çocuklarını kaybeden ebeveynlerin yas tepkilerini, Murphy'nin (1997) çocuğun ani ve travmatik ölümünün ebeveynler üzerindeki etkisini ve Rubin'in (1992) çocuğunu kaybeden ebeveynlerin yaşadığı zorlukları incelediği çalışmalarda, çocuklarını kaybeden ebeveynlerinin ümitsizlik, öfke, suçluluk ve duyarsızlaşma gibi yas tepkileri yaşadığı belirtilmektedir (Baloğlu ve Göv, 2020: 25). Yas normal bir süreçtir ancak çocuk kaybının üzerinden yıllar geçmesine rağmen ebeveynlerin yoğun yas tepkileri vermeye devam etmesi *hayatın bir anlamı kalmaz* ifadesi ile örtüşmektedir.

Çocuklar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde üretkenliği zayıf olan ebeveynler için adeta bir varoluş gerekçesine de dönüşebilmektedir. İş hayatında yer almayan ve ev dışı aktiviteleri sınırlı olan bireyi hayata bağlamakta ve ev dışında hayatı anlamlı hale getirmekte merkezi bir rol üstlendikleri görülmektedir:

"Çocukların varsa anlamı vardır. Böyle dönüp baktığımda yaşıma inanamıyorum. Çocukların olmasa boşa gitmiş ama çocukların olduğunu düşünüyorsun yetiştirmişsin bu yaşa onlar kendi kendine gelmemiş. Öyle düşününce anlamlı geliyor". (Fatma, Baby Boomer, Ev hanımı).

Nitekim bekar olan, çocuğu olmayan veya sosyal çevresi zayıf olan, bireysel ya da toplumsal faydaya önem vermeyen katılımcıların hayatın anlamını hiçlik ya da boşlukla tanımladıkları görülmektedir.

"Doğuyorsun, yaşıyorsun, ölüyorsun hepsi bu işte. Yani çok da bir esprisi yok". (Gülay, X, Adli Katip).

"Gençlik çağında insan her şeyi yapmak istiyor ama belli bir yaştan sonra artık hayattan tat alamıyorsun. Hiçbir zevk almıyorum. Vallahi hayat benim için hiçbir şey ifade etmiyor. Boş yani yaşlandığını hissediyorsun ölüm geliyor aklına boş diyorsun". (Cevdet, X, Emekli Serbest Meslek).

Ev ile iş arasına sıkışmış hayatların ürettiği faydasızlık ve durağanlık beraberinde hayatı da anlamsız kılmaktadır. X kuşağında dikkati çeken bir veri de adli tıp doktoru olan Oktay'ın ifadelerine yansımaktadır.

"Hayat bugün, çünkü bu meslek bana onu öğretti. Yani bugünün çok önemli olduğunu, bugünün en verimli şekilde nasıl geçirmemiz gerektiğini… Şu olursa sonrasında mutlu olacağımızı düşündüğümüz o beklenti içinde yaşamanın çok doğru bir şey olmadığını öğrendim. Bunu en iyi yaşayanlardan birisiyim. Çünkü benim otopsi yaptığım insanlar hiçbir zaman ölümü beklemiyorlar. Ölümü kendilerine yakıştırmıyorlar… Onlar da bir sürü hayalleri olan, ileriye yönelik yatırımlar yapan, ileride yaptığı işlerle mutlu olacağını düşünen insanlar ama sonrasında görüyorsunuz. Bir dakikalık, bir saniyelik bir olayla yaşamları son bulmuş oluyor. O yüzden de ben bunu öğrendim". (Oktay, X, Adli Tıp Doktoru).

Oktay Bey'in ifadeleri icra edilen mesleğin hayatın anlamını sorgulama da ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Her gün ölüme eşlik eden ama bunu profesyonelliğin monotonluğuna ya da sıradanlığına terk etmeyen Oktay Bey'in farkındalığını canlı tutması hayatın anlamını keşfetme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Y kuşağının çoğunluğu için de hayatın anlamı sevdikleri ile beraber mutlu vakit geçirmektir. Burada aileden ziyade sevdikleri kavramının kullanılması önemlidir. Nitekim bu kuşak, arkadaşlarına ve dostlarına özellikle vurgu yapmaktadır. Elbette bunda evli olmayanların sosyalleşmek için daha ziyade arkadaşlarını tercih etmesi önemlidir.

"Bana göre hayatın anlamı sevdiklerinizle mutlu olmak, huzurlu olmak. Her şeye rağmen mutlu olmayı başarabilmek". (Kübra, Y, Çalışmıyor).

Burada dikkati çeken bir diğer husus da bireyselleşmeye ve kişisel başarıya olan eğilimler üzerine yapılan vurgudur:

"Bir yerlerde benden bahsedilirken ya da işte bir alanda bir şey yaparken bunun çalışma azim, zekadan başarıdan kaynaklanan… Ben yaptım, ben başardım demek istiyorum". (Şeyda, Y, Öğrenci).

Y kuşağında da iyilik ve yardımseverlik öne çıkan başlıklar arasındadır. Dahası bazı katılımcılar hayatın bir anlamı olduğunu ancak kendilerinin bu anlamı henüz bulamadıklarını ama aradıklarını da ifade etmişlerdir.

"Hayatın bir anlamı var. Henüz bulamadığım ama muhakkak olduğuna inandığım bir anlam". (Aylin, Y, Adli Katip).

Y kuşağı, atası olan X ve Baby Boomer kuşağını bugün olmasa bile bir gün öleceğinin bilincedir. Henüz ölümü yeni yeni görmeye başlayan bu kuşak grubu yakın zamanda daha fazla taziye evi olacağı gibi yakın arkadaşlarına da bir şekilde taziye ziyaretlerinde bulunacaktır. Bu nedenle kuşağın üyeleri kendi ayakları üzerinde durmayı, duygusal olarak kendi kendine yetebilmeyi ve zorluklarla başa çıkma bilincine sahip olması gerektiğinin farkındadır. Böylesi bir kayıpta duygusal olarak çökmektense dayanıklılık geliştirerek rasyonel bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Çünkü hayat, Y kuşağı için daha devam edecektir:

"Ölüm de var bu hayatta. Hani o şekilde demeyelim tabii ki de çok üzülürüm o ayrı konu da ama hayattan kopmamak lazım. Yani insanları ve nesneleri tercih etmememiz gerekiyor aslında böyle şeylerde çünkü nesnelerin de başına bir şeyler gelebilir mesela ev, araba dersin, ev ve araba yanabilir, insan dersin, anne baba dersin işte… Yani kaybedebilirsin işte ama hayat da bir şekilde devam eder yani". (Kübra, Y, Çalışmıyor).

Z kuşağının hemen hemen yarısı için ise hayatın bir anlamı olmadığına dair yorumların ön plana çıktığı görülmektedir:

"Hayır. Bana göre hayatın bir anlamı yok. Biz bir şekilde kendimiz bu hayatı anlamlandırmak için uğraşıyoruz". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Bununla birlikte Z kuşağının bir diğer yarısının başarılı olmayı hayatın anlamı olarak tanımladığı da görülmektedir:

"Başarı. Kendimi yeterli görme başarısı. İnandığım şeyleri başarma... Bir sınav olabilir, bir hedef olabilir. Koyduğum hedefe ulaştım mı ulaşamadım mı?" (Özcan, Z, Öğrenci).

Z kuşağının hayatını anlamlandırma ve yönlendirme stratejileri, umuda ve geleceğe dair planlara bağlıdır:

"Umudumu kaybedersem tamamen yıkılırım. Umudum duruma göre değişiyor. Ereğli'ye geldiğimde umudum buradan gitmekti. Daha sonra bunun olmayacağını kabullenip burayı sevmeye başladım". (Öznur, Z, Öğrenci).

"Hayata dair bir amacım olmadığını hissedersem boşluğa düşerim. Mesela atıyorum yarına değil de geleceğe dair şunu yapayım, bunu yapayım diye planlarım oluyor. Hani onlar

olmasaydı boşluğa düşerdim, günü kurtarayım yeter derdim. Yapamazdım. Zaten onlar bizi diri tutuyor. Hayatının düzeni olmaz". (Ozan, Z, Öğrenci).

Umut, bu kuşağın yaşamda kalma ve motive olma süreçlerinde merkezi bir rol oynar; umudun kaybı, onların hayatında büyük bir boşluk hissi yaratmaktadır. Dolayısıyla, Z kuşağı için umut ve hedefler, sadece yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu kuşağın belirsizliklerle dolu bir dünyada anlam bulmasını da kolaylaştırır.

Bu kuşağın neredeyse tüm temsilcileri öğrenci olup, mevcut eğitim sistemi dikkate alındığında hayatlarının adeta bir at yarışı formatında sınav telaşı ile geçmesi bu süreç boyunca belki de sınavların hayatın tek gerçeği haline ge(tiri)lmesi bu kuşakta başarıyı anlam arayışının merkezine taşımıştır. Bu kuşak daha somut, ölçülebilir, hesaplanabilir hedefler üzerinden anlam dünyasını şekillendirmektedir. Esasen bu durum modernleşme, küreselleşme, bireycilik gibi çok daha kapsayıcı olgular üzerinden derinlemesine analizlere konu olacak niteliktedir. Camus'un *Sisifos Söyleni* (1997) eserinde de bahsettiği üzere insan, hayatın anlamsızlığına rağmen, yaşamak zorundadır. Sisifos'un kaderi, insanın varoluş mücadelesini simgeler. Her defasında kayayı zirveye taşıyan, ancak taşın her seferinde geri yuvarlanacağını bilen Sisifos, bu anlamsız döngüyü kabul eder. Ama tam da bu kabul, onun başkaldırısıdır. Umudu ve başarı arzusunu yitirmeden, tekrar tekrar taşı tepeye taşır. Sisifos'un bu sonsuz çabası, modern insanın anlamsızlık karşısındaki direncini ve kaderine karşı başkaldırısını anlatır. Son olarak bu kuşak için de sevdikleri ile beraber olmanın hayata anlamlandırma da önemli bir katalizör olduğu görülmektedir.

Kuşaklar sosyolojisi bağlamında yapılan bu karşılaştırmada ilk olarak, kuşakları ortak bir zeminde buluşturan temel unsurlar arasında aile ve arkadaşlık gibi toplumsal ilişkiler öne çıkmaktadır. Bu ilişkiler, her kuşakta önemli bir rol oynasa da, Baby Boomer ve X kuşaklarında aile daha çok vurgulanırken Y ve Z kuşaklarında aileye arkadaşlar ve dostlar da dahil olmaktadır. Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak bireylerin yaşlarına ve cinsiyetlerine bağlı olarak hayatın anlamına yönelik verilen yanıtların çerçevesi çizilmiş ancak bir şey dikkat çekmiştir. Araştırmaya katılan ve evli olan katılımcıların hiç biri hayatın anlamı konusunda "eş" yanıtını dile getirmemiştir.

Aile kurumu içerisinde ifade edilen anne-baba-çocuk içerisinde “eş” görünür değildir. Tabi ki de bu durum eşe değer verip vermeme ile ilişkili olduğu düşünülmemektedir ancak öncelik sıralamasında kendine yer bulamaması da ailenin bireyler için ifade ettiği anlamı ortaya koyması ve eşler arası ilişkilerin konumu açısından son derece dikkate değerdir. Bir anne ve baba için çocuk, bir çocuk için ise anne ve baba, eşten önce gelmekte, eş söylemde kendine yer bulamamaktadır.

Baby Boomer kuşağı hayatın anlamı konusunda daha çok kolektif değerlere odaklanırken, X kuşağı aileye ve ebeveynlik rolüne vurgu yapmaktadır. Ve bunu yaparken Baby Boomer kuşağına kıyasla daha az dini referanslara başvurarak geleneksel normların dışında kendi hayatlarını şekillendirme arayışına girmiştir. Özellikle Z kuşağın da bu durum giderek azalan bir seyir izlemiştir. Bu kuşak, hayatın anlamı konusunda daha çok ölçülebilir bireysel başarıya odaklanmakta ve hayatın anlamını daha çok kendini gerçekleştirme bağlamında tanımlamaktadır.

4.2. Ölümün Hatırlatıcısı: Hastalık

Hastalık, ölümle ilgili farkındalık kazandıran, kırılganlığın, sınırlılığın ve hayatın geçiciliğini idrak etmesine aracılık eden bir perspektif sunmaktadır. Araştırma sürecinde katılımcılara, hastalıkla ilgili düşüncelerini, hislerini ve deneyimlerini incelemek amacıyla çeşitli sorular yönlendirilmiş ve elde edilen bulgular 8 ana başlık altında temalandırılmıştır:

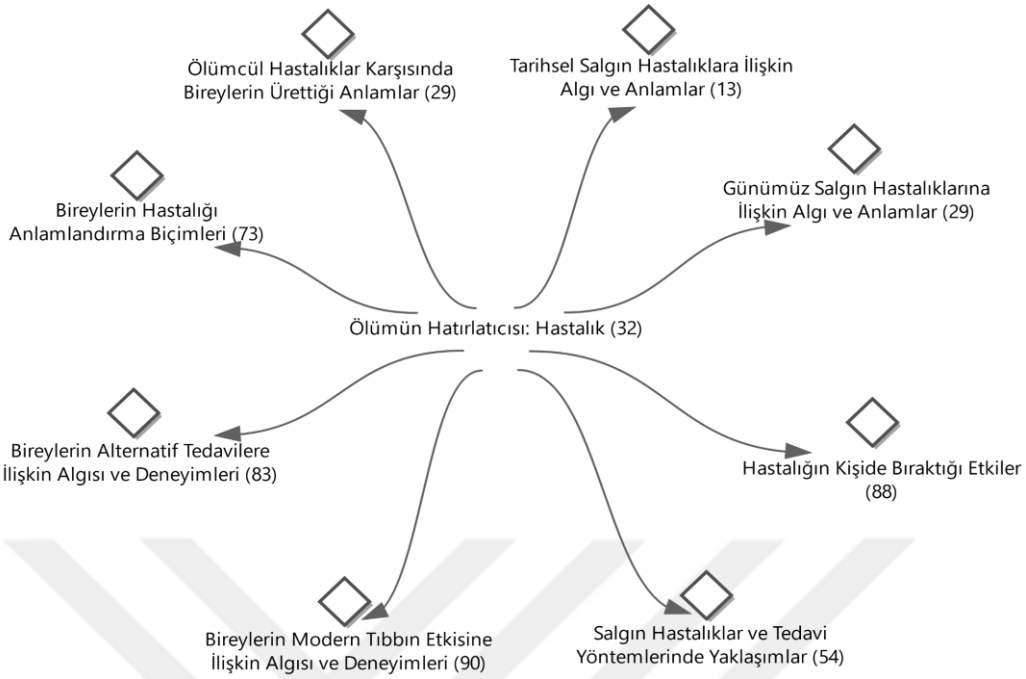

Şekil 3: Ölümün Hatırlatıcısı: Hastalık

4.2.1. Hastalığın Anlamlandırması

Araştırma sürecinde bireylere hastalıkların nedenlerinin neler olabileceği şeklinde soru yöneltilmiş ve katılımcıların yanıtları farklı başlıklar altında kategorileştirilmiştir.

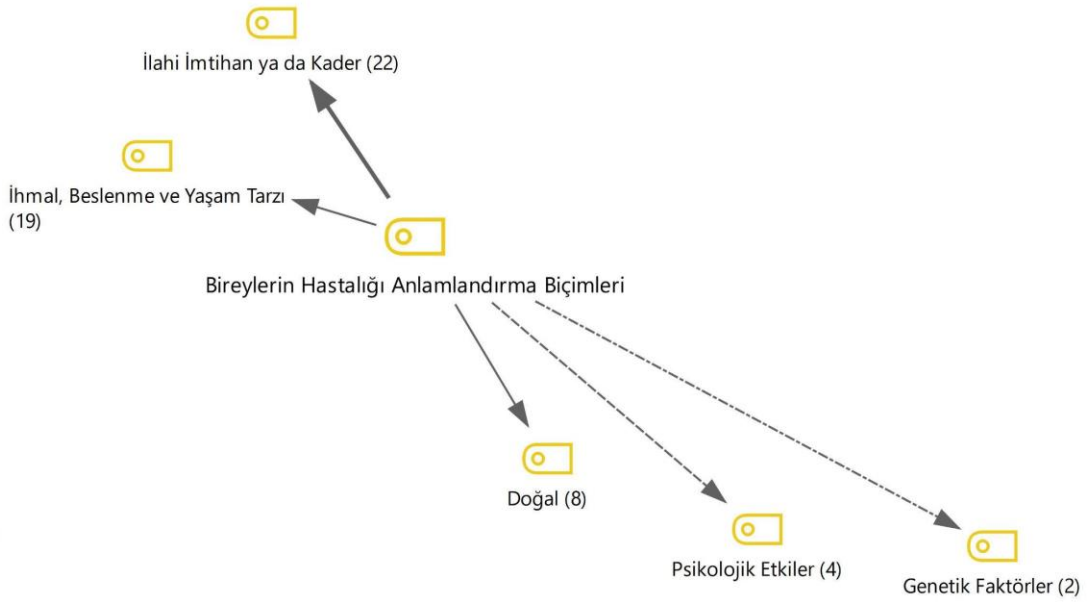

Şekil 4: Bireylerin Hastalığı Anlamlandırma Biçimleri

Katılımcıların yanıtları ise her kuşak için çoğunlukla ilahi imtihan ya da kader[14] olmuştur. Örneğin hastalığın ilahi bir kuvvet tarafından verilmesi konusunda Nermin Hanım'ın *Hastalığım Rabbimin vermiş olduğu bir şey. Acı çektim evet ama Rabbimden geldiğini düşünüyorum. Çünkü hastalık hiçbir zaman belirti vermedi bir anda ortaya çıktı. Rabbimin bize göstermiş olduğu neden olarak da tabii ki çevre, üzüntü, stres. Rabbim bana sebep olarak da onları gösteriyor. Bu yüzden hastalık bence ceza olarak düşünülmemeli. İsyana gitmemeliyiz* (Nermin, Y, Gassal), ifadesi tüm katılımcılar için ortak bir örnek teşkil etmektedir. Apaydın vd.'nin (2015) yürütmüş olduğu bir araştırmada, insanların genellikle inanç düzeylerine bağlı olarak hastalıklarının Allah tarafından verilen bir imtihan olduğunu kabul ettikleri ve hastalandıklarında önce

[14] Kuran'da kader ve imtihan kavramları birbiriyle ilişkili olarak kullanılan kavram çiftlerindendir. Ancak kader konusunda yapılan tartışmalarda kader, insanın fiilleri evrene ilişkin düzenlemeye dâhil edilerek insanın dünya hayatında sahip olduğu anlam alanı daraltılmaktadır. İnsanın özgürlüğü noktasında sorunlu bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışa göre Allah, bütün insanların fiillerini, önceden tek tek belirlemekte ve insana bu belirlenimin dışında hareket etme imkânı tanımamaktadır. Bu algı, insanın yaratılması, denenmesi ve bu denenmeye bağlı olarak sorumlu tutulması anlamını yitirmektedir. Kader-imtihan ilişkisi bağlamında ele alınması gereken bir diğer kavram ise imtihandır. Kur'an'da insanın imtihan edilmesi, imtihan, bela, fitne ve musibet gibi farklı kelimelerle ifade edilir (Çetin, 2016: 782). İslam dini inananları açısından hastalık Allah'ın bir imtihanı veya kaderi olarak kabul edilmektedir. Bu bakış açısı, hastalığın kişinin sabrını ve imanını güçlendirmek için bir fırsat olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca hastalık insanların Allah'a yönelmesine ve dua etmesine de neden olabilmektedir. Böylece kişinin manevi yönünü geliştirme için bir fırsat olarak kabul görür.

Allah'a dua ederek şifa aradıkları, ardından tıbbi tedaviye yöneldikleri görülmüştür. Hastalık durumlarında dua etme sıklığının diğer zamanlara göre arttığı belirtilmiştir. Bu sonuçlar, insanların fiziksel ve ruhsal sıkıntı yaşadıkları zamanlarda daha çok Allah'a yönelme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ayrıca, katılımcıların hastalıklarını bir kefaret olarak algıladıkları da tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar, ne kadar çok hastalık çekerlerse günahlarının o kadar çok affedileceğini düşünmektedir (%70.44). Diğer bir anlayışa göre ise şifası olmayan hastalıkların Allah tarafından kullarını ıslah etmek amacıyla verildiği inancı hakimdir (%40.90). Apaydın'nın (2015) çalışması ile mevcut tez bir olarak değerlendirildiğinde, insanların hastalıklarını Allah'ın bir imtihanı olarak kabul ettiği, hastalıkların günahlarının affedilmesi için bir fırsat olarak görmekte olduğu söylenebilir.

Diğer yandan hastalıkları bireyin sorumluluğuna atfedilen ihmal, beslenme ve yaşam tarzı yine en çok verilen yanıtlar arasında olmuştur. Örneğin Rahime Hanım'ın *Biz vücudumuza iyi davranmadığımız için hastalık gelir. Psikolojik olarak yıkılıyoruz, kullandığımız ilaçlar, yemekler bizi çökertiyor. Sağlıklı bir insan değilim. Kiloluyum. Yürüyüş yapamıyorum. Ağrılarım var ama benim hatalarım* (Rahime, X, Emekli Hemşire) şeklinde hastalığın nedenleri konusunda ihmal, beslenme ve yaşam tarzı gibi bireysel tercih ve davranışlara odaklanarak sağlıklı halin sürdürülmesinde ki sorumluluğu bireye atfeden görüşler tüm kuşaklar tarafından vurgulanmaktadır. Han'ın performans toplumu olarak resmettiği (2021) günümüz toplumlarında önemli olan sağlıklı halin sürdürülmesidir. Sağlıklı yiyecekler, organik gıdalar, vitamin ilaçları, alternatif veya tamamlayıcı tıp, sağlık kulüpleri, spor, aerobik, yürüyüş, diyet, zayıflama, estetik, terapi, psikolojik danışmanlık ve sağlık kontrolleri gibi faktörlerle bireylere sağlık sorumluluğu yüklenmektedir.

Kuşakları ortak temelde buluşturan bu görüşlere karşın bazı noktalarda farklılıklar da görülmektedir. Bu noktada Baby Boomer kuşağında hastalıkların nedeni ilahi imtihan, kader ya da imtihandan sonra en çok GDO'lu ürünlerin insan sağlığını bozmaya yönelik etkisi üzerinedir.

"GDO insanın sağlığımızı bozuyor. Yani bunama, alzaymırla da ilgisi var. Bütün hastalıkların gıdayla da ilgili olduğunu düşünüyorum. GDO'lu Fiber tohumlar her şey ilaçlı". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Baby Boomer kuşağı, tarımsal üretimde geleneksel yöntemlerin kullanıldığı bir dönemde yetişmiş, kimyasal ve teknolojik değişimlerin yoğunlaştığı bir değişime de tanıklık etmişlerdir. Türkiye'de son 30 yılda tarımda kimyasal gübreler, pestisitler ve genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) gibi yenilikler yaygınlaşmıştır. Baby Boomer kuşağı, güncel tartışmalardan etkilenerek maruz kaldıkları sağlık sorunları ile mevcut değişimler arasında bağlantı kurmuşlardır. Böylece tarımsal üretimde kullanılan kimyasalların doğrudan besin zincirine girmesi ve bu durumun çeşitli hastalıklara, alerjilere, hormonal bozukluklara ve kanser gibi ciddi sağlık sorunlarına yol açabileceği düşüncesiyle birlikte modern tarım uygulamalarına karşı daha eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum geliştirmesine neden olmuştur. Baby Boomerın GDO'lu ürünlere şüphe ile bakması, tarım politikalarına, sağlık sistemine ve bilimsel çabalara duydukları güvensizliğin değil bu değişimlere sebebiyet verdiği düşünülen yabancı ülkelerin veya çok uluslu şirketlerin politik aktörleri üzerine inşa edilmektedir. GDO ve güven ilişkisi bağlamında yürütülen araştırma bulgularına göre (Özdemir ve Duran, 2010), Avrupa ve İrlanda'nın güven sorunu yaşadığı, Amerika ve Türkiye'de ise bilim ve teknoloji ile birlikte geliştirilmiş gıdalar olarak değerlendirmesine karşın güven probleminin Türkiye'de baby Boomer kuşaklarında hakim olduğu söylenebilir. Baby Boomer kuşağının hastalıkların nedenlerini dış güçlerde arama eğilimi, yaşadıkları tarihsel, politik ve sosyo-ekonomik olayların etkisiyle açıklanabilir. Bu kuşak, özellikle Türkiye bağlamında, siyasi darbeler, ekonomik krizler ve toplumsal çalkantılarla dolu bir dönemde büyümüştür. Soğuk Savaş döneminde şekillenen gençlikleri sonrasında 1960 ve 1980 askeri darbeleri gibi önemli siyasi olaylara dayalı komplo teorileri kolektif bilinçlerinde travma yaşatmış ve olayların dış güçlerin etkisi ile gerçekleştiğine dair anlatı hafızalarında yer edinmiştir. Bu durumu aynı zamanda Giddens'in (1991) geç modernite kavramıyla da açıklamak mümkündür. Giddens'a göre (1991), geç modern dünyada belirsizlik ve risk algısı arttıkça, insanlar kontrol edemedikleri olayların arkasında bir fail arama eğiliminde olur. Baby Boomer kuşağı, modern dünyanın getirdiği teknolojik ve ekonomik hızlanmaya rağmen, bu belirsizlik ve risk algısıyla başa çıkmak için dışsal tehditleri suçlama eğilimindedir. Hastalığın nedenleri konusunda dış güçlerin etkisinden ziyade bireyde aranması ise X kuşağında görülmektedir.

"Annemin rahatsızlığı babam. Babam doğru düzgün olsaydı annemin ömrü daha uzun olurdu. Annemde kalp rahatsızlığı, böbrek yetmezliği başladı. Tedavisiyle uğraşırken hamile kaldı hastalığı iyice ilerledi. Kadın o hastalığıyla cebelleşirken üç doğum daha yaptı. En son doğumundan sonra zaten iyice vücut bitti. Doktorlar artık bu saatten sonra diyalize bağlanmaz dediler". (Aysun, X, Yaşında, Aşçı).

X kuşağı atası olan Baby Boomerı ya kaybetmiş ya da onun hastalıkları ile meşgul olduğu bir döneme girmiştir. Ancak araştırma sürecinde şu fark edilmiştir ki eğer X kuşağı, anne ya da babasını daha ileri yaşta kaybetmediyse bu kaybın ardındaki hastalık durumunu bir diğerine atfetme eğilimindedir. Nitekim annesini erken yaşta kaybeden Aysun Hanım'da da görüldüğü üzere annesinin hastalığının nedeni bu hastalığı görmezden gelen babasının sorumsuzluğudur. Bu durum esasında ölümün hangi yaş grubuna yakıştığının da cevabını vermektedir. Vaktinden erken gelen ölüm ya kişinin ya da bir diğerinin sorumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan hastalıkların nedenini stres temelli açıklamakta yine kişinin yaşadığı olumsuz durumların şiddetini göstermektedir. X kuşağı olan Sibel Hanım, trafik kazası sonrasında oğlunu çocuk yaşta kaybetmiş ve eşi tarafından anneliğini yerine getirmemekle suçlanmış ve kendisi de bu sorumsuzluğu içselleştirmiştir.

"Bence stres diyorum en büyük kaynak stres". (Sibel, X, Hemşire).

Ölümün sorumlusu olarak kendisini gören Sibel Hanım için hastalığın kaynağı strestir. Çünkü yaşamış olduğu olay sonrasında yaşanılan hastalıkların altında bu sıkıntının yattığı düşüncesi zihnine yerleşmiştir. Bu nedenle vaktinden önce gelen ölüm, nedeni ne olursa olsun X kuşağı için bir diğerinin ihmali olarak gerçekleşmektedir. Ölüme götüren hastalık da bunun bir nedeni olarak sunulmaktadır.

X kuşağı hastalıkların sorumluluğunu çoğunlukla başkalarının ihmallerine veya hatalarına atfederken, Y kuşağı bu sorumluluğu bireyin bizzat kendisinde aramaktadır. X kuşağının hayatına damga vuran önemli sosyolojik unsurlardan biri, devletin ve kurumların rolüyle ilgili hayal kırıklıklarıdır. 1970'lerde yaşanan petrol krizleri, 1980'lerdeki ekonomik durgunluk ve işsizlik gibi ekonomik zorluklar, X kuşağının güvenilir bir sosyal güvenlik ağına duyduğu ihtiyacı güçlendirmiştir. Aynı dönemdeki siyasi istikrarsızlıklar ve kurumların zayıflığı, bu kuşağın ihmaller ve hataların sorumluluğunu başkalarına, özellikle de otoritelere veya sistemlere yükleme

eğilimini pekiştirmiştir. Yani bu kuşak bürokratik güçsüzlük ve kurumsal güvensizlik içinde yetişmiştir. Özellikle sağlık alanında yaşanan krizler ve eksiklikler, X kuşağının hastalıkların sorumluluğunu bireysel yetersizlikler yerine kurumsal eksikliklerde arama eğilimini desteklemiştir. Y kuşağının ise dünya görüşü, büyük oranda neoliberal politikalar, piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ve bireysel başarı odaklı bir kültür tarafından şekillenmiştir. Dolayısıyla Y kuşağı, başarı ya da başarısızlık gibi durumları büyük ölçüde bireyin kendi çabalarına dayandırmaktadır. Bu kuşağın hastalıkları bireysel sorumluluk çerçevesinde değerlendirmesi bu bağlamda şekillenmiştir. Sağlık, spor, diyet ve kişisel gelişim kültürlerinin dijital platformlar aracılığıyla yaygınlaştığı bu dönemde, bireyler sağlıklı olma sorumluluğunu kendilerine yüklemişlerdir. Michel Foucault'nun biyopolitika kavramı burada devreye girmektedir. Y kuşağı, modern iktidar sistemlerinin bireyleri bedenleri üzerinden kontrol etmesi ve bu süreçte sağlık gibi bireysel sorumlulukları ön plana çıkarması ile şekillenmiştir. Bu durum bireyin kendi sağlığından sorumlu olduğu ve hastalığın bireyin kişisel tercihlerine bağlı olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.

> "Bir televizyon alırsınız hemen yan tarafında bir kullanma kılavuzu çıkar. Bu cihazı şu kadar voltajda, şu şu şartlarda kullanmanız gerekir, şu şu şartların dışında kullanırsanız içerisindeki elektronik aksamı bozulur ve size daha iyi bir hizmet sunamaz. Tabii insanın bir kullanma kılavuzu yok. Buna istinaden insan olarak da hayatımızı idame ve idare ettirmemiz için yeme, içme durumuna geçiyoruz. Yediğimiz ve içtiğimiz her şey tabii vücudumuza bir iz bırakıyor. İnsanın yaşamı, ortamı vesilesiyle maalesef dişliler dört dörtlük çalışırken işlerken diyor ki artık sen bana bunu çok yükledin. Ben artık iflas ediyorum diyor ve onu bırakmaya meyil ediyor. Onun sonucu olarak da insanın vücudunda sürekli işleyen mekanizma bozulmaya başlıyor. Sonucu olarak da bu mekanizma bozuluyor ve maalesef hastalıklar meydana gelmiş oluyor". (Ekrem, Y, İmam Hatip).

Ekrem Bey, insan bedenini bir makineye benzetmekte ve hastalıkların oluşumunu bireyin yeme içme alışkanlıklarına ve vücuduna yaptığı yüklemelere dayandırmaktadır. Bu benzetme, modern sağlık ve biyolojik süreçler üzerinden seküler bir bakış açısını yansıtmaktadır. İmam olmasına rağmen, İslam'ın insana sunduğu manevi boyutları ve insanın yaşam rehberi olarak kabul edilen dini değerleri ve emirleri burada ele almamış olması dikkat çekicidir. Bu tutumu sosyolojik bir bağlamda analiz etmek, sekülerleşme ve modernleşme süreçleriyle ilgili bazı çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Ekrem'in insan bedeni ve hastalıklar

konusundaki açıklaması, onun imam kimliği ile modern dünyanın seküler bakış açıları arasında bir denge kurma çabası olarak görülebilir. Dini bir figür olmasına rağmen, insan sağlığına dair tamamen bilimsel ve seküler bir bakış açısını tercih etmesi, modern dünyanın bireyler üzerindeki sekülerleşme baskısını ve dinin toplumsal etkisinin azalmasını yansıtmaktadır. Bu tür bir yaklaşım, dinin ve maneviyatın modern bireylerin günlük yaşamında nasıl geri plana itildiğini ve yerine bilimsel açıklamaların nasıl daha baskın hale geldiğini sosyolojik bir bağlamda göstermektedir.

"Tıbbi boyutu olarak kişi derim. Genel hijyenine, temizliğine, sağlığına dikkat etmemiş kişidir. Ciddi bir stres altında kalmıştır, uykusuzdur ya da enfekte biriyle münasebeti olmuş bir hastalığı olmuştur". (Taner, Y, Adli Tıp Doktoru).

Y kuşağının büyük çoğunluğu hastalıkların nedenini bireyin kendisine atfetmektedir. Bu kuşak, sağlık sorunlarını bireysel seçimlerle ilişkilendirerek, risklerin yönetilmesinde kişinin kontrolünde olduğuna inanmaktadır. Hastalıkların bireysel davranışlara bağlanması esasında sağlıklı yaşamın hem bir başarı hem de tüketim tercihi olarak görülmesi ile ilişkilidir. Başarı, sağlık ve refah için sürekli bir çaba sarf etme gerekliliğine dayanmaktadır. Bu durumun bir yansıması benzer şekilde Z kuşağında da görülmektedir:

Z kuşağı için hastalığın nedeni;

"Genelde alınan önlemlere uymadığımda ya da yapılması gerekenleri yapmadığımda hasta olunduğunu düşünürüm. Yani böyle bir ilahi bir mesaj olduğunu düşünen tarafta değilim ama daha çok çevredeki insan kaynaklı olduğunu düşünüyorum". (Özcan, Z, Öğrenci).

"Hastalık benim için aslında vücudun fonksiyonlarındaki belirli bozulmalardır yani en materyal anlamda". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Z kuşağının büyük çoğunluğu hastalığı genel olarak bireysel sorumluluk eksikliği ve çevresel faktörlerin bir sonucu olarak algılamaktadır. Bu kuşak, hastalığın nedenlerini, alınmayan önlemler veya yapılmayan eylemlerle ilişkilendirirken, hastalığı somut, materyalist bir perspektiften ele almakta ve onu vücudun işleyişindeki bozulmalarla tanımlamaktadır.

Tüm kuşaklara ilişkin sosyolojik bir değerlendirme yapıldığında, hastalığın anlamlandırılmasında ortak ve kuşaklar arası farklılıklar gözlemlenmiştir. Genel

olarak hastalık, çoğu katılımcı tarafından ilahi bir imtihan ya da kader olarak algılanmaktadır. Ancak bu algının şekillenmesinde farklı süreçler rol almıştır. Baby Boomer kuşağı, kolektif hafızaya dayalı bir şekilde dış güçler ve komplo teorilerine dayalı bir bakış açısı geliştirirken X kuşağı hastalıkların nedenlerini genellikle bireysel sorumsuzluk ya da başkalarının ihmalleri üzerinden açıklamaktadır. Kendi yaşam deneyimleri doğrultusunda, hastalığı başkalarının hatalarına bağlama eğilimi göstermektedir ve bu durum, özellikle sosyal ve kurumsal hayal kırıklıkları ile şekillenen bir kuşak olma özelliklerine dayanmaktadır. Y kuşağı, bireysel başarı ve sorumluluk kültürünün egemen olduğu bir dönemde yetişmiş olduğu için hastalıkları bireysel hatalar ve yaşam tarzı üzerinden değerlendirir. Sağlık, spor ve kişisel gelişim odaklı bir dünya görüşü benimsemiş olan bu kuşak, hastalıkların sorumluluğunu bireyin kendisine atfetmektedir. Son olarak Z kuşağı, hastalıkları yalnızca bireysel sorumluluk ya da kadere bağlamakta ve çevresel faktörler çerçevesinde değerlendirme eğilimindedir.

4.2.2. Ölümcül Hastalıklar

İnsan ömrünü tehdit eden ve nihayetinde ölümle sonuçlandıran pek çok hastalık mevcuttur. Tarihin sayfalarında yer alan ve kimileri günümüze kadar uzanan hastalıklar olduğu kadar yeni hastalıklarla birlikte ölümcül hastalıkların isimlerine dair listeler uzayıp gitmektedir. Bugün herhangi bir arama motorunda tarihin ölümcül hastalıklarının neler olduğu sorgulandığında veba, suçiçeği, kolera, tifüs, grip salgınları ya da AIDS gibi virüslerle karşılaşılmaktadır.

Günümüz ölümcül hastalıklarına ilişkin sorgulamalar yapıldığında ise kanser, kalp hastalıkları, organ yetmezlikleri, işlev bozuklukları gibi modern dönemin çalışma dinamikleri ile kolay bir bağ oluşturacak hastalıklar bizleri karşılamaktadır. Elbette bu hastalıkların kesinlikle öldürücülüğü olduğundan söz edilemediği gibi hafif semptomlu kabul edilen hastalığın da öldürmeme ihtimali söz konusu değildir. Ancak gribal enfeksiyon geçiren birisinin hastalığı ile kanser aynı kefede etki bırakmaz. Bir kişinin grip olması ile kanser olması bu hastalığı duyan kişide basit bir "*geçmiş olsun*" şeklinde geri dönüşe neden olmaz. Kanser olan insanın ne tür bir kansere sahip olduğu, kaçıncı evrede olduğu, doktorların ona neler söylediği gibi soruların yanıtları merak

edilse de genellikle bu sorular kolay bir şekilde de sorulamaz. Nitekim birçok internet sitesi ya da sosyal medya platformlarında kanser hastalarına nelerin söylenip söylenmeyeceği üzerine demeçler verilmektedir. Kanserli birisiyle ne zaman konuşulması, nelerin konuşulması ya da konuşulmaması gibi meseleler pek çok duyum alan insanın teredütüdür. Kanser teşhisi konulduğunda, bu kişi fiziksel olarak zorlu bir tedavi süreci geçireceği gibi, manevi olarak da büyük bir mücadele vermek durumunda kalabilir. Hastalığın nedenlerini, hayatın anlamını ve değerini sorgulama, umut ve umutsuzluk arasında gidip gelme, inanç ve ruhsal yönelimlerde değişiklikler gibi farklı boyutlarda manevi düzeydeki etkileri, hastaların ve yakınlarının hayatındaki anlam ve değerler ile yakından ilişkilidir. Tam da bu noktada Kierkegaard'ı hatırlamak gerekir. İnsan, yaşamının sonlu olduğu gerçeğiyle karşı karşıyadır. Bu sonluluk içinde düşünce yapısı, insanın yaşam gayesini ve yaşam biçimini belirler. Ancak eğer birey sadece sonlu olduğuna odaklanır ve sonsuzluk kavramını dışlarsa umutsuzluğa kapılması kaçınılmazdır. Çünkü bu durumda, insanın Tanrı ile olan ilişkisi kesilmiş olur. Kierkegaard'ın ifadesiyle (2010), insan *sonsuzluk ile sonlunun bir sentezidir*. Umutsuzluğun kaynağı, bireyin sonsuzluk kavramını dışlaması ve yaratıcısıyla olan bağının kesilmesidir. İnsanın sonlu varoluşu ile sonsuzluk arasında sıkışıp kalması, kendini bulamaması ve kendilik değerlerinden uzaklaşması, yaratıcısıyla olan bağının kopması sonucunda, umutsuzluğa sürükler.

Kuşaklara ilk olarak hastalıkların nedenlerini sorulmuş ve verilen yanıtlar bir önceki bölümde değerlendirilmiştir. Genel olarak hastalıkların nedenleri konusunda imtihan ve kader gibi dini açıklamaların yanında ihmal, beslenme, yaşam tarzı gibi bireyin sorumluluğunu gözeten değerlendirilmeler sunulurken ölümcül hastalık söz konusu olduğunda kader anlayışı baskın gelirken insanın dahili daraltılmıştır.

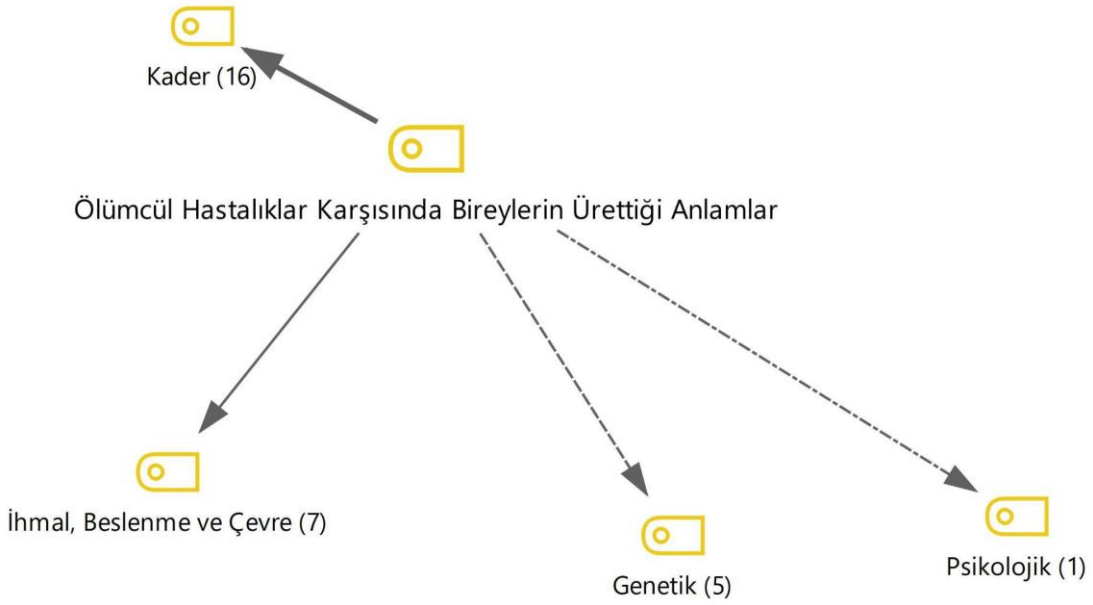

Şekil 5: Ölümcül Hastalıklar Karşısında Bireylerin Ürettiği Anlamlar

Görüşmeler sonucu elde edilen bulgular değerlendirildiğinde tüm kuşaklar için çoğunlukla ölümcül hastalık yaratıcının imtihanı ve takdiridir: *Amansız hastalıklar herkesin imtihanıdır. Amcamın hanımı öldü, akciğer kanseri kemiklerini bile eritmiş. Bir kere sigara içmedi ve sigara içilen ortamda yaşamadı* (Gülay, X, Adli Katip) söylemi bu durumu desteklemektedir. Bu nedenle birey ne kadar sağlıklı yaşam için gereken performansı sergilese de yapabileceği hiçbir şey yoktur ve Tanrı'nın yazgısı nihayetinde işleyecektir. Küçükbakar (2011) kanser hastalığının nedenlerine ilişkin inançlarda cinsiyet ve yaş grupları arasında farklılıklar olduğunu belirtilmektedir. Kadınlar, kanser hastalığın nedenini genellikle üzüntü, stres, kaza ve kadere atfederken; erkekler daha çok yaşlanma, kötü tıbbi bakım, genetik faktörler, sigara ve alkol kullanımı gibi nedenlere bağlamaktadır. Bu durum, kadınların daha kaderci bir yaklaşım sergilendiğini erkeklerin ise hastalığın nedenini biyolojik ve çevresel kökenlere atfettiğini göstermektedir. Ancak yürütülen tez çalışmasında kanser gibi ölümcül bir hastalık söz konusu olduğunda yaşa ya da cinsiyete dayalı bir farklılaşma görülmemiştir. Çufta'nın (2014) kanser hastalarının hastalığı algılama, anlamlandırma ve açıklama tarzları üzerine yürüttüğü araştırmada dinin kriz anlarında ve zorlu durumlarda insanların güçlü bir dayanağı olduğu, dinin stresle başa çıkmada ve ruhsal gerilimlerle mücadele etmede önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. İnsanlar hayat serüvenlerinde karşılaştıkları problemlerle başa çıkmak için dinî algılamalara

başvurmakta ve Tanrı'yı merkeze alarak olayları dinî yapıda yorumladıkları görülmüştür. Bu nedenle ölümcül hastalığın kader merkezli anlayışı hastalıkla mücadele etme adına dayanabilecek bir strateji olarak görülmektedir.

Benzerliklere karşın kuşaklar arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. İlk olarak daha önce dış güçlerin etkisine yönelik bir değerlendirme sunan Baby Boomer kuşağı ölümcül hastalıkların nedenleri konusunda çoğunlukla modern yaşam tarzının beslenme alışkanlıklarının olumsuz etkilerini kabul ederken, bu durumun doğal ve genetik kökenli olabileceğini de belirtmektedir:

"Bir şey olmuştur yediğimiz, içtiğimiz her şey organik değil onlardan da olabilir. Bu genetik olabilir yani illa seninle alakalı bir şey olmayabilir". (Fatma, Baby Boomer, Ev hanımı).

"İnsanın gen yapısından, aileden, ailedeki bir gelen kalıtsal hastalıklar var. Bir de abur cubur yemekler. Mesela marketlerdeki hazır yiyecekler. Biz onları hiç yemeyiz. Hani gelebilir insanın başına kanser de gelir. Yalnız genellikle yiyecekten geleceğini biliyorum". (Tahir, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

Her ne kadar modern tıp ve bilim alanındaki ilerlemelerle birlikte büyümüş olarak genetik ve kalıtsal faktörlere işaret etseler de bu gelişmelerin potansiyel risklerine karşın daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Benzer bakış açısı X kuşağında da sürdürülmekle birlikte X'in işaret ettiği nokta daha çok endüstriyel tarımdan ziyade genetik faktörlere olan ilgisi bu kuşağı farklılaştırmaktadır:

"Babam sigara kullanıyordu annem kullanmadı. Şimdi onlar amca çocuklarının çocukları ve bizim akrabamızda çok yaygın kanserden ölen. Yani o yüzden biraz genetikle alakalı olduğunu düşünüyorum. Amcam kanserden öldü. Anneannem kanser, amcamın torunu, halamın eşi kanserden öldü. Ailede bir kanser geçmişi, kanser öyküsü var o yüzden". (Feride, X, Emekli Memur).

X kuşağının ölümcül hastalıkların nedenine yönelik yaklaşımı modern tıp bilgisiyle uyumludur. Çünkü X kuşağı genetik bilimindeki önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemde yetişmesi genetik yatkınlık fikrinin güçlenmesine neden olmuştur. Hastalığın nedenlerini tek faktörlü açıklama eğiliminden ziyade daha bütüncül holistik bir bakış açısı ise çoğunlukla Y kuşağında görülmektedir:

"Yaşam şekline bağlayabiliriz. Geçmişten bugüne kadar gelen yaşam şekli. Bunu genetik faktörlere bağlayabiliriz". (Metehan, Y, Öğretmen).

"İç etkenler üzüntü, keder, yeme içme.. Etrafında yaşayanların elemi, kederi, sıkıntısı, üzüntüsü, stresi. Yaşanan olayları gördüğümüz zaman gerçekten insana tesir ediyor". (Ekrem, Y, İmam Hatip).

Y kuşağı, X kuşağı gibi genetik faktörleri dikkate alırken, Baby Boomers gibi yaşam tarzı ve çevrenin etkilerini de değerlendirmektedir. Y kuşağı, sosyal çevrenin hastalıklar üzerindeki etkisini önemseyerek bu iki kuşak arasında bir köprü kurmaktadır. Ancak, Y kuşağı hastalıkların nedenlerini konusunda stresi de dahil etmesi nedeniyle daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alırken, hem biyolojik hem de psikososyal faktörleri birlikte değerlendirme eğilimindedir. Z kuşağına gelindiğinde ise diğer faktörlerle birlikte bireyin ihmali dahil edilmiştir:

"Kötü hastalıkların ana sebebi ihmal ve genetik oluyor. Ondan sonra çevresel faktörlerde onları tetiklerse işte ortaya kötü bir hastalık çıkıyor". (Ozan, Z, Öğrenci).

"Ama ki genetiğinizde bir problem varmış o kadar da güzel değilmiş" (gülüyor). (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Z kuşağı, ölümcül hastalıkların nedenlerini değerlendirirken genetik faktörleri ön planda tutarken bu faktörü bireyin ihmali ile birlikte çevresel etkenlerle tetiklendiği durumlarda hastalıkların ortaya çıkabileceğini düşünmektedir. İhmal vurgusu, bireyin kendi sağlığı üzerinde sorumluluk taşıdığına dair bir bilinçtir. Z Kuşağı, genetik faktörlerin kontrol edilemez olduğunu kabul etse de bireyin ihmali sonucunda bu faktörlerin tetiklenebileceğini düşünmektedir.

Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarının ölümcül hastalıkların nedenlerine yönelik yaklaşımlarını incelendiğinde, her kuşağın kendi deneyimlerinden, yaşadığı toplumsal değişimlerden ve bilimsel ilerlemelerden etkilendiği görülmektedir. Bu farklı yaklaşımlar, her kuşağın kendine özgü bir dünya görüşü geliştirdiğini ve sağlıkla ilgili risk algılarını farklı temellere dayandırdığını göstermektedir. Bir yandan, her kuşağın deneyimlediği farklı sosyokültürel bağlam, onların sağlık ve risk algılarını şekillendirmiştir. Baby Boomerlar için endüstriyel tarımın etkileri, X Kuşağı için genetik biliminin gelişimi, Y Kuşağı için stres ve yaşam tarzı, Z Kuşağı için ise bireysel sorumluluk ve genetik faktörlerin tetikleyici etkileri öne çıkmaktadır. Bu

durum, kuşakların kendi içinde tutarlı bir sağlık anlayışına sahip olduklarını ve bu anlayışın belirgin bir şekilde farklılaştığını göstermektedir. Öte yandan, bu kuşaklar arasında bir süreklilik de mevcuttur. Özellikle yaratıcının imtihanı, takdiri ve genetik faktörlerin önemi tüm kuşaklarda vurgulanmakta, ancak her kuşak bu faktörü farklı bir bağlamda ele almaktadır.

4.2.3. Tarihsel Sürecin Salgınları

Her kuşağın salgınları anlamlandırma biçimi, yaşadıkları dönemlerin bilgi birikimi, kültürel değerleri ve toplumsal normları tarafından şekillenir. Bu durum, insanların salgınlar gibi karmaşık olaylara nasıl tepki verdiklerini ve bu olayları nasıl yorumladıklarını belirlemektedir. İlk olarak tüm kuşakların tarihsel salgınların sebeplerini kirli/lik ve bulaşıcılık dahilinde açıkladıkları görülmektedir. İmkanlar ve imkansızlıklar dahilinde teknolojik yetersizlik, bilimsel gerilik ve gıdasızlık gibi cevaplar ise çok nadir olarak belirtilmiştir. Bu nedenle kuşaklar çoğunlukla salgın hastalıkların sebebini kirli çevre ve bulaşma ile açıklamaktadır.

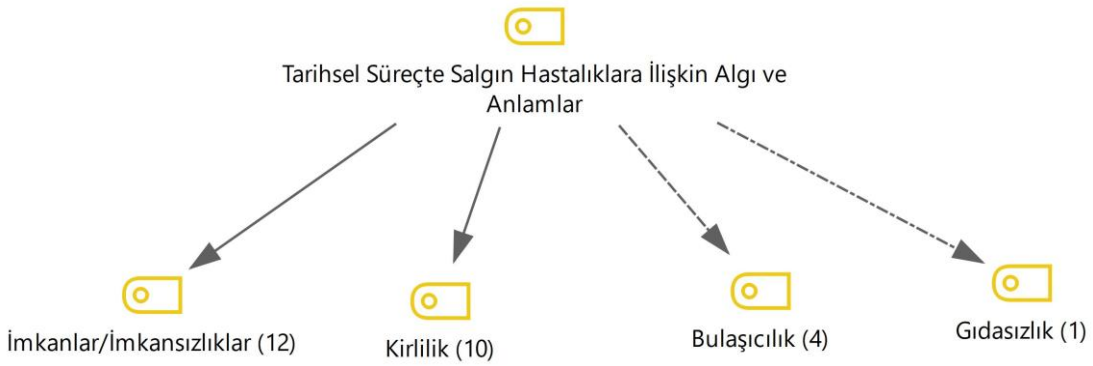

Şekil 6: Tarihsel Süreçte Salgın Hastalıklara İlişkin Algı ve Anlamlar

Baby Boomer kuşağının çoğunlu için tarihsel salgınlar imkanlar ve imkansızlıklar dahilinde ortaya çıkmış ve büyük kayıplara neden olmuştur:

"Önce sıtmadan ölüyormuş insanlar. Sıtmanın ilacını bulunmuş. Çiçek, verem mesela kıran girdi derlerdi. Hanımın dedesi kefen yetiştirememiş. Yedi çocuğu ölmüş arka arkasına. Ölümlerden sonra kıran girdi dediler. Ülke gelişmişse sağlığa çözümü buluyor. Teknolojiyi ilerliyor". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Baby Boomer kuşağı, büyük salgınlar sırasında çocuk ya da yeni yetişkin olduklarından bu olayları doğrudan deneyimlememiş ancak ebeveynlerinden veya daha yaşlı akrabalarından bu salgınlar hakkında hikayeler duyarak dönemin toplumsal belleğinde yer eden korkuları ve tecrübeleri devralmışlardır. Bu nedenle, Baby Boomer kuşağının salgınlar hakkındaki görüşleri, hem ikinci elden edinilen bilgi hem de daha önceki dönemlerin sınırlı tıbbi ve teknolojik imkanlarına dayalıdır.

Tıbbi gelişmelerin sınırlı olduğu, yaygın aşıların veya etkili ilaçların henüz bulunmadığı bir dönemi hatırlayan Baby Boomer kuşağı, bu nedenlerle salgınların etkisini daha doğrudan kavramıştır. Dolayısıyla, bu kuşağın salgınlara yönelik yaklaşımı, tarihsel bellek ile kişisel ve ailevi deneyimlerin bir kombinasyonudur. Diğer yandan salgın hastalıklarda bireyin ihmali çoğunlukla X kuşağında görülmektedir:

"İnsanların pisliğini düşünüyorum. Pis oldukları için". (Gülay, X, Adli Katip).

X kuşağı, sorumluluğu bireylerin davranışlarına bağlayarak hastalığın yayılmasını kişisel ihmallerin bir sonucu olarak görmektedir. Bu da X kuşağının, toplumsal sorunlarda bireylerin tutum ve davranışlarının önemli olduğuna inandığını göstermektedir. Bu düşünce modern öncesi dönemi ve o dönemin insanını tasvir eden açıklamalara yöneliktir. İnşa edilen modern öncesi dönem hastalıkların teşhis ve tedavisinin yapılamadığı, imkansızlıkların hüküm sürdüğü bir dönemdir. Dönemin insanı ise tarihsel salgınlarda başrol oyuncusudur. Tanrıyı tarihin sahnesinde ölümlerden sorumlu tutmayan günümüz insanı için tarihin insanı kirli çevre içerisinde kirli ve pis olarak hastalık yaymaktadır. Benzer bir bakış açısı Y kuşağının çoğunluğunda da sürdürülmektedir:

"Bu salgınların normal ilahi müdahale olduğunu düşünmüyorum. Hani kirlilik vesaire gibi şeylerden…" (Metehan, Y, Öğretmen).

Y kuşağının bu tutumu, modern tıbbın ve bilimsel bilginin ön plana çıktığı bir dönemde yetişmiş olmalarıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, çevresel faktörlerin hastalıkların yayılmasında önemli rol oynadığına dair bir farkındalık geliştirmişlerdir. Z kuşağı ise Baby Boomer ile benzer bir duruma dikkat çekmektedir:

*"*Eski çağdaki yani tedaviniz ya da tedavi yolunun geliştirilememesinden ötürü belki o kadar ilerlemiştir. Yani günümüzde tabii çok her şey çok fazla gelişti. O zamanlar işte maske, koruma, ilaç bunlar çok kısıtlıydı". (Sena Nur, Z, Öğrenci).

Z kuşağının çoğunluğu, tıpkı Baby Boomerda olduğu gibi tarihsel salgınları değerlendirirken dönemin tıbbi ve teknolojik yetersizliklerine odaklanması bağlamında Baby Boomer kuşağı ile irtibat halindedir. Günümüzde sağlık hizmetlerinin daha gelişmiş ve erişilebilir olması, bu kuşağın geçmişte yaşanan salgınları daha çok eksik tedavi yöntemleri ve sınırlı koruyucu önlemlerle ilişkilendirmesine neden olmuş ve bu yüzden, geçmişteki salgınların büyük ölçüde tıbbi ve teknolojik gerilikten kaynaklandığına inanmışlardır.

Bu farklılıklar, her bir kuşağın kendi tarihsel ve toplumsal bağlamında gelişen deneyimlerini ve değerlerini yansıtmakla birlikte, bir diğerine tamamen zıt olan yeni bir kuşak tanımı ortaya koymamaktadır. Aksine, bu kuşaklar arasındaki etkileşimler, toplumsal değişim süreçlerinde sürekliliği ve uyarlanabilirliği temsil etmektedir. Özellikle Z kuşağının, Baby Boomer kuşağının tarihsel bakış açısını anlayarak bu perspektifi modern tıbbın gelişmeleri ile birleştirmesi, kuşaklar arası bir diyalog ve bağ kurduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kuşaklar arasındaki bu farklılıkların toplamı, radikal bir kırılmadan ziyade, tarihsel deneyimlerin ve toplumsal değerlerin evrimsel bir süreç içerisinde aktarılmasını ve yeniden yorumlanmasını ifade etmektedir. Bu süreç, her bir kuşağın kendi özgünlüğünü korurken, önceki kuşakların deneyimlerinden de faydalanarak ortak bir toplumsal belleği ve geleceğe yönelik kolektif bir vizyonu desteklemektedir.

4.2.4. Günümüz Salgın Hastalıkları

Günümüz salgın hastalıklarına ilişkin algılar ve anlamlar, bireyler arasında çeşitli temalar etrafında şekillenmektedir. Bu temalar, farklı kuşaklar arasında değişiklik göstermekle birlikte, salgınların nedenleri ve sonuçlarına dair farklı yaklaşımlar sunmaktadır.

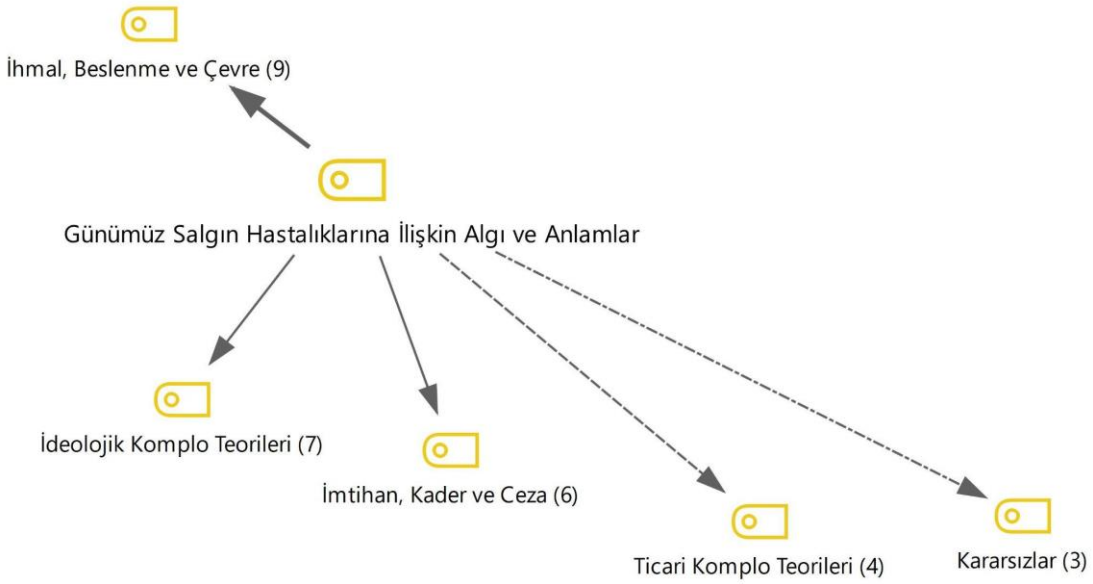

Şekil 7: Günümüz Salgın Hastalıklarına İlişkin Algı ve Anlamlar

Öncelikle, ihmal ve bireysel sorumluluk, modern yaşamın bir yan etkisi olarak kabul edilen çevresel kirlilik, sağlıksız beslenme alışkanlıkları, ilahi ceza, kaderin bir parçası veya manevi imtihanın yanı sıra komplo teorileri kendini göstermektedir. İlk olarak Baby Boomer kuşağının çoğunluğunun günümüz salgın hastalıklarında komplo teorilerini benimsediği ortaya çıkmaktadır:

"İnsanlar üretti bilerek, maske üretildi, ilaç satıldı, bir şeyler yapıldı. Yani bir sürü bir masraf. Kendileri kazansın diye yaptılar". (Fatma, Baby Boomer, Ev hanımı).

"Zenginler, Amerikan kişiler devletlerin arasında ekonomiyi düşürmek için yani çökertelim ki o bize muhtaç olsun diye çıkardılar hastalığı. Maksat bunların ilaç satmak". (Zafer, Baby Boomer, Emekli Serbest Meslek).

Komplo teorileri tarihi oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Özellikle, veba salgını sonrasında insanların ontolojik güvenlik duygusunun sarsılması sonucu, günah keçisi arama yoluna giderek cadı avları düzenlemesi gibi örnekler görülmüştür. Aydınlanma çağı, tesadüf ve kaosu reddetmiş ancak bu düşünce, her şeyi gizli karanlık güçlerle açıklayan komplo teorileri için de uygun bir zemin hazırlamıştır. Komplo teorileri, toplumun belirli dönemlerinde normların işlemediği, risk ve belirsizliğin arttığı, insanların ontolojik güvenlik duygusunun sarsıldığı zamanlarda bir anlam haritası ve davranış rehberi sunmaktadır (Bozkurt, 2022). Bu teoriler, insanların dünya

ve çevreleri hakkında daha fazla bilgi edinme isteğinin ve şüpheci bir tutumun sonucudur. Günümüzde, Baby Boomer kuşağının Kovid-19'a yönelik bakış açısı, özellikle ticari komplo teorilerine duyulan inançla şekillenmektedir. Bu kuşağın temsilcileri, virüsün laboratuvar kökenli olduğuna, kasıtlı olarak yayılabileceğine ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda üretildiğine dair görüşler ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş, teknolojik dönüşümler ve ekonomik dalgalanmalar gibi büyük olaylara tanıklık etmesi, bu kuşağın dış güçlere karşı bir risk algısını oluşturmuştur. Ticari komplo teorilerinin yanı sıra ideolojik komplo teorileri de yine bu kuşakta vurgulanmaktadır:

"Nüfusu azaltma yolunda da kullanıldı. Olabilir diyorum, oldu demiyorum ama ihtimal yani". (Bedriye, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Endişe ve belirsizliğin arttığı durumla karşı karşıya kalan Baby Boomer mevcut bilgi boşluklarını doldurma ve güven arayışının bir sonucu olarak spekülatif ve eleştirel yaklaşımlara yönlendirmiştir. Diğer yandan X kuşağının çoğunluğunun ticari ve ideolojik komplo teorilerine inanıyor olması Baby Boomer ile sürekliliğine işaret etmektedir:

"Salgınları bence insanlar para kazanma amacıyla çıkarıyorlar". (Sibel, X, Hemşire).

"Nüfus çok fazla. Biraz da biz insanların azalması gerektiğini düşünüyorum. O yüzden herhalde salgın çıkıyor. Yani salgınlar belki yapılmış olabilir, insan üretimi olabilir yani öyle düşünüyorum". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

X kuşağının, sağlık krizlerini büyük çaplı ekonomik ve politik oyunlarla ilişkilendirme eğilimini ve böylece toplumsal olaylara yönelik şüpheci ve eleştirel bir tutum sergilediğini göstermektedir. Ancak bunun yanı sıra postmodern bir duruş da ilk olarak bu kuşakta belirmektedir:

"Dünyanın sonu yaklaşınca salgın hastalık artacak diyorlar. Laboratuvar ortamında da yapıldı insanların nüfusunu azaltmak için yapıldı diyorlar. Bunun yanında deccallar, mehdi, dünyanın bir yerinde dünya sona yaklaştı. İşte ondan dolayı da bu salgından arttı. O yüzden ne desem boş". (Feride, X, Emekli Memur).

"Şimdi bir yarasa mantıklı geliyor biri de diyor ki nesli gençleştirmek için o da mantıklı geliyor. Yani şimdi ben hangisine inanayım? Kimi diyor ilaç firmaları zenginleşmek için yaptı diyor o da mantıklı geliyor. Kimi milyonlarca emekli var yaşlı nesil. Adam yetmiş beş, seksen yaşına gelmiş. Hala devletin sırtında bir kambur olmuş. İşte böylelerini ortadan

temizlemek için. O da bana mantıklı geliyor. Hepsi olabilir diyorsun". (Cevdet, X, Emekli Serbest Meslek).

X kuşağının Kovid-19'a yönelik çok çeşitli sebeplerle ortaya çıkabileceğine dair bir inanç taşıdığını ve bu sebepler arasında nüfus kontrolü, ilaç firmalarının ekonomik çıkarları ve daha genel bir kozmik veya dini açıklama, post-modern bir yaklaşımı ve şüphecilik eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu bakış açısı, gerçekliğin ve doğruluğun göreceli olduğu inancını yansıtmaktadır. X kuşağı, bir olayın arkasındaki gerçek nedeni belirlemekte zorlanırken, çeşitli ve genellikle çelişkili açıklamalar arasında kalmaktadır.

Y kuşağının Kovid-19'a yönelik görüşü ise Baby Boomer ve X kuşağının komplo teorilerine yönelik bakış açılarıyla benzerlikler taşımaktadır:

"Masonların olduğunu söyleyenler var. İşte bir tane Amerikalı dünyanın en zengin adamı tüm dünyayı ele geçirecek diyorlardı. Tik Tok'ta bir tane adamdan duymuştum. Yani demek istediğim insanları kontrol etmek olduğunu söylüyorlar. Benim düşüncem bu yönde. Bu daha ağır basıyor yani". (Çetin, Y, Adli Tıp Teknikeri).

Ancak Y kuşağının bu bakış açısı, hem Baby Boomer hem de X kuşağının komplo teorilerine yönelik eğilimleriyle benzerlik taşırken, özellikle Tik Tok gibi dijital medya aracılığıyla yayılan bilgilere dayanarak bilgi tüketim biçimi ve bu bilgileri nasıl yorumladığı ile ilgili farklılıkları gözler önüne sermektedir. Diğer yandan Y kuşakları salgınlar konusunda daha çok insanı sorumlu tutmaktadır:

"Bence doğayla bu kadar çok uğraşırsan çok güzel tokadını vurur. İnsanoğlu her şeyin dengesini bozduruyor ki mesela kovid zamanı herkes eve kapandı. Denizlerdeki temizlik oranı arttı. Hava kirliliği azaldı". (Şeyda, Y, Öğrenci).

"Mesela temizlik çok önemli. Yani baktığımız zaman bu salgınlar mesela ilk önce yabancı ülkelerde çıkmıştı değil mi? Veba da öyle. Mesela o da bilime göre işte fareden kaynaklandı, işte bu kovidin yarasadan kaynaklandığını falan söylüyor araştıranlar. Yani ben temiz olunması gerektiği taraftarındayım. Yenilip içilenlere dikkat edilmesi gerektiği taraftarındayım. Bütün bunlar olmasaydı nasıl çıkacaktı ortaya?" (Kübra, Y, Çalışmıyor).

Bilim insanları, Kovid-19'un neden ortaya çıktığına dair kesin bir yanıt bulamamışlar ancak virüsün çıkışının, Çin'in Wuhan kentindeki deniz ürünleri pazarında bulunan vahşi hayvanlarla temas sonucu olduğu düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar, virüsün yarasalardan kaynaklandığını, ancak insanlarla temas ettiği için

mutasyona uğradığını da öne sürmektedirler. Araştırmaya katılan Y kuşakları, çoğunlukla Kovid-19'un nedenleri hakkında bireysel faktörlere odaklandıkları görülmektedir. Y kuşağının, çevresel temizlik ve kişisel hijyenle salgınlar arasındaki ilişkiye dair geliştirdiği farkındalık, diğer kuşaklardan farklı olarak doğa ve insan sağlığı arasındaki bağı daha çok ön plana çıkarmaktadır.

Z kuşağının görüşleri ise tüm kuşaklarla irtibat kurmakla birlikte kuşağın çoğunluğu için nüfusa dayalı komplo teorileri daha çok belirginleşmektedir:

"Tamamen planlanmış bir şeydi dünyadaki nüfusun azalması için yapılan bir çalışmaydı. Bence bu tamamen hastalıklı bir savaştı". (Öznur, Z, Öğrenci).

"Nüfusu kontrol altına alma çabası diye bir görüş vardı ya ben ona katılıyorum ya yani bence hastalık çıkmadı çıkarıldı". (Sena Nur, Z, Öğrenci).

"Bilinçli üretim. Nüfus gitgide artıyor ve dünyaya hani yetmeyecek bir noktaya geliyor. Hani ondan dolayı zayıf olan insanları ortadan kaldırmak için yapmış olabilirler diye düşünüyorum". (Ozan, Z, Öğrenci).

Tüm kuşaklar salgının karmaşıklığı karşısında belirsizliği ve korkuyu yönetmek için salgının doğal değil insan yapımı veya kasıtlı olduğu yönündeki komplo teorilerine açık bir eğilim sergilemesi kuşaklar arası değişmeyen sabitleri göstermektedir. Diğer yandan değişen sabitlere bakıldığında Baby Boomer'da öne sürülen ekonomik ve ideolojik çıkarlar doğrultusunda kasıtlı üretilen salgının X kuşağında postmodern şüphecilik ile her türlü açıklamanın geçerli olabileceğini kabul etmesidir. Y kuşağı, dijital medya ve sosyal medya aracılığıyla yayılan komplo teorilerine daha fazla maruz kalmakta ve bunları kaynak olarak kullanmaktadır. Z kuşağı, diğer kuşaklara kıyasla daha keskin bir şekilde nüfus kontrolü ve bilinçli üretim gibi teorilere inanma eğilimindedir.

4.2.5. Salgın Hastalıkların Tedavi Yöntemleri

Kovid-19 salgını sürecinde bireylere, hastalanmadan önce, hastalık sırasında ve sonrasında yapılması gereken belirli davranış kalıpları (fiziksel mesafe, maske kullanımı, hijyen kuralları gibi) olduğu kadar uygulanması gereken bir dizi tedavi yöntemi de sunulmuştur. Katılımcıların söz konusu tedavi yöntemlerine ilişkin tavırları şekil 8'de verilmiştir.

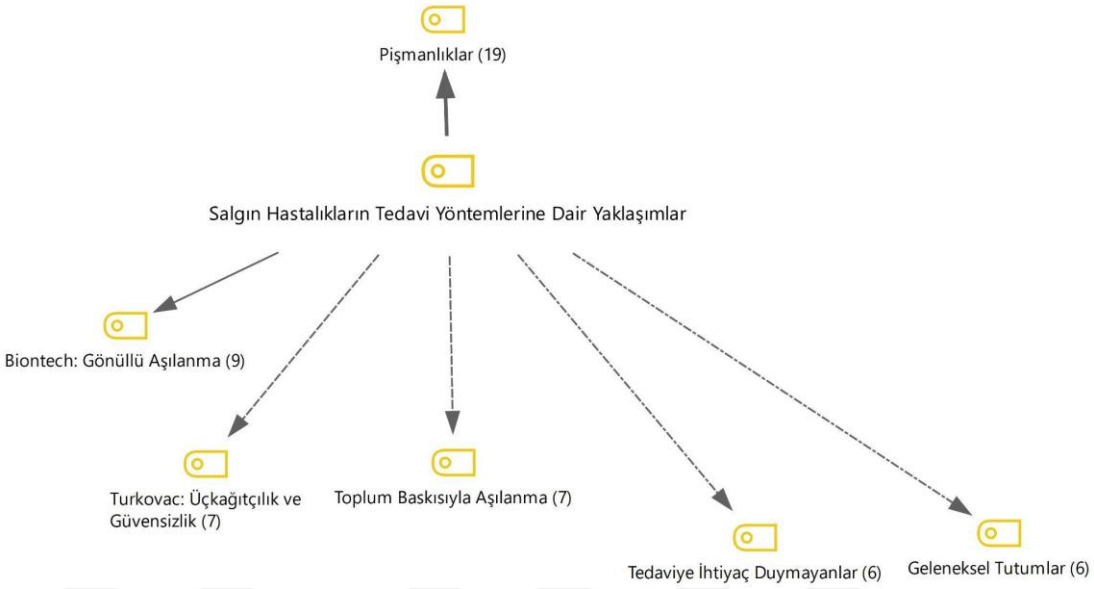

Şekil 8: Salgın Hastalıkların Tedavi Yöntemlerine Dair Yaklaşımlar

Katılımcılar, bu döneme dair tedavi yöntemleriyle ilgili çoğunlukla pişmanlıklarını dile getirirken, BioNTech aşısına duyulan güven en çok vurgulanan ifadeler arasında yer almıştır. Baby Boomer kuşağının çoğunluğu salgın hastalığın tedavi yöntemine dair yaklaşımları çoğunlukla devlete ve tıbbi otoriteye zorunlu/güven ile yan etkiler konusunda kendi tabirleriyle dış güçlere güvensizlik hali ortaya çıkmaktadır:

"Dört defa yaptırdım. Devlet, bilim adamları yaptırın dediler ben yaptım. Doktorlar yapıyorsa mutlaka onlar her şeyin ilmini biliyor. Güvendim". (Ayfer, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

"Doktorlar yapıyorsa mutlaka onlar her şeyin ilmini biliyor. Nasıl yapıldığını biliyor, insana zarar verip vermeyeceğini biliyor. Aşı vurulduğum için aşıya da güvendim". (Tahir, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

Baby Boomer kuşağının çoğunluğu otoriteye, devlete ve uzmanlara yüksek düzeyde güven duymaktadır. Bu kuşak, devletin sunduğu sağlık politikalarını ve bilim insanlarının önerilerini, rasyonel-legal otoritenin bir yansıması olarak görmektedir. Devletin ve uzmanların önerilerini sorgulamak yerine, otoritenin bilgi ve deneyimine dayanarak hareket etmeyi tercih etmektedir. Giddens, (1991) modern toplumlarda bireylerin karmaşık ve belirsiz dünyada ontolojik güven duygusu geliştirdiğini öne sürmektedir. Bu güven, bireylerin günlük yaşamda kendilerini güvende hissetmeleri

için gereklidir. Baby Boomer kuşağı, devletin sunduğu tedavi ve aşı seçeneklerine güvenerek ontolojik güven duygusunu korumaya çalışmaktadır. Literatürde, otoriteyi sorgulayan ve statükoya meydan okumaktan çekinmeyen bir karakter yapısına sahip olan Baby Boomer kuşağı kovid-19 söz konusu olduğunda devletin sunduğu tedavi ve aşı seçeneklerine güvenmesi, kuşak kuşak literatüründeki tanımlamalarla yüzeysel olarak çelişkili görünse de, bu durumu ontolojik güven ve belirsizlik yönetimi bağlamında anlamak gerekmektedir. Otoriteye sorgusuz güvenin ardındaki temel neden, bilmedikleri ve kontrol edemedikleri bir durumda başka bir seçeneklerinin olmaması ve bu belirsizlik durumunda güvenmenin ontolojik güvenlerini sürdürmenin tek yolu olarak görünmesidir. Ancak, bu güven eğiliminin kovid-19 gibi sağlık temelli bir krizle sınırlı olduğu söylenebilir. Eğer konu siyasi, ekonomik ya da kültürel/dini değerlerle ilgili bir mesele olsaydı, Baby Boomer kuşağının karakteristik sorgulayıcı yapısının daha belirgin hale gelmesi beklenebilirdi. Çünkü bu alanlarda bilgi ve deneyimleri, bireysel ya da toplumsal değerlerini koruma güdüsü, bu konularda daha eleştirel bir tutum sergilemelerine yol açabilir. Diğer yandan özellikle kuşağın bazı bireyleri aşı sonrasında yaşadıkları sağlık sorunları ve pişmanlıkları dile getirmeleri, kuşak içinde aşıya yönelik tutumların homojen olmadığını gösterirken bu durumun sorumlusu aşının menşei otoritelerdir.

> “Aşıdan da çok insan öldü. Ondan sonra vallahi dördüncüyü biraz zoraki yaptırdım. Aşıdan sonra da benim vücut direncimin düştüğünü hissediyorum. Şu kolum hep ağrıyor”. (Cemile, Baby Boomer, Emekli Memur).

> “Korunmak için yaptırdım sonra da bazı rahatsızlıklar çıktı pişman oldum yaptırdığıma. Bu dönemde olduğu kadar bacaktan pıhtı atmış, kalp de pıhtı atmış işte bunu aşıya bağlayanlar var. Bu yüzden üçüncü aşıyı olmadım”. (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Kovid-19 pandemisi sürecinde, Baby Boomer kuşağı, hastalığın ölümcül etkilerine karşı en savunmasız gruplardan biri olarak, aşı olma konusunda önceliklendirilmiş ve bu nedenle ilk aşılananlar arasında yer almıştır. Bu kuşak, maruz kaldıkları yüksek riskin bilinciyle “ölmemek” amacıyla aşıyı gönüllü olarak kabul etmiştir. Ayrıca, pandemi döneminde yaşlı bireyler toplumda daha fazla dikkat çeken ve hatta damgalanan bir grup haline geldi ki bu durum, onları aşı olma konusunda teşvik eden önemli bir etken olmuştur. Ancak, aşı sonrası bazı bireylerde görülen

sağlık sorunları ve bu sorunların aşıyla ilişkilendirilmesi, başlangıçtaki bu bilinmezliğin mecburiyetine rağmen, Baby Boomer kuşağı için aşıya yönelik şüphelerin artmasına neden olmuştur. Bu durum, söz konusu kuşağın, tıbbi otoritelere olan güveninin ne kadar kırılgan olduğunu ve bireysel deneyimlerin bu güven üzerinde ne denli etkili olabileceğini göstermektedir. Diğer yandan X kuşağının Kovid-19 aşılarına yönelik karmaşık ve eleştirel bakış açısı güven, bilimsel bilgi ve kişisel deneyimlerin nasıl etkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

"Ben iki doz BioNTech yaptırdım. Kimi duysam kalp krizi geçiriyor. Deney tahtası gibi olduk o dönemde". (Feride, X, Emekli Memur).

"Çin aşısına çok güvenmedim. Yeğenim var benim göğüs hastalıkları uzmanı onunla mütalaa ettik daha iyi olacağını düşündüm". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

"BioNTech olduğum zaman Türkovac vardı. Güvenmedim. Yeni çıkmıştı çünkü. Çok araştırılması yapılmadı. Almanların bu konuda bence daha… Bir de onu daha çok yaptırıyorlardı her yerde bunu garanti gibi görüyorlar". (Sibel, X, Hemşire).

X kuşağı katılımcılarının Kovid-19 aşılarına yönelik tutumları, Baby Boomer kuşağı ile kıyaslandığında X kuşağının çoğunluğu daha sorgulayıcı ve şüpheci bir yaklaşım sergilemektedir. X kuşağının, aşılara yönelik güvensizliklerini çeşitli sağlık komplikasyonlarına dayandırmaları ve kendilerini "deney tahtası" olarak görmeleri, bu kuşağın hem otoriteye hem de teknoloji ve sağlık uygulamalarına dair daha eleştirel bir bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca bu kuşağın aşı tercihlerinde, bilimsel tavsiyeler yerine kişisel deneyimler, aile bireylerinin görüşleri ve Batı tıbbına olan güven gibi unsurların etkili olduğu görülmektedir. Y kuşağı ise çoğunlukla Kovid-19 sürecinde hem tıbbi hem de toplumsal baskılara karşı eleştirel bir tutum benimsemiş ve bu süreçte güvenilirlik, bilgi eksikliği ve modern tıbbın sınırları gibi konularda derin bir sorgulama içerisine girmiştir.

"Aşıyı biraz da korkudan dolayı olduk. Yani hastalıktan değil de toplumdan dışlanmaktan olduk". (Metehan, Y, Öğretmen).

"Bu kovid meselesi çok fazla karışıktı ve ben de ölecek durumda olmadığım için güvenmedim ilaçlara. Bitkisel tedaviler yeterli gelmediği için de soğuk algınlığı ilaçları kullandım ". (Çetin, Y, Adli Tıp Teknikeri).

"Kovid oldum ama ilaç kullanmadım. BioNTech çok daha ürkütücü. Yeni bir teknoloji ve senin vücudundan atılamıyor. Gidip senin bir DNA, RNA bölgene entegre olup orada farklı bir şey ürettirebilir. Bunlar on-on beş yıl sonra açığa çıkacak şeyler. Mesela hacamat ve sülük hep vardı ama bu kovid döneminde artış gösterdi çünkü iğneden arda kalan etkileri insanlar hacamatla atmak istedi. İşte kovid dediler, insanlara sabah akşam sekizer, on altışar ciğerleri iflas ettirecek, görmeyi, dinlemeyi bozacak ciddi ilaçlar içirdiler. Üç beş ay sonra o ilacın etkisiz olduğunu açıkladılar. Ayrıca bir aşının on yıllık, on beş yıllık bir geçmişi olur. Genelde iki yılda aşı olmaz. Çıkarılan aşıların sonuçların ne olacağı araştırılmadan vurulması zaten tam bir felaket". (Taner, Y, Adli Tıp Doktoru).

Y Kuşağı çoğunlukla Kovid-19 sürecine yönelik bir güven eksikliği ve risk algısı taşımaktadır. Bu kuşağın bireyleri, aşılara dair belirsizlik ve yeni teknolojilere karşı şüpheci bir yaklaşım sergileyerek daha bilindik ve geleneksel yöntemlere yönelmiştir. Ayrıca, Y kuşağının aşı olma kararlarının sadece sağlıkla ilgili değil, aynı zamanda sosyal faktörler tarafından da şekillendiği görülmektedir. Sosyal çevrenin ve toplumun aşıya dair beklentileri, bireylerin kararlarında önemli bir etken olmuş bu kuşak kendisini toplumsal baskılar karşısında bir uyum sağlama gereği içinde bulmuştur.

Z kuşağının Kovid-19 aşılarına dair tercihleri ise bilime ve teknolojiye olan güvenin coğrafi ve kültürel temellere dayandığını göstermektedir:

"Alman aşısı yaptırdım. Çin aşısının hangi ülkelere aldığına baktım ve Endonezya ve Güney Amerika'dan bir kaç ülke var. Bilimin oluştuğu ve geliştiği yer aslında Avrupa. Avrupalıların yaptırdığını yaptırmak daha makul. Güvenebileceğini biliyorsun" (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

"BioNTech yaptırdım, ailem Türklerin yaptığı aşıya çok güvenmedi. Dünya onu yaptırıyor diye güvendiler. Herkes yaptırıyordu diye yaptırdım ama ailem özgür bıraksaydı yine BioNTech yaptırırdım". (Ayşe Betül, Z, Öğrenci).

Batı ülkelerinin sağlık standartlarını ve teknolojik gelişmelerini yüksek bir referans olarak gören Z Kuşağı, gelişmiş Batı ülkelerinden gelen aşıları tercih etmekte, buna karşın Doğu kökenli aşılar konusunda şüpheci bir yaklaşım sergilemektedir. Bu durumda, Z Kuşağının Kovid-19 aşıları konusundaki tutumları, self-oryantalizm teması çerçevesinde değerlendirilebilir. Self-oryantalizm, Batı kültürünün kendisini inşa etmek için Doğu toplumlarını "öteki" olarak tanımladığı ve bu tanımlamayı benimseyen Doğu toplumlarının kendilerini modern bilimsel bilgi ya da tıbbi

gelişmelerin gerisinde kalan bir algısal sürece hapsederek self-oryantalizme yöneldiği fikridir (Durna, 2004: 263). Self-oryantalizm çerçevesinde, Doğu toplumlarının kendilerini Batı karşısında eksik veya yetersiz hissetmesi ve Batı'nın üstünlüğünü içselleştirmesi, Z Kuşağının aşı tercihleri üzerinde etkili olmuştur. BioNTech aşısı tercih edilirken, Batı'nın sağlık alanındaki ilerlemelerine duyulan güven vurgulanmakta bu güvenin hem kişisel tercihleri hem de ailelerin tutumlarını etkilediği anlaşılmaktadır. Buna karşın, Çin gibi Doğu kökenli aşıların daha az gelişmiş ülkelerde kullanılması, Z Kuşağının bu aşılara duyduğu güvensizliği artırmaktadır. Sonuç olarak Z Kuşağının Batı kökenli sağlık ürünlerine duyduğu güven ve Doğu kökenli ürünlere karşı duyduğu güvensizlik, Batı'nın sağlık standartlarının üstünlüğünü kabul etmenin ve bu standartlara özdeşleşmenin bir yansımasıdır.

4.2.6. Modern Tıbbın Etkisi

Modern tıp, ilaçların olumsuz sonuçlara yol açabileceğine dair endişeler, tedavi sürecinde kapitalist sistemin rolü, bazı doktorların yetersiz olabileceği ve tedavi süreçlerinde bu yetersizliklerin sorun yaratabileceği görüşleri sıkça dile getirilse de sağlık kurumları ve kurumsal otoriteleri, kuşakların hastalıklara ilişkin çare aradıkları ilk kurumlardır.

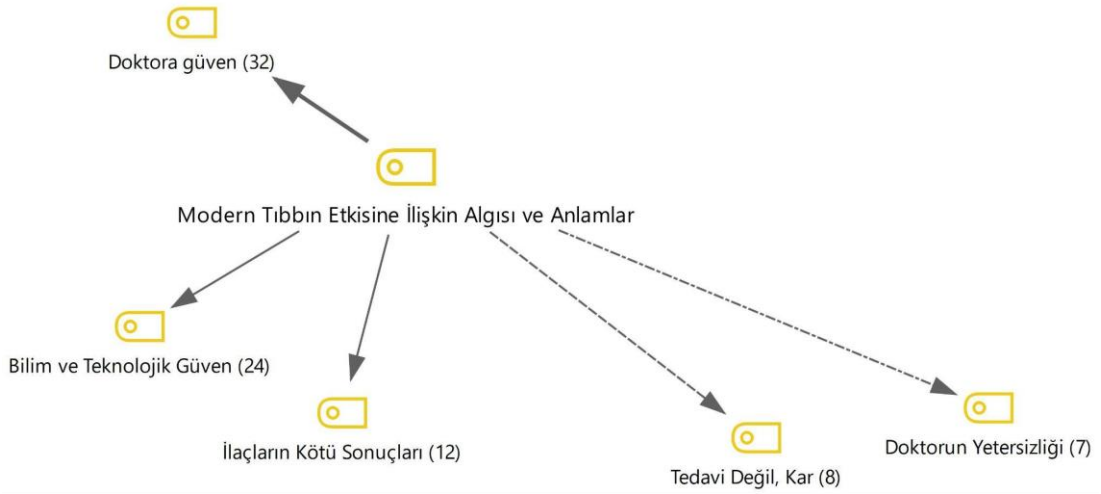

Şekil 9: Modern Tıbbın Etkisine İlişkin Algı ve Anlamlar

Güven, seçimlerin, risklerin ve olasılıkların olduğu durumlarda gündeme gelen bir konu olarak kabul edilse de Baby Boomer kuşağının çoğunluğunun modern tıbbı

genel olarak desteklediği ve tıbbi otoritelere karşı yüksek bir güven duygusu beslediği görülmektedir.

"Modern tıbba güveniyorum. Şimdi diyor ki adam bunun ilacı bu diyor. Demek ki yanılabiliyor. Tıp yanılmıyor doktorlar yanılıyor. Bir doktor bundan elli sene önce dedi ki biz doktorlar insanların ömrünü uzatamayız ama ömrünün sonuna kadar sağlıklı yaşamasını sağlarız. Teknolojiye bağlı… Hücceten öldü derdik. Aniden öldü. Adam daralıyordu, tıpta cihaz yoktu hastalıklar vardı ama bilinmiyordu". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Bu kuşağın bireyleri arasında, genel olarak tıbbi otoriteye duyulan güvenin yanı sıra bireysel olarak doktorlara karşı eleştirel bir tutum da gözlemlenmektedir. Güven, tamamen emin olma derecesinde olmamakla birlikte Baby Boomerlar güven duymaya mecbur hissetmektedir. Bu koşullarda, "zorunlu/mecburi güven" durumu ortaya çıkmaktadır. Baby Boomerlar genellikle bu durumu "güvenmeyip de ne yapalım" şeklinde ifade etmektedir. Bu durum, doktorların tüm hastalıkları doğru bir şekilde teşhis edebileceğine dair bir inançla birlikte, ilaç şirketlerinin ve tıbbi firmaların şeffaflığına dair şüpheleri içermektedir.

"Doktorun bilemeyeceği hastalık yoktur ama bu ilaç satan firmalar kar elde etmek için doktorların hastalığı iyileştirmemesi için baskı uyguluyor". (Zafer, Baby Boomer, Emekli Serbest Meslek).

Benzer bir yaklaşım X kuşağında da sürdürülmektedir:

"Doktorların da yetişebildikleri yer var yetişemedikleri yer var sonuçta hepimiz insanız. Yapabileceğimiz sınırlı. Yani kesin şu hastalığı doktor bilemez dediğim bir hastalık yok ama olabileceğini düşünüyorum. Doktorlar her şeyi bilmek zorunda değiller". (Aysun, X, Yaşında, Aşçı).

"Doktorlara tabi ki güveniyorum ama işin gerçeği başka. Aslında modern tıp yıllarca karşı çıktı geleneksel tedavilere çünkü karşı çıkan aslında ilaç firmalarıydı. Alternatif tıp ve modern tıp aslında bir araya gelse belki dünyada tedavi edemeyecekleri bir hastalık yok. Sağlık ocağında çalışırken kızamık aşılarının tarihi geçti diye bakanlığa gönderdik. Yapılmasında bir sakınca yoktur denildi ve çocuklara yapıldı. O çocuklar belli bir zaman sonra daha ağır kızamık geçirdiler". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

Bireyler her ne kadar doktor ile güven kelimesini eş olarak kullansa da doktorların aşamayacağı sınırların olduğunu kabul etmektedir. Güven teslimiyetle ilişkilidir. Ölümsüzlük arzusu ile ilişkili değildir. Tedavinin sonuç vermeyeceğini bile bile acının dindirilmesi ya da en iyi olana bir başkasının karar vermesine yönelik bir

güvendir. Doktorun aşamayacağı sınır elbette temelde ölüme yöneliktir. Tıbbi bilgi ve deneyiminde de sınırları olabileceği gibi hastanın kişisel tercihleri veya hastalığın ilerlemiş evresi gibi faktörler de doktorun aşamayacağı sınırlardır. Bu kuşak, Baby Boomer kuşağında olduğu gibi çoğunlukla doktorların genel yetkinliğine ve bilgi birikimine güven duymakla birlikte, modern tıbbın sınırlılıklarını ve sistemin işleyişindeki aksaklıkları da sorgulamaktadır. Bu aksaklıklar daha önce Baby Boomerların bahsettiği ilaç şirketlerine yöneliktir. X kuşağı, sağlık alanında daha bütünsel ve entegre bir yaklaşımı desteklemekte ve mevcut sistemin bu ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Diğer yandan Y kuşağının modern tıbba yönelik algısı ise çoğunlukla teknolojinin sunduğu imkanların sınırlılıklarını kabul eden ve bu sınırlar içinde doktorların etkinliğine dair eleştirel bir bakış açısı geliştiren bir perspektifi yansıtmaktadır.

"Doktorun tedavi edebileceği hastalık belirli yerlere kadar şimdi teknolojinin elverdiği kadarıyla". (Şeyda, Y, Öğrenci).

"Doktorun bileceği hastalık çok az. En son ben doktora gittim adam şey diyor "ilaç sana fazla gelmiş düşürcem ben onu" dedi. "Tamam hocam" dedim ama şey mesela ben ilacı bırakalı altı ay olmuş". (Aylin, Y, Adli Katip).

"Eskiden yoğun bakımlarda bir ay geçiyor vefat ediyordu. Şimdi yoğun bakımlarda doksan gün, yüz seksen gün, cihazlarla yaşatılmaya çalışılıyor insanlar. İşte bunun en kötü örneği Kenan Işık maalesef. Yakınları şu an ölse üzüntü bile yaşayamayacak. Yoğun bakımlarda yatarak ölmesi hem ülke için ciddi külfet. Yoğun bakımda yapılan işlemler en çok harcanan masraflar. Şimdiki özel hastaneler yoğun bakım, yatak sayısına kadar arttırdı. Niye? Çünkü yatan hasta her zaman iyi paradır. Yoğun bakımları da zaten bence arttırılmasının en büyük sebeplerinden biri bu ticari kaygı". (Taner, Y, Adli Tıp Doktoru).

Y kuşağının eleştirileri, doktorların bilgi eksiklikleri ve ilaç tedavilerine olan güvenlerinin sınırlı olmasıyla ilişkilidir. Bu güvensizlik, Y kuşağının tıbbi otoritelere karşı daha sorgulayıcı ve eleştirel bir tutum takınmasına yol açmaktadır. Ayrıca Y kuşağı, sağlık sisteminin ticarileşmesi ve tedavi süreçlerinin maliyet odaklı olmasına da dikkat çekmektedir. 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan neo-liberal politikaların bir etkisi olarak sağlık sektörü dünya genelinde özel sermayenin ilgi alanına girmiş ve sağlık bir endüstri haline gelmiştir (Sönmez, 2011: 70, Turancı ve Bulut, 2016: 41-44). İlaç sektörünün, "sağlık" değil de ticaret merkezli ele alınışı ve pazarlama sırasında gereksiz reçete edilen ilaçlar yoluyla bir yandan en büyük alıcının devlet olması

sebebiyle “maliyetin toplumsallaştırılması”nı beraberinde getirirken diğer yandan da bu ilaçları kullanan insanların sağlığını riske ettiği (Küçükusta, 2009) düşünülmektedir. İlaç sektörünün ticari kaygılarının öne çıktığı, doktorların ilaç firmalarının baskısı altında kaldığı, modern tıbbın alternatif tıbbı baskıladığı ifade edilmektedir. Ayrıca ilaç firmalarının insanların iyi olmasını istemediği, bunun ilaç satışlarını azaltacağı için kaygı duyduğu belirtilmesi kapitalist sistemin ilaç sektörü üzerindeki etkisi ve para kazanma amacı vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Y kuşağının modern tıbbı ve sağlık sisteminin ticarileşmesini eleştirisi, Foucault'nun tıbba yönelik eleştirisiyle örtüşmektedir. Foucault’nun modern tıbba yönelik eleştirisi, tıbbın yalnızca hastalığı tedavi etme amacından saparak, bireylerin yaşamlarını yönetme ve onları ekonomik, politik sistemlere entegre etme aracı haline gelmesiyle ilgilidir. Foucault, modern tıbbın, hastalığı tamamen ortadan kaldırmak yerine palyatif (geçici ve rahatlatıcı) çözümler sunarak hastaların yaşam sürecini uzattığını ve bu süreçte yeni hastalıkları teşvik ettiğini savunmaktadır. Yoğun bakım ünitelerinin genişletilmesi, hastaların uzun süre hastanelerde tutulması ve sağlık sisteminin ticari çıkarlar doğrultusunda şekillenmesi, Foucault’nun eleştirdiği "sağlık endüstrisi" kavramına denk düşmektedir. Modern tıp, hastaların yaşam süresini uzatma amacı güderken, bu süreçte hastalıkların kök nedenlerine yönelik tedavi sağlamaktan ziyade, bireyleri tıbbi sistemin sürekli bir parçası haline getirmektedir. Bu durum ise sadece hastaların ömürlerinin uzatılmasını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yeni tıbbi müdahaleler ve ilaçlarla sürekli bir sağlık pazarının varlığını sürdürmesine katkı sağlamaktadır.

Bu nedenle katılımcılar için çoğunlukla modern tıp ve sağlık hizmeti, temel bir ihtiyaçtan ziyade bir sektör olarak işlev görmektedir. Bu durum, Baby Boomer, X ve Y kuşakları tarafından çoğunlukla dile getirilmektedir. Öte yandan Z kuşağının modern tıbbın etkilerini değerlendirirken hem eleştirel hem de umut dolu bir tutum sergilediği görülmektedir:

> “Ben ilaca karşıyım çoğu zaman ağrı kesici bile kullanmıyorum ama ne kadar güvenmesek de el mahkum”. (Öznur, Z, Öğrenci).

> “İlacıyla, doktoruyla, tedavisiyle alternatif tıptan daha iyidir. Kat daha iyidir. Bir kere bilimsel bir dayanağı var. Teknoloji bu hızla gelişmeye devam ederse iyileşemeyecek bir hastalık olacağını düşünmüyorum”. (Ozan, Z, Öğrenci).

Z Kuşağının modern tıbbın etkisine ilişkin algıları iki zıt yönü yansıtmaktadır. İlk olarak Z kuşağının yarısına yakını tıbbi müdahalelere yönelik şüpheli tavırları diğer kuşaklarla benzerliklerini sağlarken diğer yarısı için teknolojik ilerlemelere olan güveni dile getirmeleri noktasında Baby Boomer ile benzerlik göstermektedir. Z Kuşağına göre modern tıp, tıp alanındaki teknolojik ilerlemenin imkanı kadardır. Bugünün birikimsel gücü geçmişin aksaklıklarını nispeten bertaraf etmiş ancak geleceğin tehditlerini de süreç içerisinde çözüme kavuşturacaktır.

Nitekim kuşakların Kovid-19 pandemisi ve ve aşı süreçlerine ilişkin yaklaşımları analiz edildiğinde belirgin sosyo-kültürel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Baby Boomer kuşağının belirsizlik durumlarında devlete ve tıbbi otoriteye zorunlu/ontolojik güven geliştirmeleri süreci yönetmek için bir strateji olarak öne çıkarken X kuşağında otoriyete karşı eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşım görülmektedir. Bu yaklaşım Y kuşağında güvensizlik olarak kendisini göstermiş ve Z kuşağına gelindiğinde Batı menşeli teknolojilere ve sağlık ürünlerine yönelik güçlü bir güven belirmiştir.

4.2.7. Alternatif Tedaviler

İçerisinde yer aldığımız toplumda alternatif tıbbın uygulayıcıları ya da uygulayanları kimileri tarafından benimsenirken kimileri tarafından ise ağır ithamlarla bu uygulama ve uygulayıcıları reddedilmektedir. Alternatif tıp uygulamaları Türkiye'de daha çok Türk Tabipleri Birliği (TTB) tarafından rasyonel açıklamalara dayanmaması nedeni ile eleştirilmektedir (Tütüncü ve Etiler, 2017:11). Alternatif tıp, modern tıbbın aksine, daha çok gözlem ve deneyimlere dayanmaktadır (Sütçü, 2018: 136). Her bir alternatif uygulama bilimsel kanıtlara dayanmaz ya da kontrollü bir şekilde gerçekleşen klinik deneylerle test edilmez ancak yine de dualarla kapanan yaralar veya dini inançlara dayalı ağrı tedavileri ile modern tıp uygulamaları aynı temelde değerlendirilemez. Zira her iki alan farklı ontolojik ve epistemolojik temellere dayansa da alternatif tıp, aslolan bir tedavi yöntemi olarak kullanılmak yerine daha çok ikincil daha kötümser bir ifadede ise hurafe ya da şarlatanlık olarak değerlendirilmektedir. Hastalıkları önleme veya iyileştirme çabalarının bir ürünü olarak alternatif tedavi yöntemlerinin kullanımı toplumların kültürel değerler yargıları

ve inançları tarafından şekillenmektedir. Kuşaktan kuşağa tecrübi bilgi aktarımı ile hastalıkların tedavisi sağlandığı kadar ruhsal iyileşmeyi de amaç edinen bu yaklaşımın kökenleri oldukça uzun bir geçmişe dayanmakta ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Geçmişin koca karı ilaçları olarak adlandırılan bitkisel karışımları, okunma tedavisi gibi uygulamalar asıl tedavi sürecinin baş aktörü olmasa da kimine göre şifadır ve akupunktur, hipnoz, ozon uygulaması, kupa vb. uygulamalar hastalıkla mücadelede veya sağlığı korumada modern tıbbın tamamlayıcısı olarak görülmektedir.

Baby Boomer kuşağının alternatif tedavilere ilişkin algı ve deneyimleri sınırlı bir kısmı için olumlu, çoğunluğu için ise olumsuz tutumları yansıtmaktadır:

> "Ben psikolojik bir rahatlama olacağına inanıyorum. Dua ederek psikolojinizi rahatlatırsınız, psikolojide bütün vücudu rahatlatır, organları rahatlatır. Öyle geçer. Yani bunun silsilesi bu olsa gerek". (Ayfer, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

Baby Boomer kuşağının çoğunluğu, modern tıbbın sağladığı imkânlara büyük oranda güvenmekle birlikte, geleneksel ve alternatif tedavi yöntemlerine başvurma eğilimini de göstermektedir. Bu kuşağın güven ilişkisi, modern tıbba duyulan güven ile ciddi rahatsızlıklar karşısında çaresiz kalındığında alternatif tedavilere yönelme arasında gidip gelmektedir. Soyut sistemlere duyulan güven, Baby Boomer kuşağı için modern tıbbın otoritesini pekiştirirken, psikolojik rahatlama ve dua gibi manevi pratiklerin de bu güven ilişkisine dahil edilmesi bu kuşağın modernite ile geleneksel arasında nasıl bir denge kurduğunu göstermektedir. Öte yandan, yaşanılan hayal kırıklığı, alternatif tedavilerin başarısızlığı karşısında ortaya çıkan güvensizliği yansıtmaktadır:

> "Alternatif dediğiniz şey sahtekarlıktır. Benim bildiğim bir tane adam vardı. Sarhoşun tekiydi. Adam Erenköy'e gitmiş. Sakal bırakmış. Kur'an-ı Kerim okumayı da biliyor, muska yazmaya başlamış. Nasıl güveneceksin?" (Tahir, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

> "Çok hocaya gittim. İki bin euro verdiğim hoca oldu. O zamandan bu zamana on daire alabilirdim bu parayla. Vallahi eşim iyi olsun istedim çok rahatsızdı, duramıyordu. Ağrı, ağrı… En sonunda psikolog bulunca şükürler olsun kurtulduk". (Zafer, Baby Boomer, Emekli Serbest Meslek).

Baby Boomer kuşağı, güven meselesinde bir çatışma yaşamaktadır; modern tıbba duyulan güvenin zayıfladığı noktada, alternatif tedavilere yönelme eğilimi ortaya

çıkmakta ancak bu da zamanla güvensizlikle yerini tekrar modern tıbba bırakmaktadır. Baby Boomer kuşağının büyük bir kısmı tıp alanında uzmanlaşmış hekimleri ve klinik tedavi yöntemlerini daha güvenilir ve etkili olarak değerlendirirken, alternatif tedavi yöntemlerine karşı ciddi bir güvensizlik taşımaktadırlar. Özellikle, sülük ve hacamat gibi geleneksel alternatif yöntemler, bu kuşak tarafından riskli ve etkisiz olarak görülmektedir.

"Kırıkçı, çıkıkçıya hiç gitmedim. Ortopediye giderim. Mesela ayak bileğimi burkmuştum. Ortopediye gittim. Şurada iyi bir kırıkçı çıkıkçı deseler korkarım. Onlar hiç şey yapmaz. Sülükten de çok korkarım. Hacamatta jilet atıyorlar korkarım. Hiç alternatif tıpla ilgim yok". (Cemile, Baby Boomer, Emekli Memur).

Modern tıbbın bu kuşak tarafından daha yüksek bir güvenlik standardı sunduğu ve alternatif tıbbın ise genellikle bilimsel geçerlilikten yoksun olduğu düşünülmektedir. Bu durum, kuşağın sağlık tedavileri konusunda geleneksel yaklaşımlara olan bağlılığını ve alternatif yöntemlere karşı duyduğu mesafeyi açıklamaktadır. X kuşağı ise çoğunlukla alternatif tedavileri modern tıbbın bir destekleyicisi olarak değerlendirmektedir:

"Alternatif tıbbı fizik tedavinin bir kolu olarak düşünüyorum". (Feride, X, Emekli Memur).

"Buna da güveniyorum ama bir yere kadar. İlaçlar daha etkili diye düşünüyorum". (Sibel, X, Hemşire).

"Kimyasallar belki daha güçlü veya daha zararlı hale getiriyorlar ama bitkilerin de şifacı olduğunu düşünüyorum". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

X kuşağının sağlık anlayışı çoğunlukla, hem geleneksel hem de alternatif tedavi yöntemlerinin çeşitli yönlerini değerlendirirken, alternatif tıbbın sınırlamaları ve modern tıbbın güvenilirliğine duyulan inanç arasında bir denge kurmaktadır. Bu durum, X kuşağının sağlık yaklaşımlarındaki karmaşıklığı ve tedavi seçimlerinde pragmatik bir yaklaşım benimsendiğini göstermektedir. Benzer bir pragmatik davranış Y kuşağının bir kısmında da görülmektedir:

"Ben küçükken kırık çıkıkçıya babam götürürdü. Zift denen bir şey var. Isıtıyorsun hatta uygulayanlara Kara Doktor deniyormuş. Zifti ayağıma sardılar. Yani öyle bir inançla yapıldı ama belki de plasebo etkisi olabilir alternatif tıp". (Şeyda, Y, Öğrenci).

"Kardeşimin geçen ayak bileği çıkmış. Doktora gittik önce iğne yaptı, jel verdi o da geçmeyince abimiz var ona gittik o halletti. Ben de gideceğim sol omuzumdan kıtır kıtır ses geliyor. Doktora gittim ilaç veriyor vesaire, çözüm, en son çare alternatif tıp". (Metehan A., 30 Yaşında).

"Alternatif tıbba okeyim yakın davranmaya çalışıyorum ama her şeyi çözebileceğini düşünmüyorum". (Funda, Y, Adli Katip).

Bu kuşağın çoğunluğa yakını, alternatif tedavilere belirli bir ölçüde açık kapı bırakmaktadır. Kuşağının alternatif tedavilere yaklaşımı, genellikle deneyim odaklı ve pragmatiktir. Y kuşağı, genellikle modern tıbbın eksik kaldığı durumlarda alternatif tıbba başvurmakta ancak bu yöntemlerin her durumu çözebileceğine dair kesin bir inanç taşınmamaktadır. Öte yandan Z kuşağının daha az katılımcısı modern tıbbı genel olarak güvenilir ve etkili bulmakta ancak bu alandaki eksikliklerin alternatif tedavi yöntemleriyle tamamlanabileceğine inanmaktadır:

"Modern tıbba güveniyorum ama eksik yanların olduğunu da düşünüyorum. Alternatif yolların da denenebileceğine hep inanan taraftayım. Bitkiler olsun eski usuller olsun onlara inanırım ya da inandığım için iyileştirdiğini düşündüğü de olabilirim. Bence eski usullerin kullanılması gerekiyor". (Özcan, Z, Öğrenci).

Bu kuşağın çoğunluğu ise gelişmiş tıbbi araçlar ve modern hastane ortamlarının sağladığı güvenceyi ön planda tutmakta, alternatif tedavi yöntemlerini ise sınırlı ve genellikle güvenilmez olarak değerlendirmektedir:

"Kırıkçı falan olumlu bakmıyorum. Hastanede o kadar gelişmiş araçlar varken öyle bana göre değil açıkçası kırık çıkık bir yerim kırılsa çıksa hastaneye giderim". (Sena Nur, Z, Öğrenci).

Ancak, Z kuşağı aynı zamanda alternatif tedavilerin potansiyel suistimallerine ve yetersiz denetlenmesine karşı dikkatli bir tutum sergilemektedir:

"Evet alternatif tıp diye bir şey var. Ancak bu çok ciddi anlamda suistimal edilen bir alan ve modern tıp suistimal edilemez mi? Elbette ki edilebilir ama daha denetlenebilir bir alanmış gibi görüyorum açıkçası". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Z kuşağı, modern tıbbın sunduğu imkanlara güvenmekte, ancak bu güven, alternatif tedaviler karşısında mutlak bir reddiye şeklinde değil, daha çok temkinli bir kabul olarak ortaya çıkmaktadır. Her bir kuşağın alternatif tedavilere yönelik tutumları, modern tıbbın otoritesine duyulan güven ile alternatif yöntemlere yönelik

şüphecilik arasında bir dengeyi yansıtmaktadır. Baby Boomer kuşağı, güven ilişkisini modern tıbbın üstünlüğü üzerine kurarken, çaresizlik anlarında alternatif tedavilere başvurmakta; X kuşağı modern tıbbın bilimsel temellerine güvenmekte, ancak alternatif yöntemlere karşı temkinli bir yaklaşım sergilemekte; Y kuşağı ise pragmatizm çerçevesinde alternatif tedavilere kapı aralamakta, Z kuşağı ise modern tıbba olan güvenini korumakla birlikte, alternatif tedavileri eleştirel bir süzgeçten geçirmektedir.

4.2.8. Hastalığın Kişide Bıraktığı Etkiler

Araştırma sürecinde hastalık konusu üzerine konuşmalar hastalığın kimde olduğuna bağlı olarak farklı etkilere yol açtığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. İlk ayrım ben ve "o" üzerinde iken ikinci ayrım "o"nun bana yakınlık derecesine göre farklılık göstermektedir. Diğer bir durum ise hastalığın niteliği, seyri ve tedavi sürecine yönelik etkileridir. Ben ve "o"nun hastalığı farklıdır çünkü beden aynı beden değildir. Ben'in hastalığı, hastalığın ne olduğuna göre anlam kazanacak ve beraberinde psikolojik süreçleri getirecektir. Sıklıkla dile getirildiği üzere gribal enfeksiyon ile kanser aynı kefede konumlanabilecek hastalıklar değildir. Benzer şekilde bir engel ile doğan ya da hiçbir engeli yokken başka etkenler sonucu sonradan engelli bir şekilde hayatını sürdüren bireyler için hastalıkların etkileri farklıdır. Nitekim bu iddialar gündelik hayatın tanıklığı ve araştırma sürecinde de katılımcılar tarafından dile getirilen ifadelerdir ve her bir beden aynı beden olsa dahi her hastalığın beden ve ruh üzerindeki etkisi farklı olacaktır. Kendi durumu için hastalığın etkisi üzerine psikolojik süreçleri dahil eden birey için ilk seyir red olurken daha sonra kabul, umut ve kazanım olmaktadır. Bir diğerinin hastalığında ise bu sefer toplumsal süreçlerin ön plana çıktığı sorumluluk, bakım gibi kavramlar gün yüzüne çıkmakta ancak psikolojik süreçler de yine beraberinde gelmektedir.

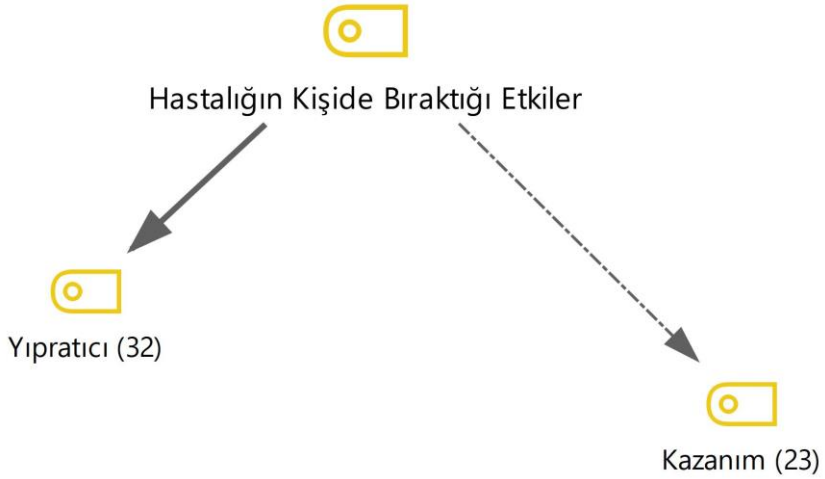

Şekil 10: Hastalığın Kişide Bıraktığı Etkiler

Hastalığın kişide bıraktığı etkiler bireyin hayatın geçiciliği ve ölümün gerçekliği ile yüzleşmesini içeren sürecin sonucudur. Bireyin kendisi ya da kendisine yakın bir diğerinin tecrübe ettiği hastalık karşısında üretilen ilk etki çoğunlukla hastalığın yıpratıcılığı üzerinedir.

"Benim hanım rahatsız. Onun rahatsızlığı artınca hayat bana zehir. Fibromiyalji diye bir rahatsızlığı var. Hanım birkaç kez intihara kalkıştı. Ben diyordum ki yahu gel çocuklarla beraber arabaya binelim öksüz kalmasınlar hepimiz intihar edip ölelim. Bir de düşündüm ya ölmezsek? Sakat kalırsak kimler bakar bize. Bunu düşünüp vazgeçtim". (Zafer, Baby Boomer, Emekli Serbest Meslek).

"Eşimin rahatsızlığında yıprandım. Yaptığı şeylerin bilinçsiz olduğunu biliyorsunuz. Aslında herkes hasta olabilir ama hasta olduğunu bilebilmek.. Hasta olduğunu biliyorsan, hasta değilsindir. Çevreyi rahatsız ediyorsan, çevreyi bağlıyorsan hastalık odur. Hastaneye götürdüğünüz halde yatamayacak hastaysanız hastalıktır. Alzaymır gibi demans gibi onun dışındakiler kullanılan makineler gibi... geldi, eskidi ve işlevini yitirecek. Benim için artık hayatta amaç ve hedef kısmı bitti. Amaçlarım büyük darbeden sonra bitti. Yani yaşla falan alakası yok. Annemin seksen yaşındayken yemek takımını değiştirdiğini gördüm. Onlar öyle daha hayata bağlı. Yani öyle bir yaşla alakalı bulmuyorum. Eşimin rahatsızlığıyla amaçlarım kilitlendi". (Ayfer, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

Baby Boomer kuşağının büyük bir çoğunluğu için hastalık, yaşamın anlamını ve amacını köklü bir şekilde değiştiren bir yıkım olarak algılanmaktadır. Bu kuşak için hastalık, genellikle ölümle ve sevdiklerinin kaybıyla ilişkilendirilmekte, yaşlılıkla birlikte yaşamın son dönemi olarak görülmektedir. Dolayısıyla hastalık, sadece fiziksel bir sağlık sorunu olmaktan öte, bireylerin yaşam hedeflerini, umutlarını ve

hayallerini sorgulamalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, Baby Boomer kuşağının hastalığa yaklaşımı, yaşamın değerlerini ve anlamını yeniden değerlendirmeyi gerektiren karmaşık bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. X kuşağının çoğunlu için ise hastalık duygusal yük olarak görülmektedir:

"Kanser öykümüz olduğu için midem ağrıdığında korkuyorum. İnsanı yıpratan bir süreç. Oğlumun kan değerleri düşük olduğunda kemik iliğine bakıldı. Biz hastanenin koridorunda eşimle birlikte yerde oturduk. Birbirimize sarılıp ağlayarak bekledik" (Feride, X, Emekli Memur).

"Hastalığı hiç sevmiyorum. Belki çocukken yaşadığım annemin rahatsızlığı, belki kardeşimin, rahatsızlıkları... Kardeşim şizofreni hastası. İnsanı hakikaten çok hırpalayan bir şey" (Aysun, X, Yaşında, Aşçı).

Baby Boomer ve X kuşakları, hastalık deneyimlerini genellikle yakın çevrelerindeki sevdikleri insanların hastalıkları üzerinden tanımlamaktadır. Bu kuşaklar için hastalık, sadece fiziksel bir rahatsızlık değil, aynı zamanda sevdiklerine karşı duydukları sorumluluğun ve bakım yükünün bir ifadesidir. Y kuşağı ise hastalık deneyimini daha çok bireysel bir öğrenme ve dönüşüm fırsatı olarak ele almaktadır. Bu kuşakta hastalık, başkalarının hastalıklarından ziyade bireyin kendi bedeni ve psikolojisi üzerinden anlamlandırılmaktadır.

"Hastalık geçirdim akciğerlerim su toplamış. Ondan öncesinde hep başkalarını mutlu etmek için uğraşırdım. Hastalığımda ölümden döndüm. Çıktığımda bambaşka biriydim ki yaşamam gerekiyormuş ki onu Rabbim de bana yaşattı. Cenazelere karşı bakış açım orada değişti". (Nermin, Y, Gassal).

"Serebral Palsi hastasıyım. Şu şekilde kollarım (Katılımcının bir kolu diğerinden daha uzun). Çocukken çevreden damgalama, etiketleme dediğimiz şeyi yaşıyoruz. Bundan dolayı böyle bir içe kapanıklık, öfke var. Üç Aralık'ta hashtagleri görürsün, işte otizme farkındalık. O gün geçtikten sonra sokakta yürürsün ve insanlar sana "aaa Allah korusun" der. Ergenlik döneminde bu hastalığın getirisiyle o kadar kuvvetli bir dini inancım yoktu. Herkes şey diyordu Allah sevdiğine dert verir. Ben diyordum beni sevmesin o zaman. Çocukluğum yok, ergenlik yok. Belki böyle biri olmasaydım bu kadar başarıyı önemsemeyecektim, bu kadar kitap okumayacaktım. Asıl engel yapmamakta". (Şeyda, Y, Öğrenci).

"Beyninde tümör var dediler. Ameliyat öncesi ölüm ve felç ihtimalimi söyledi. Felç kalıcı mı, geçici mi, kalırsam ne kadar sürede iyileşirim ya da iyileşir miyim? Ne konuşmalar yaptım yani ablamla. "Bana bir şey olursa".... "Dinlemek istemiyorum".... Ölümü düşünmedim ama felç kalmayı düşündüm. Onu düşündüğüm için üzüldüm. Yani yük gibi hayatta olurum ama bu hayatta olmak gibi olmaz… Ben çok hassas bir insandım yani bu kadar

da hassas olmamam gerektiğini görmüş oldum. Sevgili, eş, annen baban, kardeşin ölebilir. İnsanları hayatının merkezine almaman gerektiğini, kafamıza çok fazla bir şey takmamamız gerektiğini gördüm. Bana bu hastalık çok güçlü olduğumu öğretti. Ben hani beynimde tümörle beş altı yıl yaşamışım o ağrılara katlanabilmişim dedim". (Kübra, Y, Çalışmıyor).

Y kuşağı, hastalıkla karşılaştığında hayatın anlamı ve bireysel kimlik üzerinde köklü değişimler yaşamaktadır. Bu kuşak, hastalığı genellikle bir öğrenme ve dönüşüm fırsatı olarak değerlendirmekte, sağlık sorunlarını yaşamın anlamını yeniden keşfetme ve kişisel gelişim için bir fırsat olarak görmektedir. Nitekim Y kuşağı için ölüm ve yaşlılık düşünceleri daha uzak ve soyut bir kavram olarak kabul edilirken, hastalıklar yaşamın bir parçası olarak değerlendirilip, bu süreçten kişisel olarak ne kazanabilecekleri üzerinde durulmaktadır. Z kuşağı için ise hastalık, yaşamın temel unsurlarının değerini anlama ve kişisel farkındalığı artırma fırsatları olarak görülmektedir.

"Elindekinin kıymetini biliyorsun. Yani aslında mesela günlük hayatta nefes alabilmenin aslında çok büyük bir nimet olduğunu hastalandıktan sonra her şeyin kıymetini işte elinden alındıktan sonra farkına varıyorsun" (Sena Nur, Z, Öğrenci).

Öte yandan aile içindeki sağlık ve bakım sorumluluklarının nasıl dağıldığını ve bu dağılımın bireylerin psikolojik durumları üzerindeki etkilerini şu ifadelerde görmek mümkündür:

"Ablam bu dünyaya ait değil. Dışarı çıkamıyor, herhangi bir meslek sahibi olamıyor. Annem benim ablama çok iyi bakacağımı biliyor ama işte sen gençsin, hani senin daha görmen gereken şeyler var "ayak bağı" olur bir yerden sonra diyor. Yani hem ablamın zorluk çekmesini, yalnız kalmasını istemiyor hem de benim çekmemi bu yüzden ablamın hepimizden önce ölmesini dilediğini biliyorum". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Engelli bireylerin bakımı, aile üyeleri üzerinde büyük bir duygusal ve fiziksel zorlukları da beraberinde getirebilmektedir. Özellikle bakımı üstlenen ebeveyn için herkezden önce engelli çocuğunun ölümünü dilemesi önce kendi ölümünü mukayese ettiğini göstermektedir. Ben öldükten sonra ona ne olur düşüncesinden hareket eden ebeveyn kendisinden sonra yaşanacak muhtemel zorlukları kalan aile üyeleri için hesap etmekte ve dilemesi en zor şeyi dilemektedir.

Genel olarak kuşaklar arası hastalık algısındaki farklılıklar, yaş ve yaşam süreçlerine bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Hastalık, Baby Boomer kuşağının

yaşam değerlerini ve anlamını yeniden değerlendirmeyi gerektiren karmaşık bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu durum, söz konusu kuşağın genellikle yaşamlarının ileri bir aşamasında, hayatın temel sorumluluklarını yerine getirmiş ve çocuklarını büyütüp evlendirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. X kuşağında hastalık, sadece bireysel bir mesele olarak değil, aynı zamanda ailevi ve toplumsal sorumluluklar getiren bir olgu olarak algılanmaktadır. Bu algı, Baby Boomer kuşağıyla karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir çünkü X kuşağı, genellikle çocuk yetiştirme ve aile bakım sorumluluklarıyla daha aktif bir dönem içerisindedir. Bu nedenle, hastalık onların hem kendi yaşamlarını hem de aile içindeki rollerini doğrudan etkileyen, daha geniş çaplı bir yük olarak görülmektedir. Y kuşağı, hastalığı kişisel dönüşüm ve gelişim süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirirken, Z kuşağı ise hastalığı yaşamın temel unsurlarının değerini anlama ve kişisel farkındalığı artırma fırsatı olarak görmektedir. Bu farklılık, Y ve Z kuşağının genellikle henüz aile kurmamış olması, çocuk sahibi olmaması ya da hala kendi ailesi tarafından çocuk olarak görülmesiyle ilişkilendirilebilir. Sorumluluklarının görece daha az olması, Y ve Z kuşağının hastalık deneyimlerini daha çok kendi bireysel perspektifinden değerlendirmesine neden olmaktadır.

4.3. Ölümün Toplumsal Bağlamı

Ölümün Toplumsal, Kültürel ve Sosyal Bağlamı başlığı altında verilen bu kategoriler, insanların ölüme karşı hissettikleri duyguları, ölümün anlamını ve insanların zihinlerinde uyandırdığı etkileri, toplumsal normların ölümle nasıl ilişkili olduğunu ve ölümün toplumsal boyutlarını ele almaktadır. Ayrıca, ölümün gündelik hayatta nasıl düşünüldüğü, ölümün mekanı, ölüm sonrası yaşam ve yas süreci de bu kategoriler arasında yer almaktadır.

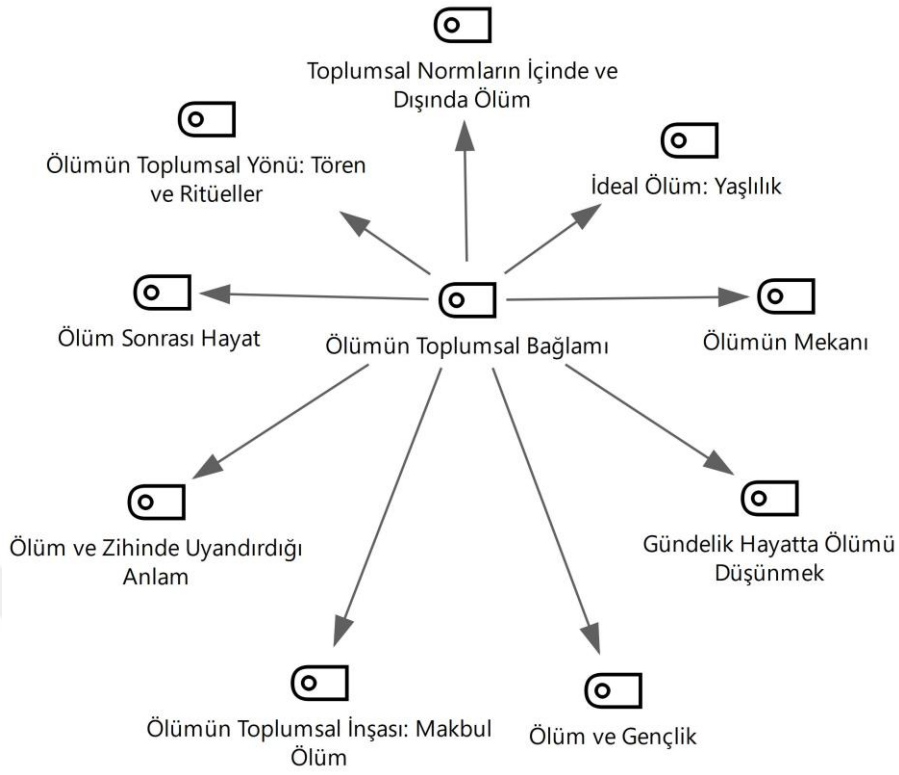

Şekil 11: Ölümün Toplumsal, Kültürel ve Sosyal Bağlamı

Bu kategoriler, ölümün farklı yönlerine odaklanarak sosyolojik bir perspektif sunmakta ve ölümün toplumsal bir olgu olduğunu vurgulamaktadır.

4.3.1. Ölüm ve Zihinlerde Uyandırdığı Anlam

Freud, Birinci Dünya Savaşı'ndan yaklaşık altı ay sonra kaleme aldığı *Savaş ve Ölüm Zamanları İçin Düşünceler* başlıklı yazısında ölüme yönelik tutumun ilkel insan gibi ikircikli olduğuna dikkat çekmektedir. Freud'a göre bizler ölümün nihai bir son ve yok oluş olduğuna inandığımızı kabul etmemize rağmen aynı zamanda bu gerçeği inkar ederek ölümü yaşamdan elimine etmeye çabalarız (1957: 289). Ölüm, varlığı sınırlayan bir noktadır ve hayatın anlamını keşfetme ve değerlendirme üzerinde önemli bir ölçüt sunar. Bu yönü ile ölüm öznel bir deneyimdir. Bu bağlamda katılımcılara "ölüm" kelimesinin ne anlama geldiğine ilişkin soru yönlendirilmiş ve alınan cevaplar şekil 12'de verilmiştir.

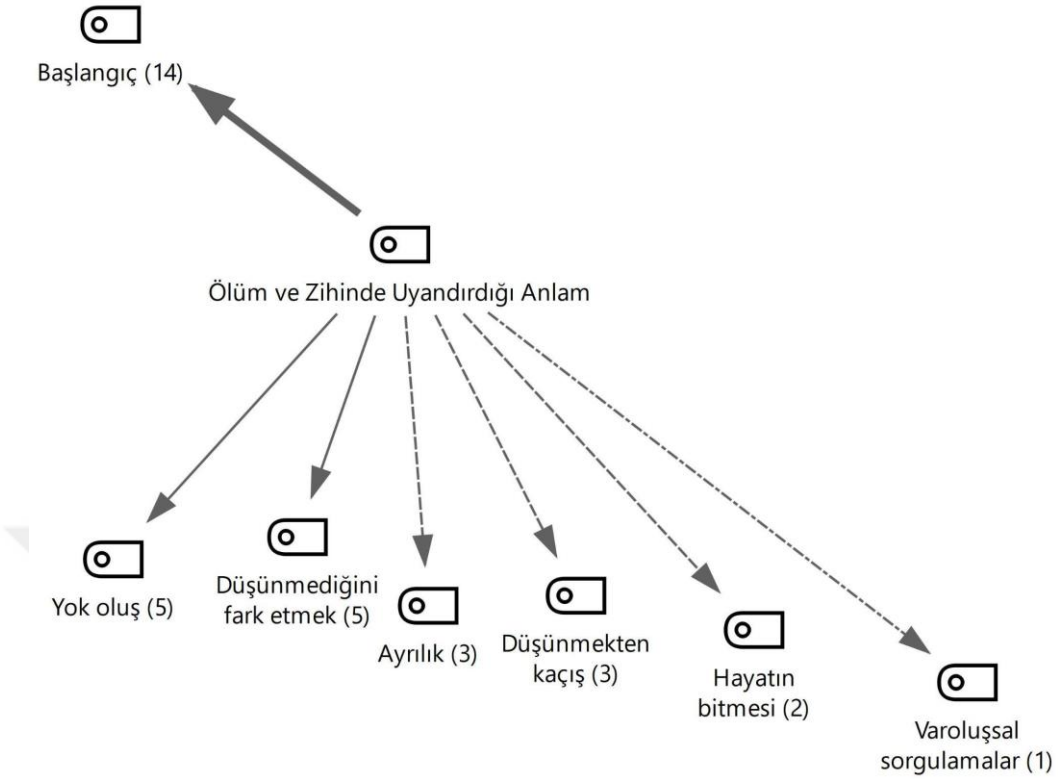

Şekil 12: Ölüm ve Zihinde Uyandırdığı Anlam

Katılımcılar çoğunlukla ölümü bir başlangıç olarak kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Diğer yandan ölümü yok oluş, ayrılık, hayatın bitmesi, bilinmezlik çerçevesinde varoluşsal sorgulamaların yanı sıra ölüm üzerine hiç düşünmediklerini ifade eden katılımcılar da daha az yoğunlukta olmuştur.

Baby Boomerlar için ölümün zihinlerde uyandırdığı anlam çoğunlukla yeni bir hayatın başlangıcına işaret etmektedir:

"Aslında ölüm canlı varlığın, tüm canlı varlıkların iki önemli olgusundan birisidir. Birisi doğum birisi de ölüm. Ölüm canlılık hayatının sonuna ermesidir. Tabii bu konu aslında fiziksel bir konu. Yani insanların çok fazla açıklayamadıkları, çözemedikleri bir olay ama mutlak gerçek yani yadsınamaz bir gerçek. Öleceğiz. Ölürüz. Derin bir uyku bir gün uyanacağız. Ebediyen uyanmayacağız gibi düşünen var. Ben insanın bir gün tekrar dirileceği, tekrar kalkacağı, kaldırılacağı kanaatindeyim". (Tahsin, Baby Boomer, Öğretim Üyesi).

Baby Boomer kuşağı ölümü fiziksel yaşamın bitişi olarak görürken dini inançlar doğrultusunda ölümün, ruhun başka bir boyutta var olmaya devam edeceği bir geçiş olduğunu düşünmektedir. Ruhun ölümsüzlüğüne işaret eden yegane şey

ahiret inancıdır. Bu inanç, ölümün anlamını ve değerini değiştirmektedir. Ölüm sonrası yaşama inanmak, insanlara ölümün bir kayıp veya son olarak görülmesi yerine, bir dönüşüm ve yeniden doğuş olarak görülmesine nedendir. Öte yandan kimi Baby Boomer kuşak üyesi ise ölümü hayatın sonluluğu üzerinden değerlendirmektedir:

"Yani hayatın bittiğini düşünüyorsun, bitiyor işte". (Fatma, Baby Boomer, Ev hanımı).

"Hayatın bitmesi. Bitti, ölüm, geride bıraktıklarım iyi insanlarsa, iyi şeyler bıraktıysan ölüm ne mutlu. Ama kötü şeyler bıraktıysan, kötü anılar bıraktıysan, bir şey diyemem. İyilik bırakmak lazım". (Tahir, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

"Allah var kırk yaşındayken ben bir rahatsızlandım sigarayı bıraktım. On sekiz ay sonra öğlen yemeğinden sonra ben de bayılma oluyor. Gözüm kararıyor. Babam rahmetli üç doktora muayene ettirdi. Dedim ki hoca ben on sekiz ay oldu sigarayı bırakalı. Bayılırken sigara aklıma geliyor benim. Kırk yaşında falandım. Sen bu verilerle seksen yaşına kadar yaşarsın dedi. Şimdi seksene razı değilim. Seksen yaşına, kırk yaşındayken razıydım. Birden geliyor, seksen yaş geliyor. Onun için ben hiçbir zaman… ya ben hanıma ölümle derdin ne Allah'ını seversen derim. Bir şeyler yaparız "ya ölürsek" der. Ya ölümle derdin ne senin ya? Başka bir şeyin yok mu ya? Ölümü niye düşüneceksin ya? Kızım öleceğiz de yani yaşamak güzel bir şey. Efendim esas hayat oradaymış. Tamam kabul. Burada hayat da güzel canım. Bizim eski Diyanet İşleri Başkanı'nın dediği gibi yaşamak için yaratıldı diyor. Önce burayı yaşayacaksın. Burayı bir yaşayalım". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Hayatın bir başlangıcı ve sonu olduğu düşüncesinden hareketle hayatın sonlarına yaklaştığını düşünen baby Boomerlar ölümü, hayatın doğal bir sonu olarak algılamaktadırlar. Baby Boomers kuşağı, bir yandan ölümün kaçınılmazlığını kabul ederken, diğer yandan yaşamın her anının kıymetini bilme ve bu dünyada anlamlı bir varlık bırakma isteği taşımaktadır. Dolayısıyla, katılımcıların ölümle ilgili düşünceleri, yaşlarının getirdiği farkındalık ve kuşaklarının özellikleri ile şekillenmiştir.

X kuşağına gelindiğinde ise ölümün başlangıç olarak kabulü ve hayatın sonluğuna ek olarak ayrılık, kurtuluş ve anı yaşamak gerektiğine yönelik algılar ortaya çıkmaktadır:

"Bu hayatın bitişi öbür hayata geçiş olarak görüyorum. Vakti gelince hepimizin yaşayacağı bir şey. Zamansız gelişi ise yürek acısı". (Feride, X, Emekli Memur).

Nitekim bu ifade katılımcının her ne kadar ifade etmese de eşi üzerinden ölümü düşündüğünü göstermektedir. Eşi demans olan Feride hanım için ölümün bir yaşı

vardır ve bu nedenle yaşından önce gelen her ölüm yürek acısıdır. Yürek acısının ayrılık ve yitirme duygularına benzer bir vurgu da yine bu kuşak üzerinde görülmektedir:

"Bütün hayat bitmiş gibi geliyor işte. Yani bir daha sanki onları hiç göremeyecekmişim gibi". (Sibel, X, Hemşire).

Benzer şekilde bu ifadede, ölüm bir son olmanın ötesinde, sevilen kişilerden kalıcı bir kopuş ve onları yeniden görememe kaygısı olarak anlam bulması nedeniyle bu kuşağın sosyal bağlara verdiği önemi ve ölümün bu bağları koparark yaratması muhtemel duygusal boşluğa işaret etmektedir. Diğer yandan Oktay bey'in ölümle ilgili düşünceleri, mesleki deneyimlerinin etkisi altında şekillenmiştir.

"Hayat bugün çünkü bu meslek bana onu öğretti. Yani bugünün çok önemli olduğunu, bugünün en verimli şekilde nasıl geçirmemiz gerektiğini ve diğer o hani beklediğimiz işte şu olursa sonrasında mutlu olacağımızı düşündüğümüz o beklenti içinde yaşamanın çok doğru bir şey olmadığını öğrendim… çünkü yarın olmayabiliyor. Benim otopsi yaptığım insanlar. Onların planlarında olan bir ölüm değil bu. Onlar da yatırımlar yapan, bir sürü ileriye yaptığı işlerle mutlu olacağını düşünen insanlar ama sonrasında görüyorsunuz. Bir dakikalık, bir saniyelik bir olayla yaşamları son bulmuş oluyor. O yüzden de ben bunu öğrendim". (Oktay, X, Adli Tıp Doktoru).

Adli tıp doktoru olarak çalışması, ona hayatın ne kadar ani ve beklenmedik bir şekilde sona erebileceğini somut bir şekilde göstermiştir. Günlük olarak karşılaştığı vakalar, ölümün planlanamayan ve kaçınılmaz bir gerçeklik olduğunu ona defalarca hatırlatmıştır. Bu nedenle, Oktay, ölümün ne zaman ve nasıl geleceğinin bilinmediği gerçeğiyle, "anı yaşama" ve "bugünün kıymetini bilme" felsefesini benimsemiştir. Y kuşağına gelindiğinde ise ölümün başlangıç olarak kabülü süreklilik göstermekle birlikte yok oluş ve belirsizlik durumları görülmektedir:

"Ölüm dünya için yaşamın sonlanması. Ahiret yaşamı". (Kübra, Y, Çalışmıyor).

"Yok olmak. Yeryüzünden siliniyorsun. Benim için bir şey ifade etmiyor. Nötr". (Aylin, Y, Adli Katip).

"Çocukluğumuzdan itibaren yeni bir hayata başlangıç olarak söylendi ama büyüdük. Şu an bir belirsizlik var. Öbür dünya var mıdır? Tam onu aklım almıyor yani. Sıkılmayacak mıyız orada (Gülüyor). Şu hayatta bir akşam olsun bitsin diye bekliyorum. Öbür dünya

sonsuza kadar sürecek. Sonsuz dediğiniz ne yani? Aklın alıyor mu hiç?". (Metehan, Y, Öğretmen).

Evet ölüm deyince tabi (katılımcı tebessüm ederek duraksıyor) *dünya hayatının sonlanması. Yeni bir başlangıç* (Katılımcı gülerek bu ifadeleri veriyor çünkü bu ifadeler düşünmeye fırsat vermeden söylenebilecek kalıplaşmış sözler. Araştırmacı, katılımcının gülmesini dalga geçmek olarak düşünmekten ziyade katılımcının ölüm üzerine bireysel olarak düşünmediği sonucunu çıkarıyor. Çünkü katılımcı ölüm ile iç içe bir meslek grubu olarak adli tıp hekimliği yapıyor. İnceleme nesnesi olarak ölüm bireysel olarak kendisine yöneltiliyor. Sonrasında katılımcı yine gülerek..) *başka tabi ki ölüm deyince bazen korku... İşte dini hassasiyet olduğu için işlediğin günahlar işte onlarla ilgili öbür tarafta terazide tartılacak işte günahlarım var, sevaplarım var işte inşallah sevaplarımız ağırdır. Cenneti kazanırız. Yani onun dışında ne olabilir?... Ayrılık* (Gülümseyerek). *Böyle yani ölüm zaten işte maalesef içindeyiz ama çok aklımıza getirmiyoruz. Düşünmek ya düşünmemek için bir çabamız yok.* (Taner, Y, Adli Tıp Doktoru).

Y kuşağı ölümü daha belirsiz ve karmaşık bir kavram olarak algılamaktadır. Bu kuşakta, dini inançların sorgulanması ve ölümle ilgili kesinliklerin yerini şüpheler almıştır. Y kuşağı, ölümün ruhsal bir devamlılık olup olmadığı konusunda tereddüt ederken, bu belirsizlik onları Baby Boomer ve X kuşaklarından farklı kılmaktadır. Son olarak Z kuşağına bakıldığında ise:

"Ölüm deyince aslında aklıma çok fazla bir şey gelmiyor. Aslında hiç bilmiyorum. Ölüm, hiç tamamen öyle bir şey düşünmedim. Zaten her gün bir gün ölüp gideceğiz kafasıyla falan düşünmedim". (Öznur, Z, Öğrenci).

Gündelik hayatın aile, sosyal ilişkiler ya da kişisel sorumlulukları gibi rutinleri içerisinde Z kuşağının ölümü düşünmesi çok muhtemel değildir. Z kuşakları akıllarına hiç bir şey gelmediğini belirtmiş, duraksamış ve gülümsemiştir. Daha sonra içsel bir sorgulama ile ölümü düşünmediklerini fark etmiş ve sonrasında bir yanıt vermişlerdir. Bu durum Z kuşağının ölümü soyut ve uzak bir kavram olarak algıladığını, ölümle olan ilişkisini daha yüzeysel bir düzeyde tuttuğunu göstermektedir. Yaşları itibarıyla ölümü kendilerine uzak görmeleri, modern yaşamın sunduğu teknolojik ve sosyal araçların ölümü öteleyen veya yok sayan bir anlayışı teşvik etmesi ve seküler dünya görüşünü benimsemeleri de bu algının şekillenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarının ölüm kavramına yaklaşımlarında belirgin değişimler ve kuşaklar arası sabit unsurlar görülmektedir. Baby Boomer kuşağında ölüm, çoğunlukla dini inançlar doğrultusunda ruhun ölümsüzlüğü ve ölüm sonrası bir hayat olarak algılanmaktadır. Ancak X kuşağında dini inançlar ve ölüm

sonrası yaşamın varlığına dair algılar, kişisel deneyimler ve sosyal bağlara verilen önemle daha fazla çeşitlenmiştir. Y kuşağı ise bu inançları daha fazla sorgulamakta, belirsizlik ve şüphelerle yaklaşmakta, ölüm kavramını daha karmaşık bir çerçeve içinde değerlendirmektedir. Z kuşağı ise ölümü daha soyut ve uzak bir kavram olarak görmektedir, modern yaşamın sunduğu araçlar ve seküler dünya görüşü ile ölümün öteki dünyaya dair inançlardan uzaklaştığı gözlemlenmektedir. Sabit kalan unsur ise her kuşağın ölümle ilgili varoluşsal sorularla karşı karşıya kalmasıdır, ancak bu sorulara verdikleri yanıtlar kuşaklar arasında farklılık göstermektedir. Subjektif yansımalar, katılımcıların kişisel deneyimleri ve meslekleri doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Baby Boomer kuşağı, yaşları gereği ölümü doğal bir son olarak kabullenme eğilimindeyken, X kuşağında sosyal bağlara verilen önem daha baskındır. X kuşağı için ölüm, kaybedilen bir yakınla ilgili duygusal bir boşluk yaratmaktadır. Y kuşağında ise meslekler ve yaşam deneyimleri, ölümün anlık ve planlanamaz olduğunu daha fazla vurgulamakta, dolayısıyla "anı yaşama" felsefesini benimsemeye yol açmaktadır. Z kuşağında ise ölüm, henüz hayatlarında karşılaştıkları bir gerçeklik olmadığından, daha soyut ve düşünülmeyen bir olgu olarak yansımaktadır.

4.3.2. Gündelik Hayatta Ölümü Düşünmek

Gündelik hayat sıradan insanın, sıradan faaliyetlerinin alanıdır, "şimdi ve burada"dır, yani modern olandır (Yılmaz Altun, 2023: 146). Gündelik hayatın buradalığı insanların anlık deneyimlere odaklanması üzerine bir vurgudur. Ölüm ise burada ve şimdi olmanın ötesinde gelecekte gerçekleşecek bir zaman tasavvuruna sahiptir. Günlük yaşamın zorlukları, işler, aileler ve kişisel sorumluluklarla meşgul olan insan için ölüm gibi evrensel bir konu günlük rutinler içerisinde kısmi olarak yer bulmaktadır. Bu başlık altında katılımcılara gündelik hayatta ölümü nasıl ve ne şekilde düşündüğü üzerine sorular yönlendirilmiş ve sorumluluklarda, ölümle karşılaşmalarda, hastalıklarda, toplumsal kabullerde, gelecek kaygılarında, insan ilişkilerinde yanıtları alınmıştır.

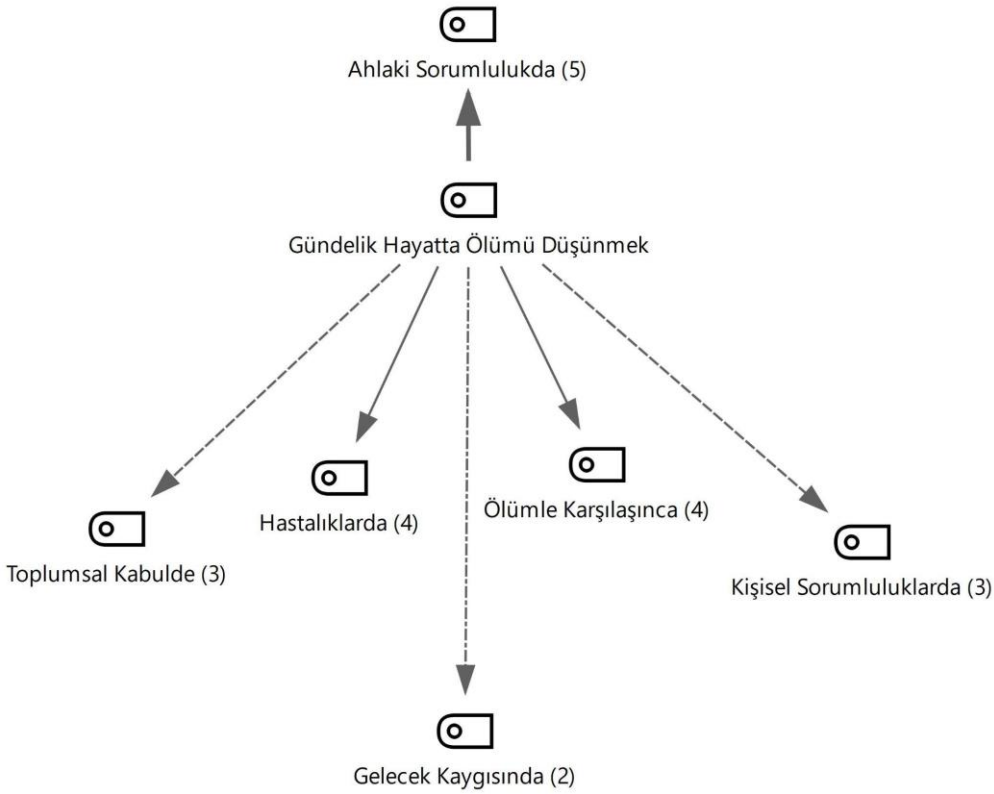

Şekil 13: Gündelik Hayatta Ölümü Düşünmek

Baby Boomer kuşağı gündelik yaşamlarında ölümü sürekli bir bilinç olarak taşımakta ve bu durum, günlük rutinlerine ve davranışlarına yansımaktadır:

"Evden çıkarken, döner bir bakarım, evin neresi bozuk, düzeltirim. Hep derim kızım sabah kalkamayabiliriz. Yatmadan odanı topla. Der ki öldükten sonra biri gelir toplar. Her an hazırlıklı olmak lazım. Allah temiz verdi bizi, temiz alsın. Vücudumuz açısından, evimiz açısından, hani bir yere borcumuz olsa işte söylerim kızım şu kişiye bir lira borcum var ölünce onun hakkı kalmasın bende. Her babamgile gidişimde babamdan helallik isterim. Baba hakkını helal et"..(Fatma, Baby Boomer, Ev hanımı).

"Ölümün olduğunu bildiğim için kötülük yapmamaya çalışıyorum. Yani bu dünyada iyilik yaparsan iyi gidersin diye düşünüyorum". (Cemile, Baby Boomer, Emekli Memur).

"Hayatın bir sınırı vardır yani biraz daha fazla yaşasaydım diye düşünmüyorum ama altmış beş, yetmişe girdikten sonra tabii ne zaman biter kimse bilemez bunu ama sonuç olarak zamanın azaldığına ilişkin bir kanaatiniz tabii meydana geliyor. İnşallah diyorum sağlıklı olur. Bir şeyler yazayım hatta fiilen derslerimi onun için kesmeyi düşünüyorum". (Tahsin, Baby Boomer, Öğretim Üyesi).

Bu kuşağın üyeleri, ölüm düşüncesini yalnızca bir son değil, aynı zamanda bir hesap verme ve ahlaki sorumluluk bilinci olarak görmektedir. Örneğin, evden çıkarken

evin düzenine dikkat etmeleri, borçlarını kapatmaya çalışmaları ve sürekli helallik istemeleri, hayatın her an son bulabileceği düşüncesinin güçlü bir yansımasıdır. Hayatlarının bu döneminde zamanın daraldığını hissederek, ölümü hayatın doğal bir parçası olarak kabul etmektedirler. Ölümün kişisel ve ahlaki sorumluluklarda düşünülmesi X kuşağında da görülmekle birlikte X kuşağı gündelik hayatta ölümü daha çok hatırlatıcı unsurlar aracılığıyla düşünmektedir:

"Mesela hani biraz şey olacak ama mesela banyo hani... Abdestlerimi almak, temiz olmak isterim. Hani öyle şeylere dikkat ederim. Bu temizlik konusunda ilk aklıma gelen odur yani hele banyo. Diyorum ben bir ölsem bu ne pismiş derler diyorum. İlk aklıma gelen şey bu oldu yani". (Sibel, X, Hemşire).

"Ölüm, selalarda, cenazelerde geliyor elbet aklımıza ama camiden dışarı çıktığım zaman imam olduğum halde kayboluyor bu düşünce". (Veli, X, İmam Hatip).

"İnsanın gençken hayat gayesi vardı. Mesela evlendik, annemiz babamız şimdiki gençler gibi hani eşyalarımızı almıyorlar. Biz evlendik mesela eşyalarımızı ödedik. Evimizi aldık. Yani çocuklarımızı dünyaya getirdik. Çocuklarımıza gelecek planlamaya başladık. Gelecekte yani onları okutma... O dönemlerde hiç ölümü düşünmüyorsun. Ben de yani ben o zamanlarda düşünmüyordum. Ben ne zaman düşündüm ölümü? Hastalandığım da düşündüm. Hastalandığımda ölürsem çocuklarım ne yapar diye değil mi efendim. Yani rezil olur mu diye düşündüm". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

X kuşağı ölümü daha çok dolaylı yollardan, başkaları aracılığıyla düşünme eğilimindedir. Örneğin, aile bireylerinin sağlık durumları, cenaze merasimleri ya da hastalık durumları gibi dışsal faktörler bu düşünceyi tetiklemektedir. Kendi ölümünün yanı sıra başkalarının ölümünü düşünmek ön plandadır. Gündelik yaşamda ölümü düşünme durumu daha nadir ve belirli olaylarla sınırlıdır. Bu kuşağın ölüm algısı, daha çok belirsiz ve geçicidir; ölüm düşüncesi, günlük hayatta bir anlığına akla gelse bile hızla dağılmaktadır. X kuşağının üyeleri, ölüm düşüncesini, belirli tetikleyici olaylar dışında günlük hayatlarında taşımaktan ziyade, daha çok anlık reflekslerle yaklaşır ve bu refleksler, kişisel hijyen veya dini sorumluluklar gibi konularla sınırlı kalmaktadır. X kuşağındaki gündelik hayatta ölümü daha çok hatırlatıcı unsurlar aracılığıyla düşünme eğilimi Y kuşağının çoğunluğunda görülmektedir:

"Birinin ölüm haberini duyduğum zaman, bir şey izlediğim, etkilendiğim zaman ya da çocukluk arkadaşlarımdan birinin de annesi biz küçükken öldü. O kızla konuşuyorum bazen, onunla konuştuğum zaman. Çünkü hani hayatımızın içinde akışı çok farklı o zamanlar

düşünüyorsun ya da işte ailede bir sağlık problemi olduğu zaman… Kendi ölümünden ziyade aslında birilerinin…" (Şeyda, Y, Öğrenci).

"Hani bir sela okunur aklımıza gelir". (Kübra, Y, Çalışmıyor).

Hatırlatıcı unsurların yanı sıra Y kuşağının yarısına yakını geleceğe yönelik telaşlar ve ahlaki kaygılar nedeniyle gündelik hayatta ölümü düşünmektedir:

"Böyle aşırı çok hayallere daldığımda şunu yapacağım, bunu yapacağım dediğim zaman ulan diyorsun ölüm var ya… Daha da kendini yıpratmaya gerek yok yani. Maddi elde etmeler için. Bu kadar çabalamaya gerek yok. Var mı? Yani ölüm diye bir şey var. Hırpalama kendini". (Metehan, Y, Öğretmen).

"Ölümü düşündüğüm zaman bana hesap verme bilinci veriyor. Örnek veriyorum mesela birinin kalbini kıracağım bunun hesabı var. Yarın öleceğim diyorum ölüm bana böyle bir hatırlatma yapıyor. Örnek veriyorum yanlış anlaşılmasın hırsızlık yapacak bunun hesabı var yarın bir başka bir kötü bir şey yapacağım. Ben Allah'a hesap vereceğim diyorum ve o yüzden ölüm bana böyle bir hatırlatıcılık, böyle bir kötülükten seni uzak tutan bir özelliği var". (Ekrem, Y, İmam Hatip).

Y kuşağı ölüm düşüncesini genellikle bir uyarı veya hayatı yeniden değerlendirme aracı olarak maddi hedeflerden ve hayal kırıklıklarından uzaklaşma amacına hizmet etmektedir. Bu yönüyle gündelik hayatta ölümü düşünmek, Y kuşağı için hem ahlaki bir denetim aracı hem de kişisel gelişim ve hayatı yeniden gözden geçirme fırsatı sunmaktadır. Benzer düşünce kalıpları Z kuşağının çoğunluğunda daha baskın bir şekilde sürdürülmektedir.

"Önemli bir karar verirken ya da ne bileyim yaptığım davranışlarda düşünürüm. Günlük yaşamda sürekli düşünmem ama neticelendikten sonra bir düşünürüm yani. Yaptığım şey doğru muydu, yanlış mıydı? Bence ölümü düşünmeli çünkü ölümü düşünmek bile yaptığımız hareketleri bir durduruyor, bir frenliyor. Hani bunun sonucunu ben çekeceğim, elbette cezasını alacağım ya da bunun yaptığım şeyin karşılığı mutlaka olacak diye. Açıkçası frenliyor. Yani sonuç olarak hoyratça yaşamaktansa, daha edepli yaşamayı tercih ederim. Sonuçta hani öleceğiz, yaşayalım değil de, bir gün öleceğiz, güzel yaşayalım". (Özcan, Z, Öğrenci).

"Ben genel olarak ölümü düşünüyorum özellikle bunu insanlarla aram bozulduğunda, hani belki gerçekten nefret ediyorsun o insanlardan ama belki de ya yarın ölsem ne önemi olacak diyorum. Her şeye çok fazla kıymet veriyoruz çok fazla değer veriyoruz. Yani bir kalemimiz kayboluyor birkaç gün aklımızda kalıyor. Neden? Yani ölüm var bunun bence daha sık hatırlanması gerekiyor. Kendi ölümünü düşünmek seni güçlendiriyor bir şeylere daha fazla üzülmemem gerektiğini mesela ölümü düşünerek fark ediyorum". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Z kuşağı, ölüm düşüncesini, hayatta neyin gerçekten önemli olduğunu hatırlatan bir araç olarak kullanmaktadır. Bu kuşağın üyeleri, ölümün kendilerine kattığı bilinci daha sık hatırlayarak, günlük hayatlarındaki küçük sorunları büyütmeme eğilimindedirler. Ayrıca, ölümle ilgili düşünceleri daha soyut ve felsefi bir düzlemde ele alarak, hayatı daha anlamlı yaşamaya yönelik bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Z kuşağı, önceki kuşaklara kıyasla, ölüm düşüncesini daha az kaygı verici, daha çok farkındalık yaratan bir unsur olarak görmektedir.

Gündelik hayatta ölümü düşünmek yapılan her bir davranışın belirli sonuçları olduğunu hatırlatır ve ölüm, insanı disipline eden, davranışları frenleyen bir mekanizması olarak kullanılır. Ahiret inancı doğrultusunda yaratıcıya hesap verme bilinci ile hareket edecek olmak bireylerin fiziki dünya içerisinde de birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Bu nedenle gündelik hayatta ölümün bir hatırlatıcı olarak rolü ise bireyin helal-haram, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında dikkatli ve bilinçli bir şekilde hareket etmesini teşvik ederek toplumsal hayatı da düzenleyici işlevi vardır. Bu bağlamda tüm kuşaklar, ölüm düşüncesini bir tür ahlaki denetim aracı olarak görmekte ancak bu düşüncenin nasıl tezahür ettiği kuşaklar arasında farklılık göstermektedir. Baby Boomer kuşağı için ölüm, her an göz önünde olan ve sürekli hesap verme bilinci taşıyan bir durumken, X kuşağı bu düşünceyi daha çok dışsal olaylar aracılığıyla tetiklemekte ve kendi hayatlarında pek fazla yer almamaktadır. Y kuşağı için ölüm, hayatın pragmatik bir değerlendirmesi ve maddi kaygılardan arınma vesilesi olurken, Z kuşağı ölüm düşüncesini daha çok felsefi ve ahlaki bir çerçevede ele almaktadır. Ayrıca Z kuşağı, diğer kuşaklardan farklı olarak, ölümü daha az kaygı verici bulmakta ve bunu hayatın anlamını derinleştiren bir unsur olarak değerlendirmektedir.

4.3.3. Ölüm ve Gençlik

Ölümü herhangi bir yaş grubu ile ilişkilendirmeden *"her ölüm erken ölümdür"* demiş Cemal Süreya. Ancak her ölümün erken bir ölüm olduğu kadar daha erken olduğu durumlara da ilişkin bir değerlendirme söz konusudur ve bu değerlendirme sadece modern dönemle ilişkili değildir. Nitekim ölüm ve yaş arasında ki ilişkinin doğası ölümün hangi yaş gruplarına yakıştırılacağına yöneliktir. Yuğ, mersiye, ağıt

gibi geçmişin ve günümüzün ölüm sonrasında kalanların acısını dile getiren söylenceler daha çok genç ölümleri üzerinedir. Gencin yaşayamadıkları, göremedikleri, dokunamadıklarını anlatan ağıtlarda geçmişin ve günümüzün ölüm sonrasında kalanların acısı yoğun bir şekilde dile getirilmektedir. Araştırma sürecinde bireylerin ölüm ve yaş ilişkisine yönelik algılarını keşfetmek için gençlerin ölümü düşünerek hareket etmeleri gerekip gerekmediğine yönelik sorular yönlendirilmiş ve katılımcılar çoğunlukla gençlerin ahlaki bir kişilik sahibi olmaları için ölümü düşünmeleri gerektiğini belirtmiştir. Diğer yandan gençlik ile ölümün yan yana getirilmesi kimi katılımcı için "ağızların tadını kaçıran ölüm" olarak vurgulanmış ve böyle bir kategori ortaya çıkmıştır. Daha az katılımcı ise ölümü düşünerek hayatın yaşanmayacağı, ölümün herkes için olacağı ve anlık yaşanmasına yönelik görüşler belirtmiştir.

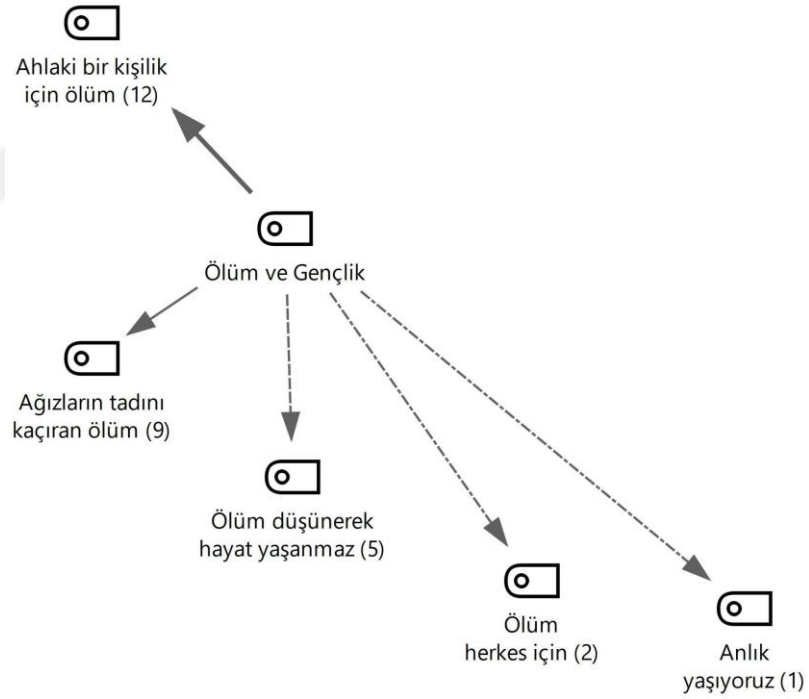

Şekil 14: Ölüm ve Gençlik

Tüm kuşaklar için genel olarak ölüm, hayatın muhasebesinde bir araç olarak konumlandırılmaktadır:

"Yaşamak güzel şey ya ölümü düşünmesinler. Hani iyilikle, güzellikle yaşasınlar ama yaşasınlar". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

“Bence gençler ölümü düşünmeli mi? Bence düşünmemeli. Şu anda hemen yani şöyle hani ahlaklı olmalı, dürüst olmalı. Hani zaten kötü insan kötüdür yani. O zaten yaşlansa da şeyi düşünmüyor, öbür tarafı, genç olsa da düşünmüyor ama içine kapanık olmasını istemiyorum gençlerin. Böyle cıvıl cıvıl olsun. Hayatın tadını çıkarsın. Tabii her şeyin çizgisinde yani. Öyle uçuk noktada değil. Yalan söylesin, hırsızlık yapsın demiyorum ama o hayatın tadını da orada yaşasın yani. Şimdiden ölüm mü düşünsün yani o yaştaki çocuk?” (Sibel, X, Hemşire).

“Ölümü her an düşünmek mantıksız yani. Hatta bu insanın aşırı uçlara gittiği zaman da tabii ki ölümü düşünmesi lazım. Durup dururken her dakika ölümü düşünmek mantıksız. Ölümü her dakika düşünmemesi gerekiyor”. (Metehan, Y, Öğretmen).

“Aslında düşünülmesi gereken bir konu ama düşününce de şey oluyor.. kendi kendine düşünüp şu anı neden sıkıntıya sokacaksın ki zaten bir çözümü mü var? Arada bir geliyor sonra hemen geri geçip gidiyor”. (Öznur, Z, Öğrenci).

Katılımcıların ifadelerinde, ölümün sürekli düşünülmesinin insan doğasına uygun olmadığı ve yaşamın getirdiği sorumluluk ve deneyimlerin bu düşünceyi sürekli arka planda tutmayı gerektirmediği açıkça görülmektedir. Bu durum bireylerin günlük yaşamlarını sürdürürken ölüm düşüncesinin zihinde sürekli yer tutmasının toplumsal ve bireysel işlevselliği olumsuz etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Nitekim modern toplumlarda ölümün giderek bireyselleşen bir deneyim olduğu ancak aynı zamanda toplumsal normlar ve değerler çerçevesinde anlam kazanmasına bağlı olarak gençlik döneminde ölüm, yaşlılık ya da hastalık gibi bireyin hemen karşı karşıya kalmadığı bir olgu olarak görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinde gençlerin ölümü düşünmek yerine, sosyal rollerini yerine getirme ve hayatı yaşama üzerine odaklandıkları açıkça görülmektedir. Bu yaklaşım ölümün toplumsal olarak anlamlandırılması bağlamında ölümün gençler için daha uzak ve belirsiz bir olgu olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Ölümün sürekli düşünülmesi bireylerin yaşamını kontrol etme çabasına zarar vereceği inancı söz konusudur. Özellikle genç bireylerin geleceklerini planlama ve toplumsal rollerini yerine getirme gibi süreçler içerisinde ölüm düşüncesine yer açmak gençlerin üretkenliğine ve toplumsal yapıdaki konumlarına zarar verecektir.

4.3.4. İdeal Ölüm: Sağlıklı Yaşlılık

İdeal ölümün sağlıklı yaşlılıkla ilişkili olduğu araştırma sürecinde üzerinde en çok hemfikir olunan konudur. Bireylerin kendilerinden çok, yaşlı aile üyelerinin hastalanmaları durumunda ölümü düşünmeleri, daha ileri yaş grubu katılımcıların hastalıklarında ölümü düşünmeleri, gençlerin ölümü düşünmemesi gerektiğine yönelik değerlendirmeler ölüm konusundaki görüşleri yaşlılıkla ilişkilendirmektedir. Araştırma sürecinde çoğu katılımcı yaşlılık dönemlerinde ölmeyi düşündüklerini belirtirken kimi katılımcılar yaşlandıkça ölümü akıllarına getirdikleri, yaşlıların ölmesinin doğal bir son olduğu, bu durumun metanet duyulması gereken bir durum olduğu, daha az üzüntü verdiği gibi yanıtlar alınması ideal ölümün sağlıklı yaşlılık döneminde gerçekleşen bir ölüm olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır:

"Yani hemen değil de Allah hayırlı uzun ömür versin ama böyle bir ölüm Allah bizede kısmet versin ya düşürmeden kimseye sıkıntı vermeden biz böyle bir ölüm istiyoruz. Ha bununda eciri vardır. Biz annemize babamıza iki buçuk ay.. biri orada yattı biri burada yattı (karşılıklı kanepelerde). Altını da temizledik, yemeğinde yedirdik. Hastaya da zor, bakana da zor. Öyle kolay değil bak. Hele hele iki hasta. Yoruluyorduk. Üstünü değiştir, altın değiştir, yıka, yemek ver, su ver". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Baby Boomer kuşağı, ölüm ve yaşlılık konularında pragmatizm sergilemektedir. Bu kuşak için ölüm, yaşamın doğal bir sonu olarak kabul edilmekte ve hayırlı bir ölüm arzusu öne çıkmaktadır. Katılımcılar, sevdiklerinin acı çekmeden ölmesini ve kendi ölüm süreçlerinin de bu şekilde olmasını dilemektedirler. Bu, yaşlılık ve ölüm süreçlerinin zorluklarına dair bir farkındalığın ifadesidir. Ayrıca, bu kuşağın bireyleri, yaşlılık döneminde bakım veren konumunda olmanın getirdiği zorluklara vurgu yaparak, ölümün hem bakılan hem de bakan için bir rahatlama getirebileceğini ifade etmektedirler. Baby Boomer kuşağının bu tutumu, yaşlılıkla birlikte gelen fiziksel ve zihinsel zorlukların kabullenilmesi ve dini değerler çerçevesinde ölümün bir kurtuluş olarak görülmesiyle ilişkilendirilebilir.

"Dokuz yaşında babasız kaldım ömrümün kırk beş senesini annemle birebir geçirdim ve her zaman derdim ki ilk zamanlar annemin ölümünde ben olmayayım çok üzülürüm, dayanamam. Öyle olmuyor bak nasıl olur biliyor musun? İnsan biraz artık yaş kemale erince onun eziyet çektiğini görüyorsun. Diyorsun ki yani annem artık kalkamıyor, yürüyemiyor… Ölümüne iki üç gün kala dedim yani Rabbim can acısı duyurma. Kabullenişe geçiyorsun". (Rahime, X, Emekli Hemşire).

"Gençken gelmiyor bak ölüm, yaşlandıkça ölüm aklına geliyor". (Cevdet, X, Emekli Serbest Meslek).

X kuşağı yakın aile bireylerinin ölüm süreçlerini gözlemlemiş olmanın getirdiği bir kabulleniş içindedir. Ölümün bir kurtuluş olabileceği düşüncesi, yaşlılık döneminin zorlukları ve yaşam kalitesinin düşmesi bağlamında dile getirilmektedir. Bununla birlikte, X kuşağı için ölüm ve yaşam sonlanması, gençlik yıllarında pek fazla düşünülmeyen, ancak yaş ilerledikçe daha fazla önem kazanan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Yaşlı bir babaanne ve dede soba zehirlenmesinden ölmüşler ama böyle iki tane minderde yatıyorlardı. Üstü örtülü böyle uyuyorlar. Odaya giriyorsun "ses etmeyin uyuyorlar" falan dersiniz yani. O kadar böyle minnoş, üstlerindeki battaniye bile kalkmamış orada öyle bir bilinç kaybıyla ölmüş ama mesela o çok huzurlu gelir. Ben hep düşündüğüm zaman en top (tepe, zirve) ölüm şeklim budur: Karbonmonoksit zehirlenmesi. Çok hoşuma gitmişti yani orada o ölüme o kadar çok etkilenmiştim ve o kadar güzel görünüyorlardı ki bir de karı koca ölüyor. Hani geride kalan biri de yok ikisi de yaşlılar". (Funda, Y, Adli Katip).

"Arkadaşım babaannesine ağlıyor. Niye ağlıyorsun diyorum hani ne yapacak? Bundan sonra kalkıp koşacak değil ki yaşlı. Hani iyileşemeyecekse diyorum o yatakta yatmasının kime faydası var? Üzülme ki bak ne güzel büyütmüş, çocuklarını evlendirmiş. Yani hayatını tamamlamış bu saatten sonra kalkacak mı kalkmayacak.. (Nermin, Y, Gassal).

Y kuşağı, ölümle ilgili daha çeşitli ve bireyselci yaklaşımlar sergilemektedir. Bu kuşak, ölümün huzurlu bir son olabileceğini düşünmekle birlikte, yaşlılık döneminde acı çekmeden ölmenin ideal olduğu inancını taşımaktadır. Bu kuşak, özellikle yaşlılık döneminde işlevselliğin ve bağımsızlığın kaybını, ölümün kaçınılmazlığını daha güçlü bir şekilde kabul etme eğilimindedir. Y kuşağının ölüm algısı, daha önceki kuşaklara göre daha az geleneksel, daha çok kişisel tercihlere ve deneyimlere dayalıdır.

"Şu an dedemin yaşıtlarına bakıyorum. Ölmüşler. Şimdi bu adam çok yalnız. Bu adam ölmese ne yapacak yani? Yapabileceği bir şey yok. Çünkü bu dünyaya da ait değil. Yani biz teknoloji çağı diyoruz. Teknolojiyi de bilmiyor. Yani hani bir şekilde vakit geçirmekte zorlanıyor. Hani ne yapıyorsun diyorum bekliyorum, dışarıdayım, duruyorum falan. Hani hiçbir şey yapamıyor artık. Hani evinden dışarı çıkarken işte kahveye gidiyordu. Kahveye de gidemiyor artık mesela hani etrafında tanıdığın herkes ölüyor". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Son olarak Z kuşağı, ölüm ve yaşlılık konusunda diğer kuşaklara göre daha eleştirel ve toplumsal bağlamdan kopuk bir tutum sergilemektedir. Yaşlılık ve ölüm,

bu kuşak tarafından daha çok yalnızlık ve işlevsizlikle ilişkilendirilmektedir. Bu kuşak, yaşlılığın getirdiği zorluklar karşısında empati gösterse de, aynı zamanda yaşlı bireylerin modern dünyayla olan bağlarının kopukluğuna dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, her kuşağın ölüm ve yaşlılık konusundaki tutumları, onların toplumsal çevreleri ve yaşadıkları dönemlerin belirleyici koşulları doğrultusunda şekillense de genel olarak yaşlılık ve ölümü eşitleyen bu tutum, modern toplumda yaşlı bireylerin değersizleştirilmesine ve yaş ayrımcılığına neden olmaktadır. Bu tutumların temelinde, kapitalist toplumlardaki verimlilik ilkesi ve gençlik kültürü gibi olgular da yer almaktadır. Gençlik; güzellik, sağlık, enerji, verimlilik ve üretkenlikle ilişkilendirilirken, yaşlılık bunların tam tersi olarak algılanır. Yaşlılar, toplumda aktif bir rol oynamak yerine çoğunlukla bakıma muhtaç ve pasif bireyler olarak tasvir edilirler (Kaya, 2020; Wolf, 1998). Simone de Beauvoir (1970) geleceği yaşlılığa ve yaşlılığı ölüme eşitlemenin, yaşlılığı bir çöküş ve son olarak görülmesine neden olduğunu belirtmektedir. Bireylerin kendilerine yönelik "yaşlanınca ölme" isteği ise ölümün sağlıklı yaşlılık sürecinde gerçekleşmesi gerektiğine yönelik bir kabuldür. Yaşlılığı ölüme eşitlemek ve yaşlılığı bir çöküş ve son olarak kabul etmek birçok katılımcı tarafından ifade edilmektedir ancak katılımcılar yaşlılığı ölümle eşitlerken, çöküş yaşamadan ölümü temenni etmektedirler. Çünkü yaşlanma bir yük olarak algılanmaktadır ve katılımcıların temennileri yük haline gelmeden yaşlanıp bu süreci tamamlamak üzerinedir. Yaşlılık ve ölüm konusunda Baby Boomer kuşağı daha muhafazakâr ve kolektivist bir yaklaşıma sahipken, Z kuşağı bireyselci ve modern dünyanın dinamiklerine daha eleştirel bir bakış açısı getirmektedir. Bu durum, kuşaklar arası benzerliklerin yanı sıra, onların sosyal bağlamları ve habitusları üzerinden değerlendirilebilecek belirgin farklılıkları da ortaya koymaktadır.

4.3.5. Ölümün Toplumsal İnşası: Makbul Ölüm

Ölümün toplumsal inşasını oluşturan makbül ölüm sorgulaması, farklı yanıtları mümkün kılacak bir sorgulamanın ürünüdür. Nitekim yasa koyucular için en iyi ölüm herhangi birinin müdahalesi altında gerçekleşmeyen ölümdür. Tıbbi otorite için ise ölüm sürecindeki tüm değişkenlerin, ölüm yerinin ve zamanın kontrol altında bulunduğu, fiziksel semptomların etkili bir şekilde yönetildiği, kişiselleştirilmiş yaşam

sonu bakımının sağlandığı, sosyal katılımın teşvik edildiği, ölümün planlanabileceği ve bireyin bu sürece hazırlıklı bir şekilde girebileceği bir süreçtir (Broom, 2012; Zimmermann, 2012; Cottrell & Dugbley, 2016). Kuşaklar arasında makbul ölümün tarifi yapmak ölüme ilişkin korku ve kaygıların da neler olduğunu keşfetmeyi mümkün kılmaktadır. Katılımcılar makbul olan ölüm konusunda çoğunluk imanla ve ani ölümü tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Ölüm kaygısı ile ilgili araştırmaların incelendiği kültürlerin ölüm kaygısına karşı farklı inanç, tutum ve davranışları olduğu ve dinlerin bireyleri ölüm kaygısına karşı koruduğu ortaya konmuştur (Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012). Aşağıda yer alan ifadeler ise en iyi ölüm için vurgulanan acısız, habersiz ölme isteği bu durumla ilişkilendirilebilir.

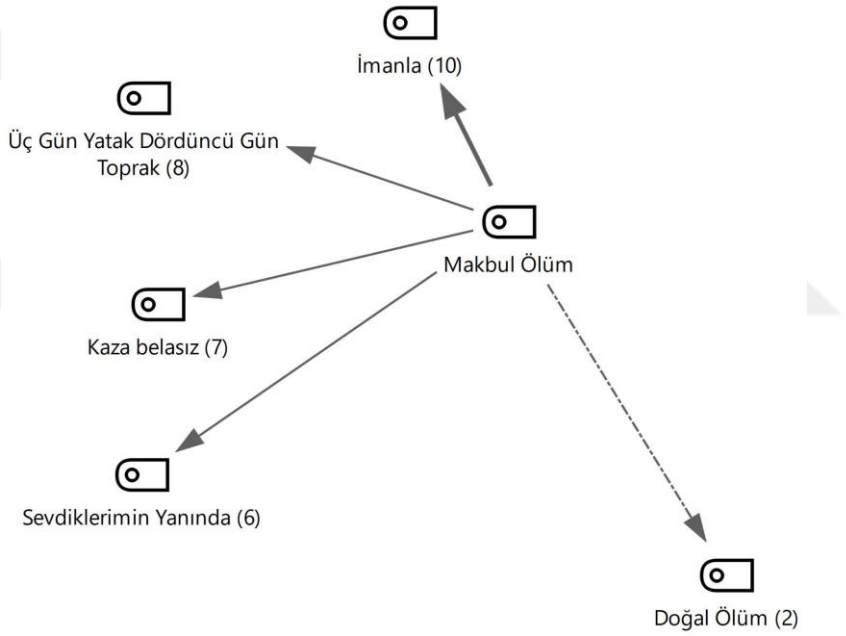

Şekil 15: Ölümün Toplumsal İnşası: Makbul Ölüm

Katılımcıların verdiği yanıtlar, çoğunlukla imanlı ve hızlı bir ölüm isteğiyle ilgilidir. Baby Boomer kuşağının çoğunluğu için makbul ölüm evde, hastalık çekmeden ve kelime-i şehadet getirerek gerçekleşen bir ölüm olarak tanımlanmaktadır.

"Aslında bir Müslüman olarak ölüm istenmez. Benim duam şudur. Sağlıklı bir hayat. Bir de çocukluğumdan beri kalan bir şey bu kolay bir ölüm. Eskiler buna âsân ölüm derlerdi. Âsân Arapça Osmanlıcada kolay demek. Bir komşumuzun oğlu vardı. Yaşı yirmiye yakın. Çok yaramazdı komşuların tavuğunu öldürür, fena, elma, armut çalar filan filan böyle çok yaramaz bir tipti. Hastalandı. Yatak hastası aslında hastalığı neyse hopluyor, tutuyorlar, teskin

ediyorlar, yatırıyorlar. Herkes konuşuyor. Çok yaramaz olduğu için ölemedi… Yaramaz olduğu için.. Fakat hakikaten böyle rezil çok uzun süre böyle bazı ölümler hatırladığım için. Şuan duyarız nasıl bir ölüm âsân bir ölüm. Yani kolay. Rahat diyorum yani". (Tahsin, Baby Boomer, Öğretim Üyesi).

Hastalık ve yaşlılık sürecinde ağır yük haline gelmek, bu kuşak için önemli bir endişe kaynağıdır. Nitekim yaşlanma sürecinde olan ve ölümü zihnin arka planında barındıran bu kuşak ölümü bir şekilde beklemekte ancak bunun uzun soluklu hastalıklar ve yoğun bakım süreçlerini içermesini istememektedir. Yoğun bakım üniteleri, tıbbi açıdan son derece kritik bir alan olmanın yanı sıra, insan yaşamının sınırlarının deneyimlendiği, ölüm ve yalnızlıkla derin bir şekilde iç içe geçtiği yerlerdir. Hasta beden tıbbi cihazlarla hayata tutunurken, aynı zamanda insan ilişkilerinin ve toplumsal etkileşimlerin en zayıf düzeyde yaşandığı bir yalnızlıkla karşı karşıyadır. Bu bakış açısı X kuşağında da görülmektedir:

"Yani böyle acısız, ağrısız, acı çekmeden, köşelerde yatmadan, böyle ani ölüm iyidir". (Gülay, X, Adli Katip).

Diğer yandan X kuşağının ölümle ilgili tercihleri incelendiğinde, çoğunluğu için sosyal bağların ve çevrenin ölüm anındaki rolünün vurgulandığı görülmektedir:

"Vallahi en iyi ölüm bu dünyadan bütün istediğini almış olarak ölmektir. Böyle etrafımda, sevdiğim, saydığım çoluğum çocuğum, kardeşlerim sevdiğim insanlarla bir arada ömrümü tamamlamak isterim". (Aysun, X, Yaşında, Aşçı).

X kuşağı, Baby Boomer kuşağına benzer şekilde makbul ölümü, acısız ve huzurlu olarak tanımladığı gibi ölümün tamamlanmış hedeflerin sonrasında geldiği sürece bir anlamı olacağına işaret etmektedir. Bu bağlamda, inşa edilen sosyal çevrenin varlığı ve tamamlanmış hedefler sonrasında gelen ölüm makbül bir ölümdür.

Ölümün mekanı ve hızına yönelik yapılan değerlendirmelerin yanı sıra trafik kazası, cinayet gibi şiddet içeren ve acı verici ölüm şekillerinden kaçınma arzusu, Y kuşağının yarısına yakınında belirginleşmektedir:

"Trafik kazasından ya da cinayetten çok korkarım. Arkadaşım şurda ölse çok önemsemem ama telefon gelse trafik kazasında ölmüş deseler çok üzülürüm. Hani zaten ölüyorsun ya zaten gidiyorsun o kadar da acıya gerek yok tak diyelim ölelim yani zaten ölüm öyle çok bişey değil yani". (Aylin, Y, Adli Katip).

“Uykuda herhalde yani. Ben de epilepsi vardı. Yani şu anda ekarte edilmiş bir durumda. Epilepsi de mesela bilinç kaybı oluyor. Bir şey hissetmiyorsun. Orada gidiyorsun yani. O olabilir”. (Çetin, Y, Adli Tıp Teknikeri).

“Otopside olduğumuz için Allah'ım inşallah otopsi yapılacak ölüm olmasın şeklinde tabii ki istiyoruz. Hani hem doğal olsun çünkü doğal olunca da yırtamıyorsun. Evde tek işte, herkesin gözü önünde en azından doğal ölümünüz olması, yine şüpheli olmasın otopsiye gitmesin”. (Taner, Y, Adli Tıp Doktoru).

Y kuşağı, X kuşağı ile benzer bir biçimde, ölümün acısız olmasına önem verirken, ölümün yeri ve şekline dair daha pragmatik ve modern bir yaklaşım sergilemektedir. Bu kuşak, ölümün sosyal ve dini ritüellerden ziyade, bireysel huzur ve acısız bir son üzerine odaklanmaktadır. Benzer bir düşünme tarzı Z kuşağında da sürdürülmektedir:

“Çok kötü bir şekilde öleceksem korkarım ama boğulmak falan bana çok kötü gelmiyor. Havasız kalmak, patlamak... Bilmiyorum bana daha çok şey geliyor, işte kafanın kopması, kesilmesi, kolum, bacağım ve parçalar korkutucu geliyor. Ben uyurken ölmeyi tercih ederim. Sakin sakin, haberim yok yani şöyle sessizce gidebilir miyim?” (Öznur, Z, Öğrenci).

Ancak diğer yandan hem Baby Boomer hem de Z kuşağı için hayırlı ölüm huzurlu, acısız ve mümkünse ibadet ya da Allah’a yakın bir anda gerçekleşen ölümdür:

“Hazırlıklı olmak isterim. Mesela en basitinden işte abdestim olsun, gusül abdestim olsun işte, ojem olmasın, onun haricinde ya şu an kapanmayı düşünmüyorum, açığım bilmiyorum ileride değişir mi bu fikrim”. (Ayşe Betül, Z, Öğrenci).

“Umarım böyle güzel, hayırlı bir ölüm olur. Yani hastalığa yakalanmadan. Elbette bir sebepten öleceğiz hepimiz ama böyle hayırlı ölüm olsun. İşte kaza, ya da ne bileyim, salgın hastalıkta değil de, böyle normal bir şekilde hani vadesi yetti doldu hesabı görün istiyorum”.(Özcan, Z, Öğrenci).

Baby Boomer ve Z kuşağının benzer ölüm anlayışları, hem geleneksel dini ve kültürel değerlerin hem de modern yaşam koşullarının bir birleşimidir. Bu ortak noktalar, kuşaklar arası sürekliliğin ve değerlerin nasıl evrildiğini, ancak temel insanlık halleri ve manevi beklentilerin kuşaklar arasında nasıl korunduğunu göstermektedir.

4.3.6. Toplumsal Normların Dışında Yaşam, İçinde Ölüm

Normlar, toplumsal grubun davranışlarını yönlendiren ilke edinilmiş kuralların bütünüdür. Normlar aracılığıyla bir davranışın ne zaman, nasıl ve neden yapılması gerektiğinin sınırları çizilir. Böylelikle birey, içine doğduğu toplumun kabul ve redlerinin farkında olur. Kabuller, onaylanan, beklenen, istendik davranışa yöneliktir ve kabul sınırları içerisinde bireyin ödüllendirilmesi her zaman için söz konusu değildir. Nitekim birey belirli davranış kalıplarını belirli şekilde yapmakla yükümlüdür. Ancak kimi davranışlar kabul sınırlarını aşar ve bireyin cezalandırılmasına neden olur. Bu ceza sistemi yasalarca çerçevelendirilmek zorunda değildir. Zira her bir norm sadece yasa koyucular tarafından kesinleştirilmediği gibi bazı normlar ve bunların ihlaline yönelik cezalandırmalar yasa koyuculardan daha sert bir şekilde olabilmektedir. Araştırmanın pilot görüşmeleri sürdürüldüğünde bir katılımcı ölüme giden süreçte bireyin davranışına yönelik bir atıfla ikili bir kıyaslama içerisinde bulunmuştur. Katılımcı şehit olan bir A kişisi ile AIDS nedeniyle ölen B kişini karşılaştırmış ve her iki ölümün de kendisinde bıraktığı etkinin aynı olduğunu belirtmiştir. Ancak, AIDS'li birey hayattayken gündelik hayatta kendisi ile konuşmadığını, görüşmediğini ve bunları AIDS'e yakalanmasının bir cezalandırması olarak ifade etsede cenazeye sahip çıkma anlamında "Toplumsal Normların Dışında Yaşam İçinde Ölüm" başlığı belirmiştir. Nitekim sonrasında diğer katılımcılara toplumsal normlar içinde ve dışında ölümün nasıl algılandığı keşfedilmek istenmiştir. Bu bağlamda, AIDS nedeniyle ölen bir kişi ile şehit olan bir kişi karşılaştırılmış ve katılımcıların çoğunluğu şehit olan kişi için kutsiyetle ilişkili düşüncelerini yansıtmıştır. Bunun yanında, AIDS nedeni ile ölen hayali bir kişinin cenazesine katılma durumu sorulduğunda, katılımcılar çoğunlukla Allah ile onun arasında bir durum olduğunu, kendilerini ilgilendirmediğini belirterek cenazeye katılımın toplumsal normuna işaret etmişlerdir.

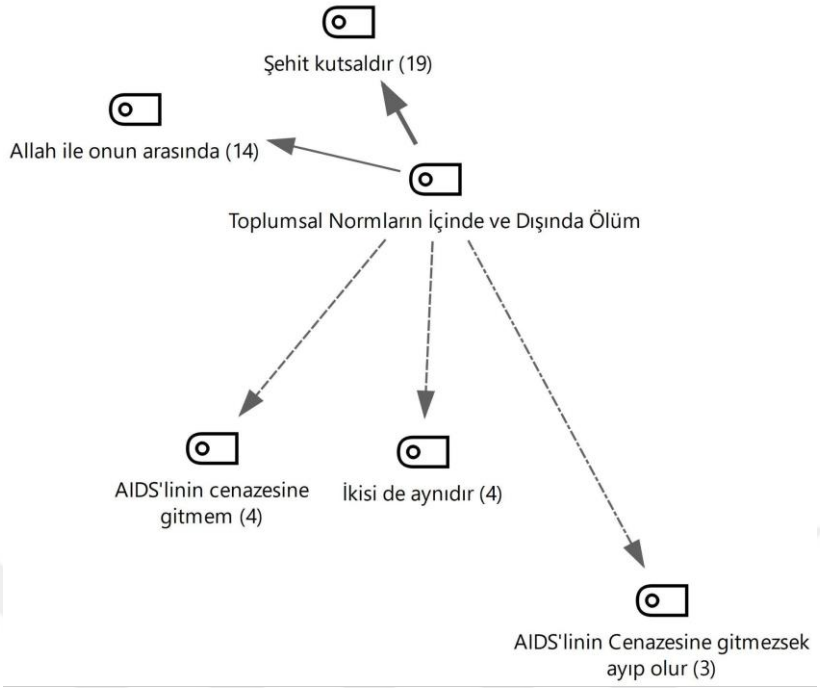

Şekil 16: Toplumsal Normların İçinde ve Dışında Ölüm

Baby Boomerlar çoğunlukla, AIDS gibi sosyal damgalamaya maruz kalan hastalıklara sahip bireylere yönelik daha geleneksel ve muhafazakâr bir bakış açısına sahiptir. Ancak bu kuşağın üyeleri, ölen kişinin hastalığı ve yaşam tarzını, kişisel ahlaklarıyla örtüşmese bile, cenazeye katılımı dini ve sosyal bir zorunluluk olarak görmektedirler:

"AIDS'linin cenazesine giderim. Yani o sapkınlığı da bir hastalık olsa gerek diye düşünürüm. Duamı yaparım. Ne yapayım? Canlıyken hayatta yanına yaklaşmam da ölünce dua ederim Allah'ım affetsin". (Ayfer, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

"Cenazesine giderim. Öyle dava yok. Adamın öbür yaptığıyla Allah'la kendi arasında beni ilgilendirmez". (Mehmet, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

Bu tutum, Baby Boomer kuşağının hem toplumun normlarına bağlılığını hem de dini inançlarının güçlü etkisini yansıtmaktadır. Onlar için ölüm sonrası ritüeller, bireyin yaşamı boyunca yaptıklarından bağımsız olarak, toplumsal bir görev olarak yerine getirilmesi gereken davranışlardır.

X kuşağının sınırlı sayıda katılımcısı için cenaze törenlerine katılım, sadece bireysel inanç ve duygularla değil, büyük ölçüde sosyal çevrenin etkisiyle

şekillenmektedir. Hem cenazeye katılanlar hem de katılmayanlar, aslında kendi tercihlerinden ziyade çevrelerinin beklentilerine ve sosyal yargılarına göre hareket etmektedir. Bu bağlamda, bireyler cenaze ritüeline değil, sosyal çevrelerinde nasıl algılanacaklarına odaklanmakta ve bu algıyı yönetmek için bir tavır sergilemektedirler. Dolayısıyla, cenazeye katılım ya da katılmama kararı, sosyal çevrenin etkisiyle şekillenen bir tutum olup, bireyin toplumsal baskılar karşısındaki konumlanma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

"Akraban olsa o zaman mecbur gideceksin çevreye karşı. Mecbur gidiyorsun o zaman. Diyecek genç de falan akrabası? Doğru mu? Ha yani mesela kalan kişi diyecek ki örneğin ya işte en yakını Cevdet akrabasıydı gelmedi cenazesine. Utancından gidiyorsun çevreye karşı". (Cevdet, X, Emekli Serbest Meslek).

"Bir yakınım AIDS'den ölse cenazesine gitmem. Neden yani ne bileyim bizde herkes AIDS dendiği zaman kötü bir düşünce ortaya çıkıyor. AIDS bugün elmadan alınmaz. Portakaldan alınmaz. Mutlaka bir olaydan çıkıyor. Zannetmiyorum ben gidileceğini". (Veli, X, İmam Hatip).

Cenazeye katılmanın çevre baskısına duyarlılığı Y kuşağı için de sürdürülmekle birlikte Baby Boomerlarla da irtibat halindedir:

"Böyle yakından olsa tanıdığın akraban olsun Allah korusun hadi giderim. Ben onun cenazesine diyemem ki tanıdığım, akrabam ya şimdi nasıl gitmezsin? Normal yani giderim. Ayıp olur bir de vicdanım da el vermez herhalde ya. Hani son böyle yolculuğunu, bir helalleşmek istersin". (Nermin, Y, Gassal).

"AIDS'li bir kişinin de cenazesine de yani gidilir ya insandır yani. O da belki bir arayış içindeydi bilemeyiz. Pisi pisine gitti denir yani ama normalde yaşadığında benim pek çevremde olabilecek bir insan da değildir. Benim çevremde olamaz". (Metehan, Y, Öğretmen).

Y kuşağı AIDS gibi damgalanmış hastalıklara sahip bireylerin cenazelerine katılımı bir sorumluluk olarak görmektedir. Bu kuşak, ahlaki yargılamalardan kaçınarak, bireyin hayatının sonlanmasının toplumsal bir görevle karşılanması gerektiğine inanmaktadır.

Z kuşağı ise toplumsal yargılardan ziyade, bireyin insan olarak değerini ön plana çıkarmakta ve bu doğrultuda eylemde bulunmaktadır. Bu yönüyle X ve Y den ayrılırken Baby Boomerla irtibat halindedir:

“Giderim yani yapacak bir şey yok o Allah'la onun arasında. Son görevimi yaparım tabii adamın cenazesine falan gideriz yani problem değil. Sonuçta bizi ilgilendirmiyor”. (Ozan, Z, Öğrenci).

“AIDS'ten ölen birisinin cenazesine tabii ki giderim. Neden gitmeyeyim? O da insandı. O da öldü. Bir şeyler yaşadı”. (Ayşe Betül, Z, Öğrenci).

Z kuşağı daha az yargılayıcı ve cenazeye katılımı, bireysel sorumluluk ve toplumsal empati çerçevesinde değerlendirmektedir. Baby Boomer kuşağı toplumsal ve dini normlara sıkı sıkıya bağlı kalırken, X kuşağı pragmatik bir denge arayışındadır. Y kuşağı bireysel sorumluluk ve insan haklarına vurgu yaparken, Z kuşağı daha açık fikirli ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilemektedir. Bu kuşak farklılıkları, toplumsal normların zamanla nasıl evrildiğini ve bireylerin bu normlara karşı geliştirdiği tutumların kuşaklar arası değişimini ortaya koymaktadır.

Toplumsal Normların Dışında Yaşam, İçinde Ölüm başlığı, sembolik etkileşimci kuramın tartışmalarını yeniden değerlendirmek için bir fırsat sunmaktadır. Sembolik etkileşimci kurama göre AIDS ile ilgili toplumsal bir stigmatizasyon varsa, bu stigmatizasyon, ölen kişinin ailesi ve yakınları üzerinde de etkili olacak ve cenaze kamusal alandan ziyade özel alanda gerçekleştirilecektir. AIDS’e yakalanmak kadar bu hastalık sonucunda ölmekte kabul edilebilir değildir (Malcolm vd., 1998: 347). Bu nedenle AIDS hastalığına yakalanmak ve ölmek, toplumsal olarak kabul edilemez bir durum olarak görülmekte ve hastalıkla ilişkili metaforlar da sapkınlıkla ilişkilendirilerek bu durum pekiştirilmektedir. Ancak araştırma sürecinde görülen durum cenazelerin kamusallığının bir görev ahlakı ile sürdürüldüğüdür. Tüm kuşaklar cenazelere gitmeyi bir sorumluluk olarak bakmalarının arkasında hem dinî hem de toplumsal etkenler bulunmaktadır.

4.3.7. Ölümün Mekanı

Bireylerin ölüme yönelik düşünceleri ve beklentileri toplumsal ve kültürel olduğu kadar kurumsal faktörler tarafından da şekillenmektedir. Cenazenin yönetilmesi, ölümün mekanı konusunda genel bir kabul hastane gibi resmi kurumlar ve sağlık hizmeleri sunan yerlerin tercih edilmesine yöneliktir. Bu tercihlerin arasında hastanede daha iyi tıbbi bakım, ilaç ve cihazların kullanımı gibi faktörler yer

almaktadır. Bireyler çoğunlukla evde sekerat halinde olan kişiyi ölüme terk etmek ile ilişkilendirmiş ve hastanede ya da yoğun bakımda daha iyi şartlarda bakılacağını ifade etmişlerdir. Daha az yoğunlukta ise kimi katılımcılar sekerat durumunda bir kişinin ölümü bekleme mekanının ev olması gerektiğini belirtmişlerdir. Nihayetinde bu tartışmalar ölümün nasıl yönetebileceği tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Baby Boomer kuşağının ölüm ve hastane süreçlerine dair yaklaşımlarını incelerken, bu neslin geleneksel değerlere olan bağlılığı ve modern tıbbın getirdiği izolasyonun eleştirisi ön plana çıkmaktadır:

> "Evde ölmesi daha iyi. Çünkü çoluğunun, çocuğunun yanında şurada bir duasını okur, şurada biri Tebareke okur, orada biri Amme okur, bunlar çok önemli. Ama hastanede onu yapamazsın. Anca başında bir kişi olur". (Bedriye, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

> "Bizim kadim kültürlerde insanın son anında çevresinde insanlar olur. Ölümden önce onları görür biraz rahatlar. Şimdi tecrit ettiler insanı. Hastanede kimseyle görüştürmüyoruz. Adam kendi başına yalnız". (Tahsin, Baby Boomer, Öğretim Üyesi).

> "Yoğun bakımda insanları makineye bağlıyorlar. Benim babam rahmetlikte yoğun bakımda öldü. Bana dedi ki beni eve götür, evde öleyim. Yapamıyor insan. Acaba diyor iyileşir, düzelir mi". (Tahir, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

Baby Boomer kuşağı, bireylerin aile ve toplumsal çevreleriyle olan bağlarına büyük önem vermekte, özellikle ölüm anında sevdikleriyle bir arada olmayı tercih etmektedir. Geleneksel değerlerin yaşatılmasını önemseyen bu kuşak, modern tıbbın hastane ortamında uyguladığı izolasyonu, insanın ölüm sürecinde yalnız kalmasıyla ilişkilendirerek eleştirmektedir. Örneğin, evde ölmenin dini ve duygusal açıdan daha anlamlı olduğunu savunan Baby Boomer nesli, hastane ortamında bu tür manevi ritüellerin yapılamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca, hastanede yaşam desteğine bağlı kalmanın, ölüm sürecini geciktireceği endişesiyle eleştirilmektedir. Yoğun bakımda sevdiklerinin makinelerle bağlanarak yaşamalarının, onları evde, doğal bir şekilde kaybetmenin verdiği huzurdan mahrum bıraktığı düşünülmektedir. Baby Boomer kuşağının bu yaklaşımları, geçmişin manevi ve toplumsal değerlerinin modern tıbbın getirdiği bireyselleştirilmiş ve teknolojiye bağımlı sağlık anlayışıyla çatıştığını göstermektedir. Bu kuşak, modern tıbbın sağladığı imkanları tamamen reddetmemek ile birlikte, ölüm sürecinde geleneksel değerlere daha fazla önem

vermektedir. Ölümün doğal bir süreç olarak kabul edilmesi, sevdikleriyle birlikte yaşanması gerektiği inancı, Baby Boomer neslinin hayatın son anlarına dair sahip olduğu temel yaklaşımları özetlemektedir.

Baby Boomer kuşağından farklı olarak X, Y ve Z kuşaklarında ise bireysel rahatlık ve sorumluluktan kaçınma eğilimi ile bu sürecin hastanede gerçekleşmesine yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Yani hastanede bir serum takılır mıydı? Hani yaşam destek ünitesine alınabilir miydi? Ha de ki ne olacak bir gün daha fazla yaşardı. İşte annemde beyin ölümü gerçekleşti ama nefes alıyor. Doktorlar fişini çekelim mi dediler? Biz hayır dedik". (Feride, X, Emekli Memur).

"Onu ölecek diye eve niye getireyim ki? Ölecek diye gözden çıkarıp eve getirmek istemem. Ölsün dermiş gibi… Orada bir umuttur bir dakika bile yaşasın isterim yani". (Sibel, X, Hemşire).

"Her zaman için insanın içinde bir ümit olur yani. Son dakikaya kadar hastanede tutmak ister. Hastanede serumla, ilaçlarla falan biraz da evde canlı canlı yas yaşıyormuş gibi bir şey. Gözümün önünde eriyip gitmesinden iyidir yani hastanede durmak. Sonradan bir pişmanlığa sebebiyet de verebiliriz". (Metehan, Y, Öğretmen).

"Yoğun bakımda geçirebilir bence. En azından bakarlar belki yapılacak birşey varsa yaparlar. Ben yine de evde olmasındansa yoğun bakımda olmasını tercih ederim". (Funda, Y, Adli Katip).

"Yani bence yoğun bakım, çünkü yani bile bile ölüme terk etmek diye bir şey var. Belki yani belki de adam ölmeyecekti yani uğraşsalar, çabalasalar, sonuçta canı veren Allah yani. Çabalayın, ölürse ölür, ölmezse ölmez. Zaten bilmiyorum yoğun bakımda ölmesiyle evde ölmesiyle arasında bana göre çok da bir farkı olmayacak". (Sena Nur, Z, Öğrenci).

"İnsan kafayı yerdi. Çok kötü ya. Son günleri. Ulan bunu son kez yapıyorsun, şunu da son kez yapıyorsun. Evde yapamaz hastane daha iyi olur. Ev ortamı götürmez zaten". (Ozan, Z, Öğrenci).

Ölümün modern çağda hastanelere ve sağlık kuruluşlarına taşınmasıyla birlikte, ölüm evde gerçekleşen doğal bir süreç olmaktan çıkmıştır. Artık ölüm hastalık olarak görülmekte, nedenleri ve önlenmesi için tavsiyeler belirlenmektedir. Bu nedenle insanlar evde aileleriyle birlikte değil, hastanelerde ölmektedir. Dahası son on yıllarda insanlar hastanelere tedavi olmak için değil, ölmek için gitmektedirler. Bu durum, ölümün modern çağda belirli bir amaca hizmet eden, her an yitirilebilecek bir

değer olarak görüldüğü anlamına gelmektedir. Y kuşağında da görüldüğü üzere ağır hasta yakınını hastaneye yönlendirme tercihleri, kişisel sorumluluktan kaçınma ve gelecekte olası pişmanlıkları önleme arzusu ile açıklanabilir. Hastayı evde bakım yerine hastanede tutmanın, hastanın yaşamına dair son kararların sorumluluğunu daha çok tıbbi otoriteye devretmekle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşım, bireyin hem toplumsal beklentilerden doğan eleştirilerden kaçınma hem de içsel bir huzur sağlama çabasını yansıtmaktadır. Kuşaklar, hastanın hastanede bulunmasını tercih ederek, hem hastanın durumu ile ilgili bir sorumluluk hissi taşımaktan uzaklaşmakta hem de "gönül rahatlığı" sağlamak amacıyla olası vicdani yüklerden korunmaktadır. Bu tutum, bireyin kendi içsel dengesini koruma çabasının yanı sıra, toplumsal yargıların getirebileceği olumsuz tepkileri bertaraf etme amacını da içermektedir. Sonuç olarak kuşaklar arası bu farklılıklar, toplumsal değişimin ve kültürel dönüşümün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Her kuşak, geçmişin geleneksel değerlerini ve modern tıbbın sunduğu yenilikleri kendi biçiminde harmanlayarak ölüm sürecini anlamaya ve yönetmeye çalışmaktadır. Baby Boomer, daha çok manevi ve toplumsal değerlere bağlı kalırken, X, Y ve Z kuşakları, bireysel rahatlık ve sorumluluktan kaçınma eğilimi ile bu süreci değerlendirmektedirler.

4.3.8. Ölüm Sonrası Hayat

İnananlar için ölüm sonrası, asıl hayata (ahiret hayatına) geçişin eşiğidir. Yaşamın sona erdiği nokta, ruhun bir önceki hayattan yeni bir aşamaya geçiş yaptığı anı simgeler. Bu nedenle ölüm başlangıç olarak kabul edilir ve inananlar için ruhun bedeni terk ederek daha yüksek bir varlığa ulaşması söz konusudur. Katılımcılar çoğunlukla, ölümden sonra ahiret hayatının olduğuna inanmakta ve bu inanç, ölümden sonraki yaşama doğru hazırlanılması gerektiği fikrini doğurmaktadır. Bununla birlikte, bazı katılımcılar ölüm sonrasına ilişkin belirsizlik yaşarken, daha az katılımcı ölümden sonra herhangi bir yaşamın olmadığına inanmaktadır.

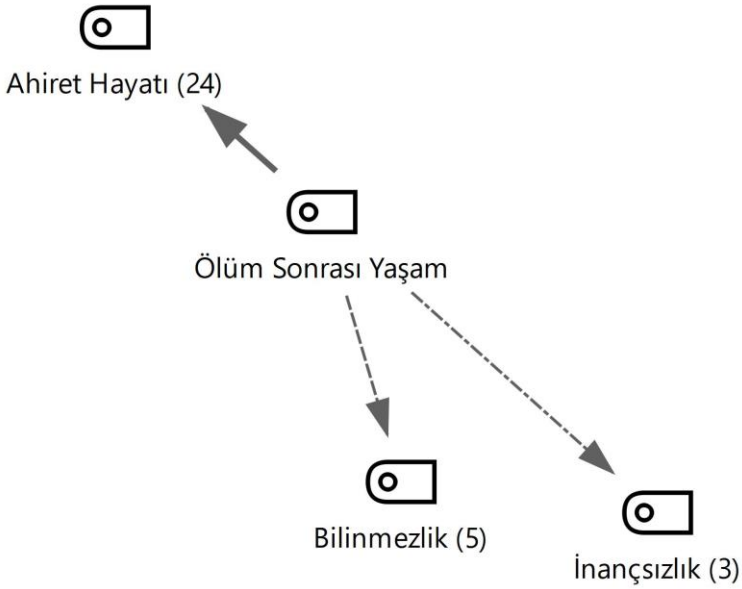

Şekil 17: Ölüm Sonrası Yaşam

Baby Boomer kuşağı için ölüm, bu dünyanın ötesinde bir yaşamın varlığına dair güçlü bir inancı da beraberinde getirmektedir. Dünya hayatı, ahirete yönelik bir hazırlık süreci olarak kabul edilirken bu hazırlığın ekseninde Tanrı inancı yer almaktadır:

"Kuran'a göre iki dünya var. Birisi dünya hayatı birisi ahiret hayatıdır. Ölüm üstüne düşünen yegane varlıktır insan, hazırlık yapar. Eksenindeki şey de Tanrı inancıdır. Tanrı inancı yoksa öbür dünyaya inancı olamaz. İnanmakta bir hazırlıktır. Tanrı inancı amaçlı olarak bu dünyada bulunduğumuzu, amaçsal olarak bu dünyada bulunduğumuzu ve bu dünyanın bir hesabının, kitabının olduğunu… Ahiret inancıyla bağlantıları olmayan, hiçbir Tanrı inancı gerçek anlamda Tanrı inancı değildir. Yaratan bir varlık vardır. Düzenli, amaçlı, iradeli bir yaşam istiyor bizden. Bunun hesabı var bunun için de dirilecek birbirine bağlı bir şey. Tanrı bir veri olarak var. Ama önemli olan varlığını kabul etmek değil. Tanrı'nın din gününün sahibi olduğunu, ölümden sonraki hayatı, insanların amaçlı olarak yaşadıkları, dünyaya gönderildiklerini, bunun bir hesabının olacağını, mükafat ve cezanın görüleceğini inanmış olmaktır. Onun için de hac, kurban, oruç vesaire hatta insanlara yardımcı olmak vesaire". (Tahsin, Baby Boomer, Öğretim Üyesi).

Bu kuşak, ölümden sonraki hayatın varlığına inanmakla birlikte, bu inancı yalnızca teorik bir kabulden öteye taşıyarak, yaşamlarını da bu inancın gereklilikleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadır. Baby Boomer kuşağı, yaş itibariyle ölüme daha yakın olduklarını hissettiklerinden, hayatlarının sonuna geldiklerini düşünmektedirler. Bu bağlamda, hayatı anlamlı kılacak en önemli unsurlardan biri olarak ahireti, yani ölümden sonraki yaşamı, yeni bir başlangıç ve yeniden diriliş olarak görmektedirler. Ahiret, onlar için ölüm karşısında ölümsüzlüğün, hiçlik

karşısında varoluşun sembolü olarak algılanmaktadır. Bu inanç, Baby Boomer kuşağının yaşamlarına anlam katma arayışının önemli bir parçasını oluşturmakta ve ölüm korkusuyla başa çıkmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda, Tanrı'ya inanmanın yalnızca varlığını kabul etmekle sınırlı kalmayıp, ahiret inancı doğrultusunda dini vecibeleri yerine getirmek ve bu dünyadaki davranışlarını ahirete yönelik hesap verebilirlik bilinciyle düzenlemek önem arz etmektedir.

Baby Boomer kuşağı ile X Kuşağı arasında ölüm sonrası hayat inançlarında belirgin bir kırılma noktası gözlemlenmektedir. Ahiret hayatına ilişkin benzer düşünceler X kuşağında da sürdürülmekle birlikte ölüm sonrası hayata dair inançlar konusunda X kuşağı daha heterojen bir yapı sergilemektedir:

"İnanç olarak inanıyorum ama bazen kafama şüpheler geliyor. Ya diyorum öyle bir yer yoksa diyorum. Böyle ölünce hani her şey bitmiş… Ne olur acaba diyorum. Sonra diyorum ama diyorum öbür taraf varmış diyorum. Hani kitabımıza göre…" (Sibel, X, Hemşire).

"Yani bu dünyada ölüm ikinci hayatın başlangıcı. İşte yaşanmayınca bilinmez bilmiyorsun. Benim için bilinmez bir hayat ama yani orada da bir hayat vardır diye düşünüyorum". (Aysun, X, Yaşında, Aşçı).

"Şimdi şöyle belki bir şey diyeceğim ters düşer. Öbür dünyanın olup olmadığını kimsenin birşey bildiği yok. Yani oradan gelen var mı? Yok. Herhangi bir fotoğraf bir şey var mı? Yok. Vallahi bence öyle bittikten sonra çürüyüp gidiyorum ben. Yani günaha da girmeyim ben pek inanmıyorum. Kimsenin birşey bildiği yok. Bilmem ne oluyor diyorlar var mı gelen? Dese ki ben oradan geliyorum şunlarla şunlar var var dese yok. Ben var da demiyorum yok da demiyorum. Onu oraya gidince göreceğiz. Ama bana göre ne bileyim? Çürüyüp gidiyoruz". (Cevdet, X, Emekli Serbest Meslek).

X kuşağı, modern dünyanın getirdiği belirsizlikler ve bireyselleşme süreçlerinin etkisi altında, Tanrı ve ahiret inancına dair daha karmaşık ve şüpheci bir tutum sergilemektedir. Özellikle, geleneksel dini öğretilerin bilimsel ve rasyonel düşünceyle çeliştiği durumlarda ahiret inancı bir tür içsel mücadele alanı haline gelmiştir. Benzer düşünceler, şüpheler ve sorgulamalar Y kuşağında da görülmektedir:

"İnşallah vardır. Var olmasından emin değilim inşallah vardır". (Funda, Y, Adli Katip).

"Yani sonsuzluk kavramı beni ürkütüyor. Ya şimdi gideceğiz o tarafa hayatta her şey olabilir ama sonuçta bitecek belki de tekrar geri geleceğiz ama belki biz olmayacağız. Yani

tam reenkarnasyon gibi düşünün. Atıyorum insan oldum, atıyorum kuş oldum". (Şeyda, Y, Öğrenci).

"İnancımız gereği evet inanıyorum ama tam da kestiremiyorum çok da merak ediyorum açıkçası hani diyorum o anı düşünüyorum. Gerçekten kalkacak mıyım? Bu gerçekten tuhaf geliyor. Rabbimin bize bildirdiği ölümden sonra hayatı ölünce göreceğiz. Orada yaşayacaksın artık. İşte bize öğretilen dinimizce de öne sürülen nasıl yaşarsak öyle öleceğiz". (Nermin, Y, Gassal).

"Şu an sonsuz hayat bana mantıklı gelmiyor". (Metehan, Y, Öğretmen).

Y kuşağı ölüm sonrası hayatı, dini inançlarla birlikte sorgulama, yeniden değerlendirme, sonsuzluk ve belirsizlik gibi modern ve bireysel düşünceler çerçevesinde yaklaşmaktadır.

"Oturmuyor da var. İkna olmuyorsun ama ikna olmayıp da yapacak bir seçeneğin olmadığı için zorunlu olarak ikna oluyorsun. Kurgulamıyorum ölümden sonrasını artık cezamız neyse çekeceğiz. Tam kestiremiyorum da. Hani şey değilsiniz. Tasavvur edilir ya cennet cehennem. İşte ödülün verildiği ya da cezanın verildiği iki ayrı dünya. Yani tam olarak oraları nasıl olacağını bilmiyorum. Ya yazılıyor işte. Şöyle güzel, şöyle kötü, böyle kötü ama dediğim gibi hocam gözle görülmeyince inanılmıyor". (Ozan, Z, Öğrenci).

"Yani herhangi bir yere gitmeyeceğimi düşünüyorum. Gideceğim ve yok olacağım. İnanmıyorum. Ama inanmak isteyeceğimi biliyorum". (Zehra İrem, Z, Öğrenci).

Z kuşağı ise ahiret inancına dair en fazla belirsizlik ve şüphe taşıyan kuşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuşak, dini inançlara dair güçlü bir sorgulama eğilimi gösterirken, ölüm sonrası hayatı daha çok rasyonel ve gözle görülmeyen bir olgu olarak değerlendirmektedir. Z kuşağı, geleneksel dini anlatıları yeterince ikna edici bulmamakta, ancak alternatif bir inanç sistemi de geliştirmemektedir. Bu bağlamda elde edilen veriler göstermektedir ki, ölüme yaklaştıkça sorgulama düzeyinin derece derece azalmaktadır. Özellikle Baby Boomer kuşağında Allah inancı ve ahirete ilişkin sorgulamaktan ziyade amasız, fakatsız bir teslimiyet aşamasına gelindiği dikkati çekmektedir. Sonuç olarak Baby Boomer kuşağı ile X, Y ve Z kuşakları arasında ölüm sonrası hayat inançlarında gözlemlenen farklılıklar, kuşakların sosyo-kültürel bağlamları ve modernleşme süreçleriyle yakından ilişkilidir. Modern dünyanın getirdiği belirsizlikler, bireyselleşme ve rasyonelleşme süreçlerinin etkisiyle, ahiret inancına dair daha karmaşık ve şüpheci bir tutum X kuşağından başlayarak geri kalan tüm kuşaklarda görülmektedir.

4.3.9. Ölümün Toplumsal Yönü

Ölüm, sadece bireyin yaşam döngüsündeki evrelerden biri değil aynı zamanda toplumun kolektif bir deneyimidir. Sosyalliğin bir yönünü temsil eden ölümü anlamak için sosyal bağlamların dikkate alınması gerekir. Törenler ve cenaze pratikleri toplumun ölümü nasıl anladığını ve işlediğini gösterirken diğer yandan yas süreci de toplumsal etkileşimler ve destek ağlarıyla şekillenir. Bu nedenle ölüm, toplumun belirli bir kültürel bağlam içinde anlamlandırdığı ve işlediği bir olgudur.

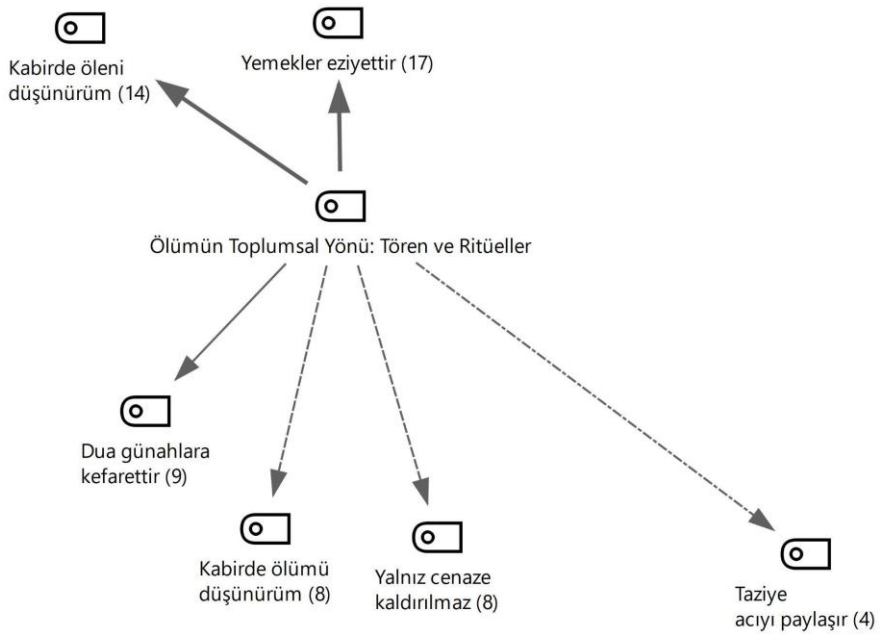

Şekil 18: Ölümün Toplumsal Yönü: Tören ve Ritüeller

Bu yönü keşfetmek amacıyla katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlarda en çok vurgulanan ifadelerden birisi cenaze günü verilen yemeğin "saçmalığı" üzerine olmuştur:

"Şimdi o yemekler boş aslında. Yani gerçekten gelen zaten evinden geliyor. Yani gerek yok ki senin bu kadar masraf etmene. Sen hizmetini edersin, servisini yaparsın ama bizimki gerçekten çok aşırı derecede. Geçenlerde yan köyümüzden birisi ölmüştü. Milyarlık yemek indirmişler. Yazık değil mi? Hiç yemeği alıp gelen yok". (Fatma, Baby Boomer, Ev hanımı).

"Babam vefat etti tamam biz aç kalmadık evet bize dışarıdan da çok yemek geldi ama biz insanları doyurma derdine düştük. Ha bire benim eşim fırına gidiyordu ekmek almaya. Bir de sen acını yaşıyorsun ama insanlar oturmuş senin gözünün önünde yemek yiyorlar. Sohbet

ediyorlar, yemek yiyorlar. Bu bana çok absürt gelmişti. Hani bunu ben yaşayana kadar da anlamadım hiç". (Feride, X, Emekli Memur).

"Cenaze yemeği falan bunları hiç sevmiyorum. Kendi cenazemiz de de yaşadık. Biz gittik yemek dağıttık, etli ekmek dağıttık. Cenaze kalktığı gün yemek saçma ya". (Metehan, Y, Öğretmen).

"Neden yemek dağıtılıyor? Hiçbir fikrim yok ama ilk düşündüğünde saçma geliyor. Hani yemek verilince tam anlamıyla ne oluyor ki sonuçta yani onu sevap mı kazanılmış oluyor yemek verilince". (Öznur, Z, Öğrenci).

Değişen sosyal koşullar ve modern şehir hayatıyla birlikte, cenaze sürecindeki ilk gün yemeği geleneğinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. İlk gün yemeği ya da cenaze yemeği cenaze sürecinde dışarıdan gelen yemeklerin daha çok komşular ve yakınlar arasında bir iş bölümüyle paylaşılması ve getirilmesini ifade etmektedir. Bu uygulama ile acılı ailenin acısı hafifletilirken, cenaze evindeki yemeklerin eksik kalmaması ve gelen misafirlere ikram edilmesi sağlanmakta, dayanışmanın işlerliğini ortaya çıkarmaktadır (Örnek, 1971: 91). Ancak kadınların çalışma hayatına dahil olması, yoğun iş temposu ve değişen aile yapıları gibi etkenler, komşular veya yakınlar tarafından ilk gün yemeğinin verilmesini zorlaştırmış veya nadir hale getirmiştir. Nihayetinde cenaze sahipleri tarafından verilen ilk gün yemekleri ikramdan eziyete bir dönüşüm geçirmiştir. Günümüz kentlerinde ilk gün yemekleri daha çok cenaze sahipleri tarafından verilmekte ve bu durum katılımcılar tarafından en çok eleştiren konular arasında yer almaktadır. Cenaze yemeği geleneği söz konusu olduğunda *saçma, absürt, anlamsız, karşıyım* gibi kelime gruplarına sahip ifadeler ve ardındaki sosyal normlar ve beklentilerin sorgulanması gerektiği her yaş grubu katılımcının vurgularında yer almaktadır. Esasen, yemek, taziyenin bir ürünüdür ve taziyelerin ne denli bir öneme sahip olduğu ise hiç şüphesiz Kovid-19 sürecinde belirmiştir. Kovid-19 süreci öncesinde sosyal medya platformlarında hemen hemen bir şekilde herkesin denk geldiği taziye evlerini eleştiren görseller dolaşımdaydı. Bu görseller, cenaze evinin kapısında düzenlenmeyi bekleyen sayısız ayakkabıyı ve dağıtımı beklenen ikramları eleştiren içerikler sunmaktadır. Taziye evinin saçmalığı üzerine söylemlerin hakim olduğu bu görsellerde dikkatler her ne kadar yemeklere yoğunlaşsa da esas mesele insanın bazı uygulamaları süreç içerisinde değişime tabi tutmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim taziye ziyaretlerinin önemi, başsağlığına giden insanların

misafir olarak ağırlanmasını değil cenaze sahiplerinin gündelik rutinlerine dönmesine yardımcı olacak eylemleri içermektedir. Ayfer Hanım'ın ifadeleri söz konusu duruma açıklık getirmektedir:

> "Babam covidden hastanedeydi, annemin durumu evde tedaviyi gerektiriyordu. Babamı gece yoğun bakıma götürmüşler iki gün sonra zatürresi oluşmuş. Sonra yoğun bakımda öldüğünü söylediler. Göremedik. Ben, kardeşlerim, annem, hepimiz karantinadaydık. Torunları kaldırdı cenazeyi. Bakın felaket... Anlatılamaz bir şey. Kolumuzu, bacağımızı kopardılar, götürüyorlar gibi... Bir kalp krizi aniden gelse öyle düşünmezdik herhalde. Cenaze evi olup sana acını paylaşmak için yakınların gelemiyor ya, o çok acı geldi bana. Hala o ağlamanın içimde yarım kaldığını düşünüyorum. Zaman zaman böyle ağlama seansları düzenliyorum kendime. Yani o gün evin aslında dolu olması gerekirken, bizde böyle gelenek ya o acıyı paylaşıyorsun gibi geliyor sanki yakınlarında onu yaşayamadık. Annemle oturup bir şöyle ağlayamadığıma üzülüyorum. Gene ağladık ama istediğimiz kadar ağlayıp da böyle acılarımızı paylaşamadık sanki". (Ayfer, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

Geleneksel olarak, cenaze sürecinde yakınların ve komşuların cenaze evine gelerek acıyı paylaşmaları, yas tutan aileye destek olmaları ve ilk gün yemeği gibi ritüellerin yerine getirilmesi, toplumsal dayanışmanın en belirgin örneklerinden biridir. Ancak Ayfer hanım, pandeminin bu geleneksel ritüellerin icrasını nasıl imkansız hale getirdiğini ve bu durumun kendisi üzerinde nasıl derin bir duygusal etki yarattığını ifade etmesi konunun mahiyetini göstermektedir.

Bir hatırlama ritüeli olarak kabir ziyareti ise ölen kişiyi hatırlamanın ve ölüm gerçeğini anlamanın iki boyutunu bir arada barındırır. Ölenin hatırlanması, geçmiş yaşamın izlerini, yaşanmışlıkları ve yaşanmamışlıkları yeniden canlandırarak, kişinin hatıralarında ölenin yaşamına dair bir iz bırakır. Diğer yandan, ölümün hatırlanması, dünya hayatının geçici ve sınırlı olduğunu vurgular ve böylece bireyin kendi yaşamını yeniden gözden geçirmesine, ahlaki değerlerini sorgulamasına ve varoluşsal anlam arayışına yönlendirir. Sonuç olarak, farklı kuşaklar arasında ortak bir anlayışın mevcut olduğu söylenebilir; her birey mezarlık ziyaretinde kendi ölümünü düşünme eğilimi göstermektedir. Bu düşünsel süreç, orada yatan ölülerle—bir zamanlar yaşamış, aileleri ve dostları olan bireylerle—bağlantı kurularak derinleştirilir. Bu bağlamda, mezarlık ziyaretleri, bireylerin varoluşsal sorgulamalarını pekiştiren önemli bir ritüel haline gelmektedir:

“Mezarlığın kapısından girdiğin an şöyle hayatın bir gözünün önünden geçiyor. Bu insanların da böyle bir yaşantısı vardı, bunların da çocukları vardı, gezmeleri, tozmaları, eğlenceleri, dünyaları bak hep sonunda hepimizin geleceği yer burası. İşte yaşantına ona göre dikkat et”. (Bedriye, Baby Boomer, Emekli Esnaf).

“O anda öleni düşünüyorum. Yakınlarına ne olacak, kalanlar ne olacak? Ya benim de annem, babam, yakınlarım, sevdiğim ölürse asla kendim ölürsem değil.. Başka bir yakınım, sevdiğim mahvolursa ne yaparım diye ona üzülür ve canım sıkılır”. (Ayfer, Baby Boomer, Emekli Öğretmen).

“Ya bizi gördüklerini düşünüyorum. Bilmiyorum. Ben mesela annemle gider konuşurum. Babamla gider konuşurum. Çok utangaç insanmış annem. Babamın yanında oturmamış ömrü boyunca. Hep arkasında, gerisinde... Hatta mezarlığa gidince takıldım. Kalk kız dedim. Utanmıyor musun ben geldim babamın yanında yatıyorsun falan diye. Sürekli sohbet etmek istiyorum. Terapi gibi geliyor”. (Rahime, X, Emekli Hemşire).

“Aslında burada giden için bir mesaj var ki öyle söyleyeyim “Kabirleri ziyaret edin”. Günün koşuşturmasını da bırakın günü artık haftaları takip edemiyoruz maalesef. Bir bakmışım işte orada bir kabir ziyareti “Ben neyin koşturmasındayım? Bir dur, dinlen, belki durak gibi şeklinde aslında yapmak lazım. Ölümü hatırlamak lazım”. (Taner, Y, Adli Tıp Doktoru).

“Genelde bir gün benim de buraya gelebileceğimi, herkesin yani o yüzden hayatımı en iyi şekilde idame ettirmem gerektiğini düşünürüm. Hani beni etkiliyor düşünceler. O yüzden bir kendine gel mesajı veriyorum kendime. Yani herkesin sonu belli. O yüzden dikkatli ol, bak geleceksin buraya”. (Özcan, Z, Öğrenci).

Kabir ziyaretleri, Baby Boomer, X, Y ve Z kuşakları arasında ölümün kaçınılmazlığı ve yaşamın anlamı üzerine ortak bir sorgulama aracı olarak öne çıkmaktadır. Farklı sosyo-kültürel ve tarihsel koşullar altında şekillenen bu kuşaklar, mezarlık ziyaretlerini benzer temalar etrafında anlamlandırmaktadır. Kuşaklar, kabir ziyaretlerinde ölümün kaçınılmazlığını hatırlayarak hayatın kısa ve geçici olduğunu kavrama eğilimindedir ve kabir ziyaretleri hayat muhasebesi yapmak için bir vesile olarak değerlendirmekte, günlük hayatın koşuşturmasından uzaklaşarak ölüm gerçeğiyle yüzleştirmektedir. Bununla birlikte, bu ortak temaların her kuşakta farklı derinliklerde ve bakış açılarıyla ele alındığı gözlemlenmektedir. Baby Boomer kuşağı, kabir ziyaretlerini ahlaki bir uyarı ve hayatın nasıl yaşanması gerektiği konusunda ders çıkarma aracı olarak değerlendirirken, X kuşağı için kabir ziyareti, kayıplarla yüzleşme ve geçmişle bağlantı kurma noktasında bir terapi işlevi görmektedir. Y kuşağı, mezarlık ziyaretlerini modern yaşamın hızında bir duraklama ve ölüm

gerçeğiyle yüzleşme fırsatı olarak görerek, hayatın anlamını sorgulamakta; Z kuşağı ise bu ziyaretleri yaşamı en iyi şekilde yaşama gerekliliği üzerine düşünme aracı olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, kabir ziyaretleri tüm kuşaklar arasında ölüm farkındalığı etrafında birleştirici bir unsur olmakla birlikte, her kuşak bu ritüeli kendi yaşam tecrübeleri ve değerleri çerçevesinde farklı biçimlerde yorumlamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada ölüm, hayat ve hastalık kavramlarının bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığına odaklanarak, bu anlamların sosyoloji disiplini ile ilişkisini kuşaklar özelinde analiz edilmiştir. Her bir olgu sosyolojik çerçevede ayrı birer fenomen olarak ele alınmakla birlikte, bireylerin anlam dünyasında ölüm olgusunun hayata ve hastalığa yönelik algısal süreçleri etkileyen ve söylemler ile pratiklere yansıyan bir özellik taşıdığı ortaya konmuştur. Dolayısıyla, olguların bir arada değerlendirilmesiyle elde edilen veriler, ölüm-hayat-hastalık üçlüsüne dair bütüncül bir sosyolojik perspektif geliştirme amacını yerine getirmiştir.

Kuşakların ölüm, hayat ve hastalıklara yönelik anlamlandırmalarında değişmeyen sabitler, insan doğasına dair evrensel deneyimlere işaret ederken, değişen unsurlar toplumsal, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin kuşaklar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Tanımlamalara ilişkin sübjektif yansımaların incelenmesi ile birlikte bireylerin yaşadıkları tarihsel ve kültürel bağlamın, kişisel deneyim ve değerlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamayı mümkün kılmaktadır. Subjektif yansımalar ve temaların esasları, kuşakların dünyayı algılayış biçimlerinin altındaki derin yapısal unsurlar açığa çıkarmaktadır. Böylece bireysel ve kolektif kimlik inşasının, toplumsal norm ve değerlerle nasıl şekillendiği görülmektedir. Kuşaklar arasında hayatın anlamına dair yaklaşımlar konusunda her ne kadar sosyal bağlamların etkisiyle belirgin farklılıklar ortaya çıksa da, yine de ortak temalar dikkat çekmektedir. Bu temalar, kuşakların bireysel ve toplumsal deneyimlerinden süzülen, hayatın anlamını inşa eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. İlk olarak aile bağları ve sevdikleriyle bir arada olma gibi ortak ifadeler, hayatın anlamını bulmada kuşaklar arası bir köprü kurmaktadır. Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarının hastalıklar, sağlık ve modern tıp konusundaki ortak görüşlerine bakıldığında, bazı temel noktalar öne çıkmaktadır. Öncelikle, tüm kuşaklar hastalıkların bazı durumlarda kaderci anlayışla kaçınılmaz olduğuna, genetik ve doğal sebeplerle ortaya çıkabileceğine inanmakta ve modern yaşam tarzının, özellikle beslenme alışkanlıklarının hastalıklara katkıda bulunabileceğini kabul etmektedir. Modern tıbba yönelik eleştiriler bulunmasına rağmen, genel olarak bilimsel ve tıbbi otoritelere güven duyulmaktadır. Bununla

birlikte, modern tıbbın sınırları ve bazen yetersizlikleri fark edildiğinde, alternatif tedavi yöntemlerine de ilgi göstermektedirler ancak bu yöntemlerin güvenilirliği konusunda kuşkular taşımaktadırlar. Ölüm söz konusu olduğunda ise tüm kuşaklar, yaşamın kıymeti ve ölümün anlamı konusunda belirli ortak noktalar paylaşmaktadır. Ölüm düşüncesi, yaşamın daha anlamlı ve değerli kılınmasına yönelik bir motivasyon sağlamaktadır. Ölüm, her kuşak tarafından yaşamın doğal bir parçası olarak kabul edilmekte olup bu anlayış, ölümün hayatın kaçınılmaz bir sonucu olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Ayrıca, tüm kuşaklar, ölümden sonraki yaşam ve manevi boyutlar hakkında çeşitli dini ve manevi inançlara sahiptir. Ailevi ve sosyal bağlar, ölümle ilgili düşüncelerde önemli bir yer tutmaktadır. Ölüm, genellikle sevdikleri ile olan ilişkilerin ve anıların değerini artıran bir bağlamda ele alınmaktadır.

Kuşakların ortak kabulleri içerisinde bazı farklılıklar da kırılmalara neden olmaktadır. Baby Boomer kuşağı için ölüm, hayat ve hastalık kavramları, geleneksel inançlarla modern dünyanın belirsizlikleri arasında anlam bulan derin toplumsal ve bireysel deneyimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm kavramı, bu kuşağın ahiret inancıyla şekillenmiş bir perspektife dayanmakta ve ölüm, geçici dünya yaşamının sona erdiği, ahiret hayatının başladığı bir geçiş süreci olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ölüm korkulacak değil, hazırlık yapılacak bir yolculuktur; toplumsal görevler, etik sorumluluklar ve dinî vecibelerin özenle yerine getirilmesi, bu sürece yönelik bir hazırlık olarak anlamlandırılır. Baby Boomers, ölüme yönelik bakışlarında derin bir teslimiyet ve tevekkül duygusu taşımakta, hayatın geçiciliğini kabul ederek ölüm sonrasına dair köklü bir iman beslemektedir. Hayat, Baby Boomerlar için, toplumsal ve ahlaki sorumlulukları içselleştirerek kolektif değerlere katkı sağlanan bir dönemdir. Hayatın anlamı, bireysel başarıdan ziyade toplumsal rollerin hakkını vermekte ve aile, komşuluk gibi kolektif bağları güçlü bir biçimde korumaktadır. Hayatlarının önemli bir kısmını, geleneksel değerlere bağlı olarak, sosyal dayanışma, yardımlaşma ve etik kurallar çerçevesinde geçirmeyi hedeflemektedirler. Böylece hayat, sadece bir bireysel varoluş değil, sosyal bir dayanışma ve bir topluluk içinde kendini gerçekleştirme alanı olarak kabul edilmektedir. Hastalık ise bu kuşak için iki temel anlam içermektedir: bir yandan, sabır ve tevekkülle karşılanması gereken bir sınav; diğer yandan ise toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın bir vesilesidir. Baby

Boomerlar, hastalığı hayatın doğal bir parçası, inançlarını ve toplumsal bağlarını güçlendiren bir süreç olarak görme eğilimindedir. Hastalığın tedavisinde ise modern tıptan faydalanmakla birlikte, tedavinin merkezinde manevi bir anlam arayışı ve topluluk desteği ön plandadır. Bu nedenle Türkiye'deki kuşak tartışmalarına bir katkı olarak, literatürdeki tanımların Türkiye'deki Baby Boomer neslini anlamada yetersiz kalabileceğini söyleyebiliriz. Tezin Türkiye'deki Baby Boomer kuşağına yönelik sunduğu özgün katkılar, kuşağın sosyokültürel bağlamında farklılaşan özelliklerini öne çıkarmaktadır. Literatürde Baby Boomer kuşağı, genellikle bireysel değerleri toplum nezdinde kabul ettirme çabasında olan, kuralcı ve geleneklere başkaldırma eğilimli bir nesil olarak ele alınırken; bu çalışma, Baby Boomerların bireyci özelliklerden çok, kolektivist değerlere ve toplumsal sorumluluğa yönelik güçlü bir bağlılık geliştirdiğini göstermektedir. Bu kuşak, bireycilik yerine toplumsal aidiyeti merkeze alarak, kolektif değerleri içselleştirmiş ve bu değerler doğrultusunda güçlü bir toplumsal bağ kurma eğilimindedir. Araştırma, özellikle merkezi otoriteye duyulan güvenin yüksek olduğu, ancak bu güvenin dış güçlere ve modern unsurlara karşı bir mesafeyle dengelendiğini vurgulamaktadır. Bu durum, Türkiye özelinde Baby Boomerların, modern dünyanın getirdiği belirsizliklere karşı korumacı bir tutum geliştirdiğini göstermektedir. Çalışma, Türkiye'deki Baby Boomer kuşağının dini inançlarını derinlemesine içselleştirdiğini ve bu inançların, gündelik yaşam pratikleri ve etik yaklaşımlar üzerinde belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Batı literatüründe, kuşağın dini inançlarla ilişkisi bireysel bir arayış olarak görülmekteyken, çıkarımlar, inancın toplumsal dayanışma ve sorumluluk duygusuyla bütünleşik olduğunu göstermektedir. Özellikle ahiret inancına yönelik "amasız ve fakatsız" bağlılık, ölüm ve yaşam algısına yön vermekte ve kuşağın değer sistemine daha muhafazakâr bir perspektif kazandırmaktadır. Baby Boomer kuşağı, kültürel değerlerin değişimi, ekonomik bağımlılıkların artması ve teknoloji aracılığıyla küresel bir kültürün yaygınlaşması gibi modern unsurlara belirgin bir mesafeyle yaklaşmakta ve bu unsurlara yönelik şüphecilik geliştirmektedir. Bu durum, kuşağın, siyasi otoriteyle doğrudan çatışma yerine, geleneksel değerlere bağlı kalarak modern dünyaya karşı muhafazakâr bir duruş sergilediğini göstermektedir. Ölüm ve yaşam konularında muhafazakâr bakış açısını koruyan bu nesil, Allah'a ve ahirete güçlü bir teslimiyetle bağlı olup, dünya ve ahiret arasındaki dengeyi koruma çabasını önceliklendirmektedir.

Bu çaba, Baby Boomerların modern dünyanın getirdiği karmaşık değişimler karşısında geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalarak kendi kültürel kimliklerini koruma arayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda çalışma, literatürdeki genel tanımlara mütevazi bir katkı sunarak Baby Boomerların inanç sistemlerinin ve kolektif aidiyetlerinin dünya algılarına nasıl şekil verdiğini sunmaktadır.

X Kuşağı için ölüm, hem kaçınılmaz bir gerçek hem de sorgulanan bir kavramdır. Geleneksel inançlar doğrultusunda ahiret inancı ve Tanrı kavramı hâlâ önemli olmakla birlikte, bu kuşağın modern dünyada edindiği bilgiye dayalı kuşkucu tavır, ölüm sonrasına dair şüpheyi de beraberinde getirmektedir. Ölüm, X Kuşağı için kaçınılmaz bir son olarak kabul edilse de ahiret inancına yönelik belirsizlikler, ölümün anlamını daha çok bu dünyaya ait görevlerin tamamlanması üzerinden değerlendirilen bir sürece dönüştürmektedir. Hayat, X Kuşağı için toplumsal normlarla bireysel sorumlulukların dengelendiği bir deneyim alanıdır. Ebeveynlik ve çocuk yetiştirme, bu kuşağın hayatı anlamlandırmasında merkezi bir role sahiptir; bu doğrultuda hayat, geleceğe yönelik toplumsal bir sorumluluk olarak görülmektedir. X Kuşağı, hayatı bir görev ve bireysel sorumluluk alanı olarak görürken, topluma katkı sağlayan bir birey olma rolünü önemsemekte ve bu çerçevede pragmatik bir yaşam felsefesini benimsemektedir. Sağlık sorunları karşısında modern tıbba güven duyulsa da, doğal ve alternatif tedavi yöntemlerine de açık bir yaklaşım sergilenmektedir. X Kuşağı, hastalığı sadece biyolojik bir durum olarak değil, aynı zamanda hayatın kaçınılmaz bir parçası olarak görmekte; bu nedenle hastalığın üstesinden gelme sürecinde hem fiziksel hem de manevi iyileşmeye önem vermektedir. Hastalık durumunda, kolektif destek ve aile bağlarının önemi artmakta, bu süreç bireysel dayanıklılığı ve toplumsal destek arayışını öne çıkaran bir deneyim olarak değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, X Kuşağının kendine özgü sosyokültürel bağlamını öne çıkararak, pragmatizm, eleştirel düşünce ve toplumsal bağlılık gibi mütevazi perspektifler sunmaktadır. X Kuşağı genellikle sosyal statü, bireysel başarı ve geniş sosyal ağlara değer veren bir nesil olarak betimlenirken; bu çalışma, bireysel çıkar ve toplumsal sorumluluk arasında pragmatik bir denge kurma çabasında olduğunu ortaya koymaktadır. Düşük sosyal katılım ile tanımlanan bu kuşak, Türkiye bağlamında daha yüksek bir toplumsal bağlılık sergilemekte ve bu bağlılık çerçevesinde pragmatik bir

tavır benimsemektedir. Özellikle bilgiye ve otoriteye yönelik kuşkucu tutumları, X Kuşağı'nın geleneksel değerleri eleştirel bir gözle yeniden değerlendirdiğini göstermektedir. Bu durum, X Kuşağı'nın düşünsel dünyasında, bilgiye yönelik sorgulayıcı bir yaklaşımı ve otoriteye karşı seçici bir güven mekanizmasını beslediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca X Kuşağı'nın dini inançlara yönelik belirsizlik ve esneklik geliştirdiği; geleneksel inanç sistemlerini yeniden değerlendirme çabası içinde olduğu gözlemlenmiştir. Literatürde geleneksel değerlerle uyumlu olarak tanımlanan X Kuşağı, bu çalışmada dini inançlar söz konusu olduğunda daha seküler ve esnek bir yaklaşım sergilemektedir. Özellikle Tanrı ve ahiret hayatına dair belirsizlik ve şüphe barındıran bakış açıları, modernitenin etkisiyle geleneksel inançlardan uzaklaşarak, daha kişisel ve esnek bir inanç sistemine doğru kayma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu durum, inançlarını toplumsal normlara bağımlı olmaktan ziyade, bireysel yorumlarla şekillendirme çabasını yansıtmaktadır. Çalışma, X Kuşağı'nın hem geleneksel hem de modern değerleri dengeli bir şekilde içselleştirme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ebeveynlik ve çocuk yetiştirme konularında, geleneksel değerlere olan bağlılık ile seküler eğilimler arasında bir denge kurma çabası gözlemlenmiştir. Bu durum, X Kuşağı'nın, ailevi sorumluluklar ve toplumsal normlarla uyumlu bir yaşam sürerken, aynı zamanda bireysel değerlerini de koruma ve ifade etme arayışında olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'deki X Kuşağı'nın modern dünyada geleneksel değerleri yeniden yorumlayarak sekülerleşmeye ve bireysel inanç sistemlerini yeniden şekillendirmeye açık hale geldiğini vurgulamaktadır.

Y Kuşağı için ölüm, seküler bir sorgulama ve varoluşsal bir duraklama anı olarak değerlendirilmektedir. Hayatın hızında ölümle karşılaşmak, bu kuşak için yaşamın anlamını derinlemesine düşünme ve yeniden değerlendirme fırsatı sağlamaktadır. Modern hayatın gerektirdiği bireysellik ile geleneksel inançların içsel etkisi arasında gidip gelen bu kuşak, ölüm kavramına yönelik tam anlamıyla sekülerleşmemiş bir yaklaşım sergilemektedir. Ölüm, Y Kuşağı için hem bir son hem de geride kalanlar için anlam arayışı gerektiren bir yüzleşme sürecidir. Hayat, Y Kuşağı için sosyal bağlar ve bireysel başarı arasında bir anlam bulma çabası olarak öne çıkmaktadır. Hayatı, karşılarına çıkan zorluklardan öğrenme ve kendini geliştirme

fırsatları olarak değerlendiren Y Kuşağı, bireysel başarıyı toplumsal bir bağlama oturtmaktadır. Hastalık, Y Kuşağı için pragmatik ve holistik bir yaklaşımla ele alınan bir deneyimdir. Bu kuşak, sağlık sorunlarını yalnızca biyomedikal bir bakış açısıyla değil, aynı zamanda zihinsel ve ruhsal sağlığı da dikkate alarak ele almaktadır. Modern sağlık sistemlerine karşı eleştirel bir tutum benimserken, aşılara ve tıbbi inovasyonlara karşı belirgin bir şüphecilik taşımaktadırlar. Yabancı sağlık sistemlerine olan güvenle yerli sistemlere karşı duydukları sınırlı güven arasında sağlık konusunda seçici ve eleştirel bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Y Kuşağının, bireyci, dijitalleşmeye uyum sağlamış ve sekülerleşmiş küresel profilinden farklı olarak, daha karmaşık bir değerler dizgesine sahip olduğunu ve geleneksel ile modern değerler arasında bir denge arayışında olduğunu söylemek mümkündür. Literatürde Y Kuşağı, entelektüel meraktan uzak, eleştirel düşünceden yoksun ve geleneksel değerlere karşı mesafeli olarak tanımlanırken; araştırmada Y Kuşağı'nın bireysel gelişim ve sosyal sorumluluk arasında denge kurmaya çalışan, kendine özgü bir dünya görüşü geliştirdiği görülmektedir. Özellikle sosyal ilişkilerde anlam arayışına ve toplumsal aidiyeti koruma çabasına vurgu yapmaları, Y Kuşağı'nın yalnızca bireyci bir perspektiften değil, aynı zamanda toplumsal bağlarını sürdürerek anlam arayışını zenginleştirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Y Kuşağı genellikle küresel sağlık sistemlerine ve modern tıbbi uygulamalara hızla uyum sağlayan bir nesil olarak görülmekteyken, bu tez, Türkiye'deki Y Kuşağı'nın sağlık sistemlerine ve yeni tıbbi teknolojilere karşı daha şüpheci bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Özellikle aşılar ve modern tedavi yöntemlerine olan çekinceleri, geleneksel tedavi yöntemlerine yönelik bir eğilim sergilemelerine yol açmaktadır. Bu bulgu, Y Kuşağı'nın moderniteye koşulsuz güven duymaktan ziyade eleştirel bir perspektiften yaklaştığını ve kendilerine özgü bir sağlık algısı geliştirdiğini göstermektedir. Y Kuşağı'nın ölümle ilgili yaklaşımında dikkat çeken bir diğer unsur, hayatın anlamını sorgulama ve ölüm karşısında geleneksel değerlerle modern değerleri dengeleme çabasıdır. Seküler bir nesil olarak değerlendirilen Y Kuşağı, ölüm söz konusu olduğunda sekülerleşmiş bir çerçevenin ötesinde, daha derin ve anlam yüklü bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ölümü kaçınılmaz bir yüzleşme olarak görmeleri, geleneksel inanç sistemlerine mesafeli olmalarına rağmen bu değerlerden tam anlamıyla kopmadıklarını ortaya koymaktadır. İnançlarını sorgulayan ancak tamamen

sekülerleşmeyen, bireysel anlam arayışını sürdüren ama toplumsal aidiyeti de önemseyen bir perspektife sahip olmaları, Y Kuşağı'nın inançlara mesafeli olsa da dinden vazgeçmeyen bireyselci tutumlara bel bağlasalar da toplumsal aidiyeti güvenli liman olarak görmeye devam eden özgün bir konumda yer aldıklarını göstermektedir.

Z Kuşağı için ölüm, hayat ve hastalık kavramları, modern bilimsel düşünceyle harmanlanmış, bireysel başarı odaklı ve rasyonel bir değerler sistemi çerçevesinde şekillenmektedir. Yaşlılık ve ölüm, bu kuşağın gözünde modern toplumların bireyselliğe ve işlevselliğe verdiği yüksek değer nedeniyle bir çeşit toplumsal değersizleşme ile eşleştirilmektedir. Bu algı, Z Kuşağı'nın yaşamın sınırlılığını rasyonel bir şekilde kabul ederken ölüm karşısında anlam arayışında pragmatik yaklaşımlar geliştirmelerine yol açmaktadır. Geleneksel dini anlatılara tatminsiz bir yaklaşım gösteren Z Kuşağı, ölümle ilgili sorgulamalarında daha rasyonel ve kanıt arayan bir perspektif benimsemektedir. Hayat, Z Kuşağı için başarı, bireysel gelişim ve kendini gerçekleştirme odağında anlam kazanmaktadır. Bireysel performansı ve başarıyı hayatın merkezine koyarak, her zorluğu kişisel gelişim fırsatı olarak gören bu kuşak, hayatı hedefler ve başarılarla dolu bir yolculuk olarak görmektedir. Kaderci yaklaşımlar yerine seküler sorumluluğu vurgulayan bir hayat felsefesine sahip olan Z Kuşağı, karşılarına çıkan engelleri, kendilerini daha iyi tanıma ve geliştirme araçları olarak değerlendirmektedir. Bu kuşağın hayata bakışı, performans ve başarı odaklı modern değerlerin, bireysel anlam arayışının temeline yerleştiğini göstermektedir. Hastalık, Z Kuşağı için tıbbi bilginin ve teknolojinin önem kazandığı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu kuşak, sağlık sorunlarını, modern bilim ve rasyonel tedavi yöntemleriyle çözmeye yönelik güçlü bir inanca sahiptir. Geleneksel tedavi yöntemlerini eleştirel bir gözle değerlendirerek, kanıta dayalı yaklaşımlara ve bilimsel açıklamalara güven duymaktadır. Z Kuşağı, genel literatürden farklı olarak geleneksel değerlere yönelik mesafeli yaklaşımını, rasyonel düşünce ve bireysel başarıya olan odaklanma ile birleştirerek, eleştirel ve pragmatik bir bakış açısıyla geleneksel ve modern unsurları yeniden değerlendirmektedir. Bu kuşağın, hayatın anlamını başarı ve bireysel performansla özdeşleştirmesi, kaderci yaklaşımlardan sıyrılarak bireysel sorumluluğa odaklandığını göstermektedir. Bu yönüyle, Z Kuşağı'nın yalnızca bağımsız bir kimlik oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda kendi kaderini

şekillendirme iradesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Literatürde Z Kuşağı'nın alternatif inanç sistemlerine yönelme eğilimi vurgulanırken, bu çalışmada Z Kuşağı'nın geleneksel anlatıları tamamen reddetmek yerine onları rasyonel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirdiği görülmektedir. Bu, Z Kuşağı'nın toplumsal değerleri korurken aynı zamanda bireysel düşünceye önem veren bir tutum benimsediğini göstermektedir.

Araştırma, ölüm, hayat ve hastalık gibi evrensel olgulara dair kuşaklar arasındaki algısal farklılıkları analiz ederek, Türkiye'de kuşak sosyolojisi literatürüne mütevazi bir katkı sunmayı ve bu alandaki teorik çerçeveye dair yeni bakış açıları geliştirmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın, kuşakların ölüme, hayata ve hastalığa yönelik anlamlandırma süreçlerine ilişkin bulgular sunarak, gelecekteki araştırmalar için çıkarımsal bir temel oluşturabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Reşat (2021). **Hastalık, Sağlık ve Toplum**, İstanbul: DBY.

ADLER, Alfred (2011). **Yaşamanın Anlam ve Amacı**, (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

ADORNO, Theodor W. & Max Horkheimer (2014), **Aydınlanmanın Diyalektiği**, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.

ADORNO, Theodor W. (2000). **Minima Moralia**, İstanbul: Metis Yayınları.

AGAR, Nicholas (2007). "Whereto Humanism?: The Literature Reaches a Critical Mass", **The Hastings Center Report**, 37(3); 12-17.

AKTAŞ, E. Furkan (2022). Mikro Ödeme Yöntemlerinin Tüketici Davranışlarına Olan Etkisinde Kuşakların Farklılaştırıcı Etkisi: Video Oyunları Sektöründe Y ve Z Kuşakları Üzerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

ALLAN, Kenneth (2020). **Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

APAYDIN, Halil, S. Özer ve A. R. Aydın (2015). "Hastalık Sürecinde Bireylerin Dini Eğilimlerine Psikolojik Bir Yaklaşım", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, 3, 5-51.

ARIÈS, Philippe (1991). **Batının Ölüm Karşısında Tavırları**, (M. A. Kılıçbay, Çev.), Ankara: Gece Yayınları.

ARPACIOĞLU, Bilal (2021) Intergenerational Transmission of Narcissistic Symptoms Through Parental Control: The Protective Role of Father Involvement, TED Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

ASLANER AYDIN, Duygu (2016) Understanding New Generation Consumers in The Turkish Consumption Society: Research on Shopping Practices and Buying Behaviors of Generations X and Y, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Medya Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.

AYDENİZ, Hüsnü (2020) "Geleneksel Değerler Üzerinden Bir Transhümanizm Eleştirisi / A Critique of Transhumanism in the Context of Traditional Values", **İLTED,** 53(1), 353-376.

AYDIN, Fuat (2018). **Yahudilik**, 3. Baskı. İstanbul: Mahya Kitap.

AYDIN, Mustafa (1997). "Zihniyet Sorunu", **Tezkire**, Üç Aylık Derleme, 11-12. Sayı, Vadi Yayınları.

BACON, F. (1999). **Novum Organum**, S. Ö. Akkaş (Çev.), Ankara: Doruk Yayıncılık.

BADUR, Selim (2016). "Ölüm Üzerine Tıbbi Çeşitlenmeler", **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BALOĞLU, Mustafa ve Ertan Göv (2020). **Ölüm-Yas Travması**, Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

BAUDRİLLARD, Jean (2002). **Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

BAUDRİLLARD, Jean (2011). **Çaresiz Stratejiler**, (O. Adanır, Çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

BAUDRİLLARD, Jean (2011). **Simülakrlar ve Simülasyon**, 2. Baskı, (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

BAUDRİLLARD, Jean (2013). **Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu**, (O. Adanır, Çev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

BAUMAN, Zaygmunt (2018). **Bireyselleşmiş Toplum**, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAUMAN, Zygmunt (2000). **Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAYHAN, Vehbi (2019). "Kuşaklar Sosyolojisi ve Türkiye İçin Yeni Bir Kuşak Analizi", **Sosyoloji Divanı**, 13(7), 29-45.

BAYKAL, Ahmet (2019) A Comparative Analysis on Voting Behavior of Generations X, Y, and Z: Ankara Case, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

BAYKOZ, Emre (2021). Farklı Kuşakların Liderlik Davranışlarının ve Lidere Duydukları İhtiyacın Değerlendirilmesi: X, Y Ve Z Kuşakları ile Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

BEAUVOİR, Simone de (1970). **Yaşlılık: İlk Çağı**, (O. Canberk ve E. Canberk, Trans.). İstanbul: Milliyet Yayınları.

BECK, Ulrich (2011). **Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru**, Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

BECKER, Ernest (2015). **Ölümü İnkâr**, (A. Tüfekçi, Çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.

BÉLANGER, J. Jocelyn, Lulie Caouette, Keren Sharvit & Michelle Dugas (2014). "The Psychology of Martyrdom: Making the Ultimate Sacrifice in the Name of a Cause", **Journal of Personality and Social Psychology**, 107; 494-515.

BELBEZ, Zeyneb Ümit (2011). **Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Hareketi: Tıbba Alternatif Arayışları 20. Yüzyılın Sonlarında Bilimsel Tıbbın Sınırlarını Nasıl Yeniden Şekillendirdi?** (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İstanbul.

BENGTSSON, Mariette (2016). "How to Plan and Perform a Qualitative Study Using Content Analysis", **NursingPlus Open**, 2; 8-14.

BERGER, L. Peter (2002). **Din ve Modernlik**, içinde, Toplumbilim Yazıları-I. (A. Çiftçi, Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

BERGER, L. Peter (2005). **Kutsal Şemsiye**, (A. Coşkun, Çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları.

BERGER, L. Peter ve Thomas Luckman (2016). **Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi**, (M. D. Dereli, Çev.) (2. Baskı), Ankara: Heretik Yayınları.

BERKUP, Sezin Baysal (2014). "Working With Generations X And Y In Generation Z Period: Management Of Different Generations In Business Life", **Mediterranean Journal of Social Sciences**, 5(19), August.

BİLTON, Tony, Kevin Bonnett, Pip Jones, Tony Lawson, David Skinner, Michalle Stanworth & Andrew Webster (2008). **Sosyoloji**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

BOSTROM, Nick (2002). "Existential Risks: Analyzing Human Extinction Scenarios and Related Hazards" **Journal of Evolution and Technology**.

BOSTROM, Nick (2005). Transhumanist Values in Ethical Issues for the 21st Century, Ed. Frederick Adams (Philosophical Documentation Center Press, 2003); Reprinted in Review of Contemporary Philosophy, 4; 3–14.

BOSTROM, Nick et al. (1999). The Transhumanist FAQ. http://www.transhumanism.org/resources/faq.html.

BOWKER, John. (1993). "İslam'da Ölüm Anlayışı", (A. B. Baloğlu & M. Yıldız, Çev.). **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IX, 363-390.

BOZKURT, Veysel. (2022). "Komplo Teorileri: Komplo Teorilerine İnancı Etkileyen Faktörler", **Kamuda Sosyal Politika**, 15(42), 63-78.

BRANDES, Stanley (1997). "Sugar, Colonialism, ve Death: On the Origins of Mexico's Day of the Dead", **Comparative Studies in Society & History**, 39(2), 270–299.

BROOM, Alex (2012). "On Euthanasia, Resistance, and Redemption: The Moralities and Politics of a Hospice", **Qualitative Health Research**, 22(2); 226-237.

CAMUS, Albert (1997). **Sisifos Söyleni**, (T. Yücel, Çev.), İstanbul: Can Yayınları.

CAN, İslam (2019). **Sağlık Olsun**, Konya: Çizgi Kitabevi.

CARLSON, Elwood (2008). **The Lucky Few: Between the Greatest Generation and the Baby Boom**, London: Springer.

CEBİRBAY, Mehmet Ali ve Nazan Aktaş (2018). "Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) ve Etkileri", İçinde, **Gastronomide Güncel Konular**, (s. 309-325). Konya: Billur Yayınevi.

CEVİZCİ, Ahmet ve Kasım Küçükalp (2014). **Batı Düşüncesi - Felsefi Temeller**, (3. Baskı). İSAM/İslam Araştırmaları Merkezi.

CHARMAZ, Kathy (1980). **The Social Reality of Death**, New York, NY: Random House.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer (2021). **Sağlık Sosyolojisi** (7. Basım). Ankara: Nobel.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer vd. (2013). **Dindarlık Ruh Sağlığı ve Modernite**. Ankara: Nobel Yayınları.

CLİTEAUR, Paul (2010). **Secular Outlook**. (A. Cevizci, Çev.). USA: Wiley Blackwell.

COLLİNS, Randall (1984). "Statistics Versus Words". içinde, **Sociological Theory**, 2; 329-362.

COOK, Vickie S. (2015). **Engaging Generation Z Students**. Retrieved from https://sites.google.com/a/uis.edu/colrs_cook/home/engaging-generation-z-students. (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

COŞKUN, Ali (2014). **Din Antropolojisi**. İstanbul: Kesit Yayınları.

COTTRELL, Laura & Wendy Duggleby (2016). "The " Good Death": An Integrative Literatüre Review", **Palliative and Suppoortive Care**, 14(6); 686-712.

COUPLAND, Douglas. (1989), "The Young and Restless Work Force Following the Baby Boom: Generation X", (http://joeclark.org/dossiers/GenerationX.pdf) Erişim Tarihi: 12.08.2024.

CRESWELL, John W. (2014). **Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni**. (Çev. Bütün, M. ve Demir, S. B.). Ankara: Siyasal.

CUFF, E. C., Sharrock, W. W., ve Francis, D. W. (2013). **Sosyolojide Perspektifler**. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

ÇAĞRICI, Mustafa (2007). **Ölüm** (İslam Düşüncesi). DİA, C. XXIV, İstanbul.

ÇAKIR, Hatice, Şeyda Bükrücü Kazkondu ve Emre Aydilek (2020). "Demokrat Parti Döneminde Tüketim Alışkanlıklarında Yaşanan Dönüşüm ve Toplumsal Yansımaları". **International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences**, 3(3), 134-146.

ÇANKAL, Gülsen (2021). Sosyal Medyada Turkovac Aşısına İlişkin Self-Oryantalist Söylemler, İçinde, "**Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)**", 4(2), 223-235.

ÇANKAL, Gülsen (2022). Bedensel Ritüellerden Dijital Ritüellere: Ölmüş Kişilerin Instagram Profilleri Üzerine Netnografik Bir Araştırma, A. T. Türkmenoğlu (Ed.), İçinde, **Medya Tartışmaları**. Konya: NEU Yayınları.

ÇELİK, Hüseyin (2020). Cam Tavan Algısının Farklı Kuşaklar Açısından Değerlendirilmesi: X, Y Ve Z Kuşakları ile Bir Çalışma, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

ÇETİN, Rabiye (2016). "Ku'ran-ı Kerim Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 5(4), 780-800.

ÇILGIN SINAR, Alev (2004). "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: 'Gürbüz Türk Çocuğu'". **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(6), 97-119.

ÇORUHLU, Yaşar (2004). "Eski Türklerde Ölüm". **Cogito**, 40, 244-268. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÇUFTA, Muharem (2014). "Kanser Hastalarının Hastalığı Algılama, Anlamlandırma ve Açıklama Tarzları İçinde Dinin Rolü (Kosova Örneği)". **Balkan Araştırmaları Dergisi**, 5(1), 49-72.

DAĞ, Ahmet (2011). **Ölümcül Şiddet**. İstanbul: Külliyat Yayınları.

DELEUZE, Gilles (1994). **Difference and Repetition**. (P. Patton, Çev.) New York: Columbia University Press.

DEMİRTÜRK, Sinem (2015). "1960-1980 Döneminde Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri". **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, 4(12), 155-182.

DERELİ, D. Mustafa (2022). **Kuşak Tartışmaları**, Kayseri: Kimlik Yayınları.

DREXLER, K. Eric (1986). **Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology**. New York: Anchor Books.

DURKHEİM, Emile (2005). **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**. (F. Aydın, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.

DURNA, Tezcan (2004). Köşe yazılarında Avrupa Birliği tartışmaları: Helsinki Zirvesi 1999. (içinde), Ç. Dursun (Der.), **Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi** (s. 259-288). Ankara: Elips Yayınları.

DZİUBAN, Charles, Patsy Moskal ve Joel Hartman (2005). "Higher Education, Blended Learning and the Generations: Knowledge is Power" J. Bourne & J.C. Moore (Eds.), (In) **Elements of Quality Online Education: Engaging** Communities (s. 85-100). (6), Needham, MA: The Sloane Consortium.

ELİADE, Mircea (2003). **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi** (Cilt 1). (A. Berktay, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ELİAS, Norbert (2023). **Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine**. (O. Ekinci, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

EPİCURUS, (1994). **Letter to Menoeceus**. (Çev. B. Inwood). The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia. (Ed. B. Inwood), Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Erikson, H. Erik, (1984). İnsanın Sekiz Çağı, (Çev. B. Üstün-V. Şar), Ankara: Birey ve Toplum.

ERSOY, Ruhi (2014). "Modernizm-Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme". **Milli Folklor Dergisi**, 26(101), 182-192.

ESTES, L. Carroll ve Elizabeth A. Binney (1989). "The Biomedicalization of Aging: Dangers and Dilemmas". **The Gerontologist**, 29(5), 587-596.

ETTINGER, C. Robert (1964). **The Prospect of Immortality**, New York: Doubleday.

FARABİ (1990). **el-Medînetü'l-Fâzıla**, Çev. Nafiz Danışman, İstanbul: MEB.

FAULKNER, L. Sandra & Stormy P. Trotter (2017). Data saturation. The international encyclopedia of communication research methods, 2017, 1–2. Bağlantı: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118901731.iecrm0060. (Erişim Tarihi: 10.05.2023)

FOUCAULT, Michel (2002). **Kliniğin Doğuşu**. (Ş. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Epos Yayınevi.

FREUD, Sigmund (1957). **Thoughts for the Times on War and Death**. The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, XIV, (pp. 275-300). London: Hogarth Press.

FREUD, Sigmund (1971). **Totem ve Tabu**. (N. Berkes, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

FREUD, Sigmund (2016). **Savaşın ve Ölümün Güncelliği**. (Ç. Tanyeri, Çev.) İstanbul: Telos Yayınları.

GALLETA, Anne (2013). **Mastering The Semi-Structured Interview and Beyond: From Research Design to Analysis and Publication**, New York: NYU Press.

GARDNER, Howard ve Katie Davis (2014). **APP Kuşağı**. (Ü. Şensoy, Çev.) İstanbul: Optimist Yayınları.

GAZÂLÎ, (2019). **İhyâ-u Ulûmi'd-Din**, 8 cilt, çev. Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul: Çelik Yayınevi.

GAZALİ. (2005). **Ölüm ve Sonrası**. İstanbul: Semerkand Yayınları.

GÈLİS, Jacques (2008). "Beden, Kilise ve Kutsal". (S. Özen, Çev.) A. Corbin, J.-J. Courtine ve G. Vigarello (Ed.), (İçinde), **Bedenin Tarihi 1: Rönesans'tan Aydınlanmaya**, (s. 17-82). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GENÇTAN, Engin (1990). **Varoluş ve Psikiyatri**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GIDDENS, Anthony (1990). **The Consequences of Modernity.** Stanford University Press.

GIDDENS, Anthony (1991). **Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.** Stanford University Press.

GIDDENS, Anthony (2008). **Sosyoloji**. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

GLASER, G. Barney & Anselm L. Strauss (1965). **Awareness of Dying**. Chicago: Aldine Publishing.

GOLAFSHANİ, Nahid (2003). "Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research". **The Qualitative Report**, 8(4), 597-606.

GÖKBERG, Macit (2019). **Felsefe Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÖKÇE, Sena (2021) Kuşaklara Göre Dindarlık Eğilimleri: Y ve Z Kuşaklarının Dindarlık Eğilimleri Üzerine Bir İnceleme, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GUBA, G. Egon & Yvonna S. Lincoln (1994). "Competing Paradigms in Qualitative Research". **Handbook of Qualitative Research**, 2(105), 163-194.

GÜVENÇ, Selahattin (2011). Göç-Der Raporu, **Zorla Yerinden Edilenler için Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Araştırma Raporu**. İstanbul: Can Matbaa.

HAFIZ, Muharrem (2021). "Phaidon'da Hastalık ve Şifa: Platon'un Hastalığı ve Sokratik Terapi". **Kaygı, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 20(2), 386-422.

HAN, Byung Chul (2021). **Yorgunluk Toplumu**. (S. Yalçın, Çev.) (7. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap.

HERTZ, R. (1907). "Contribution à Une Etude sur la Représentation de la Mort". **L'Année Sociologique, Premiere Série**, 10, 48–137.

HERTZ, Robert (1960). **Death and the Right Hand**, New York: Free Press.

HOLT, Robin ve Frank den Hond (2013). "Sapere Aude". **Organization Studies**, 34(11), 1587-1600.

HÖKELEKLİ, Hayati (2008). **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**. İstanbul: Dem Yayınları.

HÖKELEKLİ, Hayati (2010). **Din Psikolojisine Giriş**. İstanbul: Dem Yayınları.

HÖKELEKLİ, Hayati (2011). **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**. İstanbul: Timaş Yayınları.

HUGHES, James (2001). "The Future of Death: Cryonics and the Telos of Liberal Individualism", **Journal of Evolution and Technology**, 6(1).

ILLICH, Ivan (2004). "Ölüme Karşı Ölüm". **Cogito**, (40), 107-121, İstanbul: YKY.

ILLICH, Ivan (2011). **Sağlığın Gaspı** (2. Baskı). Ayrıntı Yayınları.

İBN MISKEVEYH (2011). "Risâletü fi'l-Havfi mine'l-Mevti ve Hakikatihi ve Hali'n-Nefsi Ba'dehü (Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu)", Çev. İbrahim Aslan, **A.Ü.İ.F. Dergisi**, 52(2), 327-332.

İBN SÎNÂ (1959). Risâletü fi'l-Havf mine'l-Mevt (Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi), Çev. M. Hazmi Tura, İstanbul: Kollektif Şirket.

İDİN, Murat (2017). **Diriliş Terapisi**. Kişisel Yayınlar.

İLHAN, Ü. Deniz (2019). Kuşaklar Arası Çalışma Değerleri Algısı ve Örgüte Duygusal Bağlılık: X Ve Y Kuşakları Arasındaki Farklılıklar Üzerine Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.

JONES, Constance (2004). **Huzur İçinde Yatsın: Ölüme Dair Her Şey**. (M. Gürsel, Çev.). Dharma Yayınları.

KAHRAMAN, Ahmet. (2016). **Mukayeseli Dinler Tarihi**. (11. Baskı). İstanbul: İFAV Yayınları.

KARA, Zülküf (2009). Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması - Kayseri Örneği- (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

KARPAT, H. Kemal (2021). **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları.

KAZGAN, Gülten (2013). "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlı Ekonominin Başarısı ve Günümüze Kalanlar". İçinde, **Modernizmin Yansımaları: 60'lı Yıllarda Türkiye**. Ankara: Afil Yayınevi.

KEARL, C. Michael (1989). **Endings: A Sociology of Death and Dying**. Oxford: Oxford University Press.

KELLEHEAR, Allan (2012). **Ölümün Toplumsal Tarihi**. (T. Kılınç Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.

KEMİKLİ, Bilal (2008). **Sufi Aşk ve Ölüm** (2. Baskı). İstanbul: Sütun Yayınları.

KİERKEGAARD, Soren (2010). **Ölümcül Hastalık Umutsuzluk**. (M. M. Yakupoğlu Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

KİRİŞ, Nurten (2008). "Tarihsel Olarak Kötülük Problemi Ve Çözüm Yolu Olarak Teodise". **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 5: 81-96.

KOÇ, Nurgün (2012). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Radyo". **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:8, (15), 69-103.

KOTTAK, Conrad Phillip (2002). **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**. Ankara: Ütopya Yayınları.

KURAN, Evrim (2020). **Z-Bir Kuşağı Anlamak** (4. Baskı). İstanbul: Mundi Yayınları.

KURTKAN, B. Amiran (1985). **Din Sosyolojisi**. İstanbul: Filiz Kitabevi.

KURZWEIL, Ray (2016). **İnsanlık 2.0,** (Çev: M. Şengel). İstanbul: Alfa Bilim.

KÜBLER-ROSS, Elisabeth (1977). **On Death and Dying**. New York: MacMillan.

KÜÇÜKBAKAR, Aybüke (2011). Kanser Tanısını Yeni Alan ve Hastalığı Tekrarlayan Bireylerin Hastalığı Algılamalarının Belirlenmesi, (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

KÜÇÜKKAYA, P. Güner (2009). "Kayıp ve Yas Süreci", **Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi**, 6(1); 8-13.

KÜÇÜKUSTA, Ahmet Rasim (2009). "Tıbbi Mümessil Mi Promosyon Taşıyıcısı Mı?" Bağlantı: http://www.iyibilgi.com/artikel.php?artikel_id=25566 (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

KYLES, Dana (2005). "Managing Your Multigenerational Workforce." **Strategic Finance**, 87(6), 53-55.

LEACH, Rebecca, Chris Phillipson, Simon Biggs, & Annemarie Money (2008). "Sociological Perspectives on the Baby Boomers: An Exploration of Social Change". **Quality in Ageing: Policy, Practive and Research**, 9(4), 19-26.

LEFEBVRE, Henri (1995). **The Production Of Space**, (Çev. D. N. Smith), Oxford: Blackwell.

LETHO, Y. Xinran, Soocheong Jang, Francis Achana ve Jeseph O'Leary (2006). "Exploring Tourism Experience Sought: a Cohort Comparison of Baby Boomers and the Silent Generation". **Journal of Vacation Marketing**, 14(3), 237-252.

LEWİS, Bernard (2011). **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (5. Baskı). (M. Kıratlı, Çev.) Türk Tarih Kurumu Basımevi.

LEWİS, Paul (1998). **Tıp Tarihi**. İstanbul: Khalkedon.

LINK, G. Bruce & Phelan, Jo C. (2006). "Stigma and its Public Health İmplications", **Lancet**, 367, 528-529.

LYOTARD, Jean François (1994). **Postmodern Durum**. (A. Çiğdem, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.

MALCOLM, Anne, Peter Aggleton, Mario Bronfman, Jane Galvao, Purnima Mane & Jane Verrall (1998). "HIV-Related Stigmatization and Discrimination: its Forms and Contexts". **Critical Public Health**, 8(4), 347-370.

MASON, Jennifer (1996). **Qualitative Researching**. London: Sage Publications.

MCLUHAN, Marshall & Bruce R. Powers (2001). **Global Köy**. İstanbul: Scala Yayıncılık.

MEILAENDER, Gilbert (2015). "Biotech Enhancement and the History of Redemption", **The New Atlantis** 45; 44-59.

MERAL, Yasin (2020). "Dünya Dinleri". **Milel** (4. Baskı, s. 61-114). İstanbul: Nihal Yayınları.

MERKLE, Ralph (1994). "The Molecular Repair of the Brain." **Cryonics**, 15(1/ 2).

MERRİAM, B. Sharan & Elizabeth J. Tisdell (2016). **Qualitative Research: a Guide to Design and Implementation** (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

MERTON, K. Robert (1968). **Social Theory and Social Structure**. New York: The Free Press.

MORAVEC, Hans (1989). **Mind Children**, Cambridge: Harvard University Press.

MURPHY, Raymond ve Ann B. Davis (1979). **Sociological Theories of Education**. McGraw Hill.

NACAK, İbrahim (2019). "Kuşaklar Sosyolojisi: Kavramsal ve Metodolojik Temeller", **Sosyoloji Divanı**, 13(7), 9-27.

NEUMAN, W. Lawrence (2012). **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar** I-II. Cilt (5. Basım). İstanbul: Yayın Odası.

ONUR, Bekir (2004). **Gelişim Psikolojisi** (6. Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi.

ÖRNEK, Sedat Veyis (1971). **Etnoloji Sözlüğü**. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

ÖZDEMİR, Leyla (2019). Şehit Ailelerinin Yas Süreciyle Baş Etme Davranışlarının İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ÖZTÜRK, Mustafa, Ersin Uskun, Raziye Özdemir, Mürşide Çınar, Fadimana Alptekin ve Malik Doğan (2005). "Isparta İli'nde Halkın Geleneksel Tedavi Tercihi". **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Dergisi**, (13), 179-186.

PAÇACI, Mehmet (2001). **Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

PARK, L. Crystal & Susan Folkman (1997). "Meaning in The Context of Stress and Coping", **Review of General Psychology**, 30, 115-144.

PARSONS, Talcott (1965). The Social System. New York: The Free Press.

PARSONS, Talcott (2001). "Sağlık ve Hastalık Sosyolojik Bir Eylem Perspektifi". (T. Kurtarıcı, Çev.) **Toplumbilim**, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, 13, 99-108.

PATTON, Michael Quinn (2014). **Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri**, (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

PETERSON, C. Wallace (1994). **Silent Depression**. New York: W. W. Norton.

PİETRONİ, Patrick (1988). "Alternative Medicine". **RSA Journal**, 136(5387), 791-801.

PLATON (1951). Plato's Phaedo, Translated by F. J. Church. New York: The Liberal Arts Press.

POLAT, Ezgi ve Zehragül Aşkın (2017). "Ölüm Kavramının Heidegger ve Sartre Felsefesindeki Yeri". **Kilikya Felsefe Dergisi**, (1), 42-60.

PORTER, Roy (2016). **Tıbbın Kısa Tarihi**, (G. Koca, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

PORTER, Roy & Dorothy Porter (2010). "Modern Çağ Öncesinde İngiltere'de Hastalık ve Sağlık" (G. Altaylar, Çev.). A. Giddens (Ed.), İçinde, Sosyoloji: Başlangıç Okumaları (s. 174-180). İstanbul: Say Yayıncılık.

PRENSKY, Marc (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants". **From On the Horizon**, MCB University Press, 9 (5), 1-6.

PRISCO, Giulio (2013). "Transcendent Engineering", **The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophyof the Human Future**, (Ed. M. More, N. V. More). W. SussexUK: Wiley, Blacwell Publishing.

PRİOR, Lindsay (1989). **The Social Organization of Death: Medical Discourse and Social Practices in Belfast**. Hong Kong: The MacMillan Press.

REEVES, C. Thomas (2007). **Do Generational Differences Matter in Instructional Design?** USA: EPIT.

REEVES, C. Thomas & Oh, E. (2008). **Generational Differences**, In Handbook of Research on Educational Communications and Technology, Ed.: J.Michael Spector, M.David Merrill, Jeroen Van Merrienboer, Marcy P.Driscoll, 3th ed., New York: Taylor & Francis Group.

RORTY, Richard (1995). **Olumsallık, İroni ve Dayanışma**, (Çev.: A. Türkler & M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı yayınları.

SAĞIR, Adem (2013). "Ölüm, Kültür ve Kimlik: Iğdır Ölü Bayramı ile Meksika Ölü Günü Örneği". **Milli Folklor**, 25(98).

SAĞIR, Adem (2017). **Ölüm Sosyolojisi**. Ankara: Phoenix Yayınları.

SANDBERG, Anders (2015). "Transhumanism and the Meaning of Life", in, **Religion and Transhumanism: The Unknown Future of Human Enhancement**, (Ed. C. Mercer & T. J. Trothen), (pp. 3-22). Retrieved from http://publisher.abc-clio.com/9781440833267.

SARIKAYA, Makbule (2007). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Nüfus Konusunun Dönemin Dergilerine Yansıması Örneği", **Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi**, 733-748.

SARTRE, Jean-Paul (1976). **L'Être et le Néant, Essai d'ontologie phénoménologique**. Gallimard.

SARUHAN, Müfit Selim (2007). "Ahlak, Hukuk ve Din İlişkisi". İçinde, **Din ve Ahlak Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Basımevi.

SCHEWE, D. Charles & Stephanie M. Noble (2000). "Market Segmentation by Cohorts: The Value and Validity of Cohorts in America and Abroad". **Journal of Marketing Management**, 16, 129-142.

SCHUTZ, Alfred (1967). **The Phenomenology of the Social World**. London: Northwestern University Press.

SEIDMAN, Irving (2006). **Interviewing as Qualitative Research**, Teachers College Press.

SENECA (1999), Epistulae Morales (Ahlâki Mektuplar), Çev.: T. Uzel, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SENECA (1999). **Epistulate Morales** (Ahlâki Mektuplar) (T. Uzel, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SHENTON, K. Andrew (2004). "Strategies for Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects". **Education for Information**, 22, 63-75.

SİNGH, Anjeli (2014). "Challenges and Issues of Generation Z". **IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)**, 16(07), 59-63.

SMİTH, Huston (1992). **Forgotten Truth**. Harper Collins.

SÖNMEZ, Mustafa (2011). **Paran Kadar Sağlık Türkiye'de Sağlığın Ticarileşmesi**, İstanbul: Yordam Kitap.

SPEER, Lisa Anne (2011). "Four Generations Working Together in the Workforce and in Higher Education." **Electronic Theses and Dissertations**, 1244. Retrieved from https://dc.etsu.edu/etd/1244. (Erişim Tarihi: 06.07.2023).

SPENCER, Herbert, (1876). The Principles of Sociology, in Three Volumes, New York: D. Appleton and Company.

STRAUSS, Anselm & Juliet M. Corbin (1990). **Basics of Qualitative Research: Grounded theory Procedures and Techniques**. Sage Publications, Inc.

STRAUSS, William & Neil Howe (1991). **The History of America's Future, 1584 to 2069**, New York: Harper Perennial.

SUNGUR, M Ali., Duyar, Nurhayat, Yıkılmaz, Hacer, vd. (2017). "Evlilik ve Eş Seçme Tutumuna Kuşaklara Etkisi: X Ve Y Kuşaklarının Karşılaştırılması". **Toplum Ve Sosyal Hizmet**, 28(1), 69-92.

SÜTÇÜ, Saliha (2018). Sosyolojik Açıdan Alternatif Tıp Geleneği Ve Uygulamaları: Isparta Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta

ŞALAP, Koya (2016). Çalışma Yaşamında Kuşaklar: Kuşakların İş ve Özel Yaşam Dengesine İlişkin Yaklaşımları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

TDV (2007). **İslam Ansiklopedisi** (34. Cilt)

TDV (2011). **İslam Ansiklopedisi** (40. Cilt).

TECİM, Erhan (2018). **Sağlık Sosyolojisi**, Konya: Çizgi Kitabevi.

TEKELİ, İlhan (2013). "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesi'nin Yeniden Canlanışı Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak", **Modernizmin Yansımaları: 60'lı Yıllarda Türkiye**, Afil Yayınevi, Şubat, Ankara.

THOMAS, Louis Vincent (1991). **Ölüm**. (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

TRYJARSKI, Edward (2012). **Türkler ve Ölüm**, (H. Er, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.

TUĞRUL, Saime (2010). **Ebedi Kutsal, Ezeli Kurban**, İstanbul: İletişim Yayınları.

TUNCER, M. Umut. (2016). "Ağ Toplumunun Çocukları: Z Kuşağının Kişilerarası İletişim Becerilerinin Çok Boyutlu Analizi". **Atatürk İletişim Dergisi** (10), 33-46.

TURANCI, Eda ve Selda Bulut (2016). "Neo-Liberalizm ve Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü: Özel Sağlık Sektörünün İletişim Politikaları Üzerine Bir Analiz." **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 43, 40-60.

TURNER, S. Bryan (2002). **Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology**. London and New York: Taylor & Francis e-Library.

TURNER, S. Bryan (2008). **The Body & Society: Explorations in Social Theory**. London: Sage Publications.

TURNER, S. Bryan (2011). **Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi**. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.

TÜRKDOĞAN, Orhan (2016). **Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi**. Konya: Çizgi Kitabevi.

TÜTÜNCÜ, Serpil ve Nilay Etiler (2017). **Tıbbın Alternatifi Olmaz!. Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları**, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.

TWENGE, J. M. & Campbell, K. (2009). **The Narcissism Epidemic Living in the Age of Entitlement**, New York: Free Press.

TWENGE, J. M. (2006). **Generation Me: Why Today's Young Americans are More Confident, Assertive, Entitled -and More Miserable Than Ever Before**, New York, NY: Free Press.

TWENGE, M. Jean (2009). **Ben Nesli**. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

TWENGE, M. Jean (2018). **İ-Nesli**. (2. Baskı), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

VURAL, Muhammet Enes (2021). Hayatın Anlamı, Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

WACH, Joachim (1987). **Din Sosyolojisine Giriş**. (B. İnandı, Çev.) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

WALLACE, A. Ruth & Alison Wolf (2012). **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**. (L. Elburuz ve M. R. Ayas, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

WEBER, Max. (2000). **Sosyoloji Yazıları**. İstanbul: İletişim Yayınları.

WEİSS, L. Gregory & Lynne E. Lonnquist (2016). **The Socıology of Health, Healing and Illness**. New York: Routledge.

YILDIRIM, Ali ve Hasan Şimşek (2016). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Seçkin.

YILDIZ, Zafer, Erol Gencer ve Nuray Feyza Gezegen (2021). "Covid 19 Pandemi Sürecinde Geliştirilen Aşılara Karşı Bireylerin Tutumlarının Değerlendirilmesi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma". **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 12(3), 877-889.

YILMAZ ALTUN, Öznur (2023). "Gündelik Hayat ve Gündelık Hayatın Sosyolojisi: Bir Literatür Çalışması", **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (1), 142-172.

ZEMKE, Ron, Claire Raines & Bob Filipczak (2000). **Generations at Work**. New York: AMACOM

ZIMMERMANN, Camilla (2012). "Acceptance of Dying: A Discourse Analysis of Palliative Care Literature". **Social Science & Medicine**, 75(1); 217–224.

EK1: Görüşme Formu

1. Size göre hayatın bir anlamı var mı?
2. Sizin için hayatı anlamlı kılan şeyler nedir?
3. Hayata dair amaç ve hedefleriniz neler?
4. Hayatta sizi en çok mutlu eden size en çok huzur veren şeyler neler?
5. Sizi hayata bağlayan en kıymetli şeyler (birey-değer-inanç-maddiyat) nelerdir?
6. Neyi kaybederseniz boşluğa düşersiniz?
7. Hayatınızı hesaba çektiğiniz hal/muhasebesi yaptığınız olur mu?
8. Hayata dair bir karar aldığınızda inancınızın kararınızı belirlediğinizi düşünüyor msunuz?
9. Hayata dair yaşadığınız sıkıntılar ve zorluklarla nasıl/hangi yol ve yöntemle mücadele edersiniz?
10. Hastalık sizin için ne anlam ifade ediyor?
11. Tedbirini aldığınız halde, elinizden geldiği kadar dikkat ettiğiniz halde bir hastalık geldiğinde bunun nedenini neye bağlarsınız?
12. Hastalandığınızda ilk ne yaparsınız?
13. Sizce doktorun tedavi edemeyeceği hastalık var mı?
14. Sizce doktorun bilemeyeceği hastalık var mı?
15. Modern tıbba güveniyor musunuz?
16. Tıpta çözümü bulamadığınız hastalıklarda neler yaparsınız?
17. Hastalığı bir imtihan olarak görüyor musunuz?
18. Hastalandığınızda dua eder misiniz? İbadetlere yönelir misiniz?
19. Hastalığın (hatalara karşılık) ilahi bir uyarı olduğunu düşünenler var? Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?
20. Covid-19 için aşı yaptırdınız mı?
21. Covid-19'a yakaladınız mı?
22. Yakalandıysanız bu süreçte neler yaptınız?
23. Yaşadığınız hastalıklar size ne hissettiriyor?
24. Geleneksel ve tamamlayıcı tıp kullanır mısınız?
25. Geleneksel yöntemlerle geleneksel tedavi uygulayıcıları kullandınız mı?
26. Kullandıysanız ilk olarak doktora/hastaneye mi gittiniz?
27. İlk tercihiniz buralar mı oldu? Şimdi kullanır mısınız?
28. Ölüm denince zihninizde ne canlanıyor?
29. Ölümü düşünür müsünüz?
30. Hangi durum ya da zamanlarda ölüm aklınıza gelir?
31. Bir adamın şehit olmasıyla AIDS'den ölmesi sizin için fark eder mi?
32. Bir yakınınız vefat ettiğinde ne hissedersiniz?
33. Cenaze töreni ya da mezar ziyareti sırasında ne düşünürsünüz?
34. Helalleşmek önemli mi?
35. Bir gün öleceğinizi bilmek nasıl bir duygu?
36. Siz ölümü nasıl karşılamak istersiniz?
37. Size göre en iyi ölüm nasıl ölümdür?
38. Ölüm geldiğinde ne yapacağınıza dair düşünceler geldiği olur mu?
39. Ölümden sonra bir hayat olduğuna inanıyor musunuz?
40. Ölümden sonraki hayatta daha mutlu ve huzurlu olmak için, cennete gitmek için bu dünyada yapmanız gereken şeyler olduğunu düşünüyor musunuz?

41. Siz hayata veda ettikten sonra arkanızdan 7’sinde 40’ında yemek verilmesini, arkanızda dua edilmesini, mezarınızın ziyaret edilmesi, bakımının yapılmasını ister miydiniz? Siz peki yakınlarınıza bunları yapıyor musunuz?